

บทที่ 5

ความคิดทางการเมืองและสังคม

ในบทนี้กล่าวถึงความคิดของเสกสรรค์ต่อประเด็นทางการเมืองและสังคม โดยแบ่งออกเป็นสองส่วน ส่วนแรกว่าด้วยความคิดทางการเมือง และส่วนที่สองชีวิตในสังคมการเมือง

ความคิดทางการเมือง

ในบทที่ 4 ได้กล่าวถึงความคิดทางการเมืองของเสกสรรค์ ประเสริฐกุล แบ่งเป็นยุคสมัย โดยกว้างสามยุค คือ ยุคแรก พ.ศ.2516-2524 การกดขี่ การเปลี่ยนแปลงสังคมการเมือง จิตใจมนุษย์ เป็นยุคที่ว่าด้วยความพยายามเปลี่ยนแปลงสังคมและการเมืองไทยซึ่งเป็นยุคความคิดทางการเมืองแบบก้าวหน้า ยุคที่สอง พ.ศ.2525-2539 เป็นงานเขียนในประเด็นสังคมการเมืองไทยในยุคโลกาภิวัตน์ ยุคที่สาม พ.ศ.2540-ปัจจุบัน แบ่งเป็น 2 ช่วงคือ ต้นทศวรรษ 2540 เป็นงานเขียนวิพากษ์กระแสคิดเสรีนิยมใหม่ ภาวะหลังสมัยใหม่ และงานเขียนในตอนปลายทศวรรษ 2540 เป็นงานเขียนที่ได้รับอิทธิพลความคิดของพุทธศาสนา ข้อแตกต่างระหว่างยุคที่สองกับยุคที่สามอยู่ที่กรอบในการอธิบายในยุคที่สามจะปรากฏแนวคิดทางปรัชญาศาสนา แต่โดยจุดมุ่งหมายเป็นไปในทางเดียวกันคือ ความต้องการสร้างรัฐที่ดีทั้งในเชิงโครงสร้างการปกครองและในระดับจิตใจมนุษย์

อย่างไรก็ตาม ในบทนี้เป็นการสรุปความคิดรวบยอดของเสกสรรค์จากทั้งสามยุคโดยแบ่งออกเป็น 4 ส่วนคือ

1. มโนทัศน์การเมืองและประชาธิปไตยไทย ในส่วนแรกนี้แสดงให้เห็นความเข้าใจความหมายของมโนทัศน์ทางรัฐศาสตร์ของเสกสรรค์อันเป็นรากฐานของความคิดการเมืองประชาธิปไตย โดยเปรียบเทียบกับความเข้าใจทั่วไปของสังคมไทยผ่านการพิจารณาบทเรียนตามหลักสูตรกระทรวงศึกษาธิการ

2. โลกาภิวัตน์ในสังคมไทย สมภาวะยุคสมัยโลกาภิวัตน์เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่น่าไปสู่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจสังคม การเมืองไทยในทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ดังนั้น ในส่วนนี้จึงพยายามสำรวจปัญหาที่เกิดจากยุคสมัยโลกาภิวัตน์ ในมุมมองของเสกสรรค์

โดยเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจสังคมนี้เป็นคู่ต่อสู้ทางความคิดของเสกสรรค์ทั้งที่มีต่อรัฐไทยโดยรวมและต่อชีวิตในระดับปัจเจก

3. *รัฐที่ดี การปกครองที่ดี* ในส่วนนี้กล่าวถึง รัฐที่ดีการปกครองที่ดีในความคิดของเสกสรรค์ เนื่องจากที่ผ่านมา คำถามทางปรัชญาการเมืองที่สำคัญคือการแสวงหาคำตอบว่า ชีวิตที่ดี สังคมการเมืองที่ดีคืออะไร เสกสรรค์ก็เป็นนักคิดคนหนึ่งที่ยพยายามแสวงหาคำตอบนี้ โดยในงานเขียนเกือบทั้งหมดเป็นการพยายามแสวงหาดังกล่าวทั้งในระดับชีวิตปัจเจกและระดับสังคม ซึ่งในระดับสังคมคือการแสวงหารัฐที่ดีการปกครองที่ดีโดยพิจารณาจากความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐ-สังคม ผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครองซึ่งเป็นตัวชี้วัดเป้าหมายของพัฒนาการทางการเมือง ที่คาดว่าจะเป็คำตอบของคำถามดังกล่าวโดยเฉพาะชีวิตที่ดีในทางสังคม

4. *คุณธรรมกับการเมือง* ในช่วงทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา พบว่าความคิดของเสกสรรค์มักมีการนำพุทธศาสนามาใช้อธิบายปรากฏการณ์ทางการเมือง แม้จะยังไม่มี การ "ตกผลึก" ทางความคิดอย่างชัดเจน แต่ถือว่านี้คือการรอบการพิจารณาทางชีวิต สังคม และการเมืองล่าสุดของเสกสรรค์

ความคิดทางการเมืองและสังคมของเสกสรรค์ เริ่มต้นจากการเห็นปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในสังคม ตั้งคำถามถึงเหตุที่มาของปัญหาและแสวงหาคำตอบของทางแก้ปัญหา ซึ่งกระบวนการดังกล่าวนี้ เสกสรรค์ไม่ใช้กรอบความคิดอุดมการณ์ใต้อย่างตายตัว แต่ดูเหมือนจะมีการผสมผสานหลากหลายแนวคิดและหรือมีการสังเคราะห์ความคิดขึ้นจากความรู้ที่มีอยู่เดิม ในขณะเดียวกันก็ให้ความสำคัญกับบริบททางประวัติศาสตร์ในการพิจารณาแต่ละปรากฏการณ์

แนวทางการศึกษาของเสกสรรค์ ใช้ฐานความคิดประชาธิปไตยของตะวันตกเป็นหลัก โดยเฉพาะแนวคิดของเพลโต, อริสโตเติล, จอห์น ล็อก, รัสโซ, จอห์น สจวร์ต มิลล์ ฯลฯ โดยเฉพาะการนิยามความหมายของประชาธิปไตยซึ่งอยู่บนฐานของรัฐศาสตร์ยุคสมัยใหม่ของตะวันตก โดยเฉพาะแนวทางเสรีประชาธิปไตย ในขณะเดียวกันก็ไม่ได้ยึดติดกรอบความคิดนั้นอย่างตายตัวเสียทีเดียว เนื่องจากมีการคำนึงถึงความเหมาะสมกับสภาพพื้นฐานของสังคมไทย ในขณะเดียวกันก็ให้ความสำคัญกับความคิดของโลกตะวันออกด้วยเช่นกัน

ในกรณีของปัญหาการเมืองสังคมไทยนั้น ความยากจนและไม่ได้รับความเป็นธรรมอย่างเสมอหน้าของผู้ด้อยโอกาสซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในประเทศ เป็นปัญหาสำคัญของการพิจารณา มีการศึกษาถึงที่มาที่ไปของปัญหาตั้งแต่ยุครัฐโบราณ-รัฐสมัยใหม่-ปัจจุบัน การศึกษาอย่างเป็นระบบอาจเริ่มจากงานวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเรื่อง *The transformation of the Thai state and economic change (1855-1945)* ซึ่งถือได้ว่าเป็นพื้นฐานสำคัญในการวิเคราะห์สังคม

ประเด็นต่างๆ ที่ปรากฏต่อมาในงานเขียนเรื่อง “รัฐไทยในกฎหมายตราสามดวง”¹ “พัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมในประเทศไทย: แง่คิดเกี่ยวกับพลวัตทางการเมืองและการพัฒนาประชาธิปไตย”² ฯลฯ จนถึงงานเขียนรัฐไทยในยุคปัจจุบัน “การเมืองภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตยไทย”³

1. มโนทัศน์การเมืองและประชาธิปไตยไทย

หากเราเชื่อว่าการศึกษาคือเป็นส่วนหนึ่งในการกล่อมเกลาคิดและปลูกฝังความคิดอุดมการณ์ทางการเมืองต่างๆ ให้กับประชาชน หนังสือแบบเรียนก็ถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการปลูกฝังกล่อมเกลาคิดนั้นๆ จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นเครื่องมือในการสร้างทัศนคติหลักเกี่ยวกับการเมืองและประชาธิปไตย ในหนังสือแบบเรียนวิชา “หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรมและการดำเนินชีวิตในสังคม” กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม มัธยมศึกษาปีที่ 4⁴ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2544 มีเนื้อหาเพื่อเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจการเมืองในระบอบประชาธิปไตยให้กับนักเรียนชั้นมัธยมโดยอาศัยรัฐธรรมนูญพ.ศ. 2540 เป็นกรอบ อาจกล่าวได้ว่าเนื้อหาวิชาดังกล่าวเป็นตัวอย่างหนึ่งที่หยิบยกขึ้นมาให้เห็นพื้นฐานความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับวิชารัฐศาสตร์ของคนไทย

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากคำว่า “ประชาธิปไตย” เป็นมโนทัศน์ลอยๆ (Floating concept) ดังนั้นในแต่ละที่แต่ละช่วงเวลาและแต่ละบุคคล กลุ่มคนจึงอาจเข้าใจประชาธิปไตยไม่เหมือนกัน ซึ่งในหนังสือแบบเรียนเป็นตัวอย่างหนึ่งของความเข้าใจประชาธิปไตยของคนไทยส่วนหนึ่งในช่วงเวลา 2544-ปัจจุบัน ได้กล่าวถึงประชาธิปไตยไว้ดังนี้

¹ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “รัฐไทยในกฎหมายตราสามดวง,” ใน กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย, (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2533).

² เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, พัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมในประเทศไทย: แง่คิดเกี่ยวกับพลวัตทางการเมือง และการพัฒนาประชาธิปไตย. (กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาและฝึกอบรมนักข่าว หนังสือพิมพ์ผู้จัดการ, 2538).

³ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, การเมืองภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตยไทย, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2548).

⁴ ผ่องศรี จันทน์ และคนอื่น, หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรมและการดำเนินชีวิตในสังคม กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4, พิมพ์ครั้งที่ 3. (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2549).

หลักการของประชาธิปไตยในแบบเรียนให้ความหมายไว้ว่า คือ “ความเชื่อมั่นในคุณค่าของมนุษย์ ประชาชนเป็นเจ้าของรัฐ เป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยอันเป็นอำนาจสูงสุดในการบังคับบัญชาทุกสิ่งทุกอย่างภายในรัฐ โดยจุดหมายของประชาธิปไตยคือคุ้มครองประชาชนให้อยู่ร่วมกันได้โดยสามารถดำรงความเป็นมนุษย์เกียรติศักดิ์ศรีไว้ได้ มีเสรีภาพอย่างกว้างขวางเสมอภาค”

ทั้งนี้โดยอาศัย หลักการปกครองโดยเสียงข้างมาก ในเรื่องการตัดสินใจกำหนดตัวผู้บริหาร กำหนดกฎระเบียบ การแก้ปัญหา การแบ่งสรรปันส่วน โดยไม่ละเมิดสิทธิคนส่วนน้อยในสังคม และ การมีรัฐบาลที่มีอำนาจจำกัด หรือมีอำนาจน้อย มีเป้าหมายเพื่อคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชน ให้ประชาชนมีอำนาจมาก และผู้ปกครองมีอำนาจน้อยโดยใช้อำนาจเท่าที่จำเป็น ทั้งนี้มีเครื่องมือในการจำกัดอำนาจเช่น ใช้หลักนิติธรรม ให้ผู้ปกครองอยู่ภายใต้กฎหมาย เพื่อไม่ให้ละเมิดสิทธิเสรีภาพประชาชน การแยกใช้อำนาจอธิปไตย (The separation of Powers) แยกอำนาจด้านต่างๆ ของรัฐออกจากกัน และการกระจายอำนาจ กระจายอำนาจการปกครองให้ประชาชนในแต่ละท้องถิ่นปกครองกันเองแทนที่จะรวมไว้ที่ส่วนกลาง ซึ่งประชาชนในแต่ละท้องถิ่นก็จะจัดตั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นขึ้นมาใช้อำนาจ เพื่อให้รัฐบาลมีอำนาจน้อยลงประชาชนบริหารท้องถิ่นของตนเองตามเจตนารมณ์ของประชาชน

ประชาธิปไตยในความคิดของเสกสรรค์ เป็นความสัมพันธ์ทางอำนาจชนิดหนึ่ง โดยมีรากฐานทางปรัชญาอยู่ที่ 1) ศรัทธา ซึ่งมนุษย์พึงมอบให้กัน ศรัทธาที่มีต่อวิจารณ์ญาณ ตลอดจนการริเริ่มสร้างสรรค์ของปัจเจกบุคคล เป็นสิทธิอันชอบธรรมและเป็นหลักประกันความอยู่รอดของสังคม 2) อยู่บนหลัก เสมอภาค ของปัจเจกบุคคลและสิทธิของปัจเจกบุคคลทั้งด้านส่วนตัวและด้านการเมือง และ 3) ถือ หลักการปกครองโดยกฎหมาย ตีเส้นแบ่งชัดเจนระหว่างผลประโยชน์ส่วนตัวกับส่วนรวมโดยสังคมจะกำหนดและควบคุมรัฐ จำกัดขอบเขตอำนาจรัฐ

นอกจากนี้ประชาธิปไตยก็มีอาจแยกออกจากมโนทัศน์ 4) เสรีภาพ ซึ่งเสกสรรค์ได้นิยามไว้ว่าเป็น รูปแบบการจัดตั้งสังคมแบบหนึ่ง เป็นสมบัติส่วนรวมที่นำมาเจียดแบ่งให้ผู้คน⁵ และเป็นความเท่าเทียมกันในด้านสิทธิและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์⁶ ส่วนเสรีภาพของ

⁵ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “สังคมไทยกับวันประชาธิปไตย,” ใน เมื่อโลกไม่มีประวัติศาสตร์ : รวมบทความจากคอลัมน์หนังสือพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. 2545-2546. (กรุงเทพฯ: สามัญชน, 2547), น. 163-167.

⁶ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “ผู้นำกับอำนาจในสังคมไทย,” ใน ถ้าหากไม่มีวันนั้น : รวมข้อเขียนคัดสรรจากหน้าหนังสือพิมพ์ เล่มสี่, (กรุงเทพฯ: สามัญชน, 2541), น. 185.

ปัจเจกบุคคล คือเอกสิทธิ์ในพื้นที่ส่วนตัวที่สังคมยอมรับ และสิทธิพื้นฐานของความเป็นคนที่ผู้กุมอำนาจมีอาจล่วงเกิน เสรีภาพส่วนตัวแยกไม่ออกจากการดำรงอยู่ของสังคมที่มีวัฒนธรรมสูง และการดำรงอยู่ของรัฐบาลที่มีขอบเขตอำนาจจำกัด แยกไม่ออกจากระบบประชาธิปไตย เพราะเป็นระบอบเดียวที่ขีดเส้นแบ่งอำนาจของผู้ปกครองอย่างชัดเจน นอกจากนี้เสรีภาพของความเป็นคนยังมีด้านที่ต้องเชื่อมโยงตัวเองกับสังคมที่เหลือ บำรุงรักษาองค์รวมอันเป็นแหล่งที่มาของเสรีภาพ⁷

ประชาธิปไตยแตกต่างจากความสัมพันธ์ทางอำนาจแบบอื่นตรงที่เป็นเกมแข่งขันชิงอำนาจที่เปิดกว้างในหมู่สมาชิกชนชั้นนำ และต้องอาศัยการยอมรับของผู้อยู่ใต้อำนาจมาสร้างความชอบธรรม⁸ ต้องไม่มีการผูกขาดอำนาจ ไม่ว่าจะทางตรงหรือทางอ้อม ทั้งนี้ เสกสรรค์ได้กล่าวถึงหลักการพื้นฐานของประชาธิปไตยดังนี้⁹

1) รัฐบาลมาจากความยินยอมของประชาชน ประชาชนถืออำนาจอธิปไตย แต่งตั้งถอดถอนรัฐบาลได้ผ่านกระบวนการที่ตกลงไว้

2) ระบบการปกครองพึงเสียงข้างมาก โดยมีได้ละเมิดล่วงเกินสิทธิขั้นมูลฐานของฝ่ายข้างน้อย

3) ปกครองโดยหลักนิติธรรม ยุติธรรมเสมอหน้า

4) คำประกันสิทธิมนุษยชนของประชาชน

5) มีการสืบทอดอำนาจโดยสันติ

อย่างไรก็ตาม นิยามของประชาธิปไตยมีมากมาย ซึ่งเสกสรรค์มองว่าการมีนิยามมากมายนี้ทำให้ประชาธิปไตยเป็นเรื่องอวัธวิสัยมากกว่าที่จะเป็นภาววิสัย หากคนส่วนใหญ่เห็นพ้องต้องกันในนิยามใดก็จะเชื่อตามนิยามนั้น ดังนั้นไม่ควรยึดมั่นกับนิยามใดจนเกินไปเนื่องจากประชาธิปไตยไม่ใช่สัจจะ (Truth)

ประชาธิปไตยในความหมายของเสกสรรค์และแบบเรียนมีลักษณะที่คล้ายคลึงกันตรงที่การให้ความสำคัญกับรากฐานทางปรัชญาเช่น เสรีภาพ ความเสมอภาค การจำกัดขอบเขตอำนาจรัฐโดยกฎหมาย แต่สิ่งหนึ่งในแบบเรียนไม่ได้กล่าวถึงคือรากฐานทางปรัชญาว่าด้วย

⁷ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “สังคมไทยกับวันประชาธิปไตย,” ใน เมื่อโลกไม่มีประวัติศาสตร์, น. 163-167.

⁸ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “ประชาธิปไตยพื้นเมือง,” ,” ใน เมื่อโลกไม่มีประวัติศาสตร์, น. 207.

⁹ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, การเมืองภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตยไทย, น.40.

ศรัทธา ซึ่งมนุษย์พึงมอบให้กัน หรือศรัทธาที่มีต่ออภิวินญาณ ตลอดจนการริเริ่มสร้างสรรค์ของปัจเจกบุคคล ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่รัฐในสังคมประชาธิปไตยพึงมอบให้กับประชาชน เพื่อนำไปสู่การบรรลุศักยภาพของมนุษย์ นอกจากนี้ในขณะที่แบบเรียนให้ความหมายของประชาธิปไตยแต่เพียงในด้านอุดมคติของประชาธิปไตย เสกสรรค์ตระหนักว่าประชาธิปไตยเป็นเรื่องอัศจรรย์มากกว่าที่จะเป็นภววิสัย ที่ไม่ควรยึดมั่นกับนิยามใดจนเกินไป ซึ่งแบบเรียนไม่ได้ชี้ให้เห็นช่องว่างของมโนทัศน์ดังกล่าวที่ผู้ศึกษาพึงระวัง

จากการพิจารณาความคิดประชาธิปไตยโดยทั่วไปจากแบบเรียนและประชาธิปไตยในความคิดของเสกสรรค์จะพบว่า มีลักษณะของประชาธิปไตยในรัฐสมัยใหม่ที่ต้องการปลดปล่อยมนุษย์ให้หลุดพ้นจากการครอบงำกดขี่ต่างๆ มุ่งให้มีการแบ่งสรรปันส่วน ชีดเส้นอำนาจหน้าที่ในระหว่างองค์การทางการเมืองและสังคมเศรษฐกิจต่างๆ โดยมีเป้าหมายเพื่อถ่วงดุลอำนาจ จำกัดอำนาจรัฐ การปกครองต้องได้รับความเห็นชอบจากประชาชนเป็นสำคัญ¹⁰

ในแบบเรียนยังกล่าวถึงองค์ประกอบการจัดการปกครองบ้านเมือง นั่นคือ “ผู้ปกครองคือรัฐบาล ผู้ใต้ปกครองคือประชาชน” ในความหมายที่ว่า ผู้ปกครองคือรัฐบาลของประชาชนโดยประชาชนและเพื่อประชาชน รัฐบาลหรือผู้ปกครองที่ประชาชนซึ่งเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยเป็นผู้กำหนดและยินยอมให้ใช้อำนาจแทนตนในการปกครองและบริหารประเทศ ในขณะที่ประชาชนพึงมีสิทธิเสรีภาพกว้างขวาง โดยมีแนวทางปฏิบัติเช่น

1) การกำหนดสิทธิและเสรีภาพของประชาชนไว้ในรัฐธรรมนูญ

2) การกำหนดให้ประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย มีอำนาจทางการเมือง มีส่วนร่วมทางการเมือง และโดยปกติประชาชนไม่สามารถใช้อำนาจดังกล่าว (อธิปไตย-โดยผู้วิชัย) นี้ได้ด้วยตนเองโดยตรง จึงมอบหมายให้รัฐบาลซึ่งเป็นตัวแทนของประชาชนเป็นผู้ใช้อำนาจแทน

อย่างไรก็ดี ประชาชนมีอำนาจทางการเมืองซึ่งสามารถใช้ได้ด้วยตนเองอีกหลายประการ เช่น อำนาจในการเลือกตั้งและการถอดถอนบุคคลออกจากตำแหน่ง อำนาจในการเสนอกฎหมาย อำนาจในการลงประชามติ อำนาจในการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับกิจการของรัฐ¹¹

¹⁰ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, “ความยากลำบากในการสถาปนาระบบประชาธิปไตยตัวแทน: ข้อสังเกตเบื้องต้น”, วารสารพระปกเกล้า, ปีที่ 1 ฉบับที่ 1, 2546 www.kpi.ac.th, มีนาคม 2547.

¹¹ ผ่องศรี จันทน์ และคนอื่น, “หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรมและการดำเนินชีวิตในสังคม กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4,” น.52.

3) การปกครองตนเองของประชาชน ประชาชนที่อยู่ร่วมกันเป็นชุมชนมีอำนาจปกครองตนเองในระดับท้องถิ่น บริหารท้องถิ่นของตนเองได้อย่างอิสระตามเจตนารมณ์ของประชาชน

นอกจากนี้ ในแบบเรียนยังมีการกล่าวถึงหลักหน้าที่พลเมืองในสังคมประชาธิปไตย ซึ่งเป็นปัจจัยในการสร้างสังคมและบ้านเมืองที่ดีตามระบอบประชาธิปไตยภายใต้แนวคิดสำคัญอันได้แก่ สิทธิ เสรีภาพ เสมอภาค ของประชาชน ซึ่งต้องอยู่ภายใต้กรอบกฎหมายซึ่งก็คือรัฐธรรมนูญในช่วงเวลาที่เขียนหลักสูตร ดังสรุปลักษณะพลเมืองไว้ดังนี้

- 1) มีความรู้ความเข้าใจและเชื่อมั่นศรัทธาในการปกครองระบอบประชาธิปไตย
- 2) มีความเข้าใจและตระหนักถึงสถานภาพและบทบาทของตนเอง โดยสถานภาพเป็นทั้งผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครอง
- 3) มีความเข้าใจและตระหนักถึงสิทธิและเสรีภาพของตนเองและผู้อื่น เช่น ศึกษา ผู้สมัครรับเลือกตั้งอย่างดีก่อนไปเลือกตั้ง ใช้สิทธิเสรีภาพภายใต้กรอบกฎหมาย มีสิทธิและเสรีภาพในการมีส่วนร่วมในการปกครองท้องถิ่น เช่น เลือกลงเลือกตั้ง ถอดถอน เสนอกฎหมาย ลงประชามติ
- 4) มีความเข้าใจและตระหนักในหน้าที่พลเมือง จงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ รับผิดชอบหน้าที่พลเมืองของประเทศชาติและท้องถิ่น ปฏิบัติตามกฎหมาย เสียภาษี ไปเลือกตั้ง อนุรักษ์ทรัพยากร เคารพกฎโรงเรียน ร่วมกิจกรรมของโรงเรียน เป็นต้น

สิทธิเสรีภาพ และหน้าที่ของพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตยในแบบเรียนนั้น ให้ความสำคัญกับบทบาทตามรัฐธรรมนูญ เชื่อมโยงกับประชาธิปไตยแบบตัวแทนผ่านระบบรัฐสภา เช่นมีส่วนร่วมในการปกครองท้องถิ่น การเลือกตั้ง ถอดถอนผู้นำ เสนอกฎหมาย ลงประชามติ แบบเรียนนี้ชี้ให้เห็นว่ารัฐธรรมนูญมีความสำคัญมากต่อการกำหนดกรอบความเข้าใจสิทธิหน้าที่เสรีภาพของประชาชน ซึ่งต้องขึ้นต่อรัฐธรรมนูญของช่วงเวลานั้น นั่นคือแบบเรียนสร้างความเข้าใจประชาธิปไตยตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้น ตัวอย่างหนึ่งของการให้ความสำคัญกับรัฐธรรมนูญเช่นเนื้อหาบทเรียนที่ว่า “ตั้งแต่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 จนถึงปัจจุบัน ประเทศไทยไม่ได้ปกครองในระบอบประชาธิปไตยอย่างราบรื่นมาโดยตลอด แต่มีการปฏิวัติรัฐประหารยึดอำนาจการปกครองขัดจังหวะอยู่ถึง 9 ครั้ง เมื่อใดที่มีการยึดอำนาจ และมีการใช้อำนาจเด็ดขาดปกครองประเทศ สิทธิและเสรีภาพโดยทั่วไปของประชาชนก็จะถูกจำกัดขอบเขตลง และประชาชนจะถูกระงับไม่ให้มีสิทธิเสรีภาพทางการเมือง เมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญขึ้น

ใหม่ประชาชนก็กลับมามีสิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญและมีสิทธิเสรีภาพทางการเมืองกันใหม่
อีกครั้ง (ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย) ...”¹²

ประโยคที่ขีดเส้นใต้แสดงให้เห็นถึงความเข้าใจโดยทั่วไปว่า รัฐธรรมนูญจะช่วยให้ประชาชนมีสิทธิและเสรีภาพทางการเมืองตามรัฐธรรมนูญ หากแต่ในทางปฏิบัติรัฐธรรมนูญไทยมีทั้งที่เป็นประชาธิปไตยและไม่เป็นประชาธิปไตย อีกทั้งรัฐธรรมนูญเป็นเพียงบทบัญญัติรับรองสิทธิเสรีภาพซึ่งต้องอาศัยปัจจัยอื่นอีกหลายประการในการทำให้หลักการที่บัญญัติไว้นำไปปฏิบัติได้จริง เช่นอาจต้องพิจารณาปัจจัยวัฒนธรรมทางการเมืองของทั้งผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครอง ความจริงจังของผู้ปกครองในการยอมรับสิทธิเสรีภาพของประชาชน ความพร้อมของประชาชนในการใช้สิทธิเสรีภาพดังกล่าว ข้อจำกัดจากกฎหมายลูกที่ขัดกันกับรัฐธรรมนูญในหลายมาตรา ดังนั้นรัฐธรรมนูญจึงมิได้เป็นหลักประกันว่าประชาชนจะมีสิทธิเสรีภาพตามที่รัฐธรรมนูญกำหนดจริงๆ

ตัวอย่างแบบเรียนที่เขียนขึ้นโดยอ้างอิงกับรัฐธรรมนูญในบริบท เช่นเอกสารการสอนชุดวิชาสังคมศึกษา 6 (รัฐศาสตร์สำหรับครู)¹³ หลักสูตรสังคมศึกษา พ.ศ. 2521 ที่เขียนขึ้นโดยยึดรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2521 เป็นแนวทาง อันมีเนื้อหาเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันการเมือง เช่น รัฐธรรมนูญ รัฐบาล รัฐสภา พรรคการเมือง กลุ่มผลประโยชน์ ภายใต้กรอบรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2521 โดยมีการกล่าวถึงหลักรัฐศาสตร์ตามทฤษฎีของนักคิดตะวันตก เช่น Almond and Verba ซึ่งถือว่าเป็นนักคิดที่มีอิทธิพลต่อการศึกษาวิชารัฐศาสตร์ไทยในสมัยนั้น

จากการพิจารณาเนื้อหาบทเรียนดังกล่าวจะพบว่าเป็นความเข้าใจประชาธิปไตยจากมโนทัศน์ที่ไม่ซับซ้อนมากนัก โดยมีแนวโน้มไปทางประชาธิปไตยในอุดมคติคือสังคมที่ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพอย่างกว้างขวาง มีการจำกัดอำนาจผู้ปกครองผ่านกฎหมายรัฐธรรมนูญโดยเฉพาะรัฐธรรมนูญปี 2540 เช่น ผ่านการมีส่วนร่วมทางการเมือง การเลือกตั้ง ถอดถอน เสนอกฎหมายลงประชามติ และเรื่องสิทธิมนุษยชน ซึ่งก็คือการปลุกฝังเจตนารมณ์รัฐธรรมนูญปี 2540 ให้กับประชาชน อีกทั้งยังมีการสอดแทรกหลักคุณธรรมของพลเมือง เช่น ความซื่อสัตย์สุจริต วิริยะ อุตสาหะ ความสามัคคี สติ สัมปชัญญะ

¹² เรื่องเดียวกัน, น.76.

¹³ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช สาขาวิชาศึกษาศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาสังคมศึกษา 6 (รัฐศาสตร์สำหรับครู) (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2527).

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาความคิดของเสกสรรค์จากงานเขียน พบว่ามีการให้ความหมายของสังคมประชาธิปไตยแตกต่างกับแบบเรียนที่เป็นทางการซึ่งเป็นตัวอย่างความคิดกระแสหลักในรายละเอียดหลายประการ เช่น

ประการแรก ในแบบเรียนจะเสนอหลักการโดยรวมของมโนทัศน์ต่างๆ เช่น ประชาธิปไตยแบบตัวแทน สิทธิ เสรีภาพ หน้าที่พลเมือง พร้อมทั้งอธิบายกระบวนการใช้อำนาจโดยอาศัยกรอบกฎหมายเป็นหลักของสถาบันการเมือง เช่น รัฐสภา รัฐบาล ตุลาการ การเลือกตั้ง ในขณะที่ความคิดทางการเมืองของเสกสรรค์ มักจะกล่าวถึงปัญหาของประชาธิปไตยแบบตัวแทน ความล้มเหลวของสถาบันการเมือง และความจำเป็นของการมีประชาธิปไตยทางตรงควบคู่กับประชาธิปไตยแบบตัวแทน

ประการที่สอง การให้ตัวอย่างของสิทธิ หน้าที่ เสรีภาพของพลเมือง ในแบบเรียนมีการให้ตัวอย่าง เช่น ควรศึกษาผู้สมัครรับเลือกตั้งอย่างดีก่อนไปเลือกตั้ง ใช้สิทธิเสรีภาพภายใต้กรอบกฎหมาย มีสิทธิและเสรีภาพในการมีส่วนร่วมในการปกครองท้องถิ่น และในระดับประเทศ เช่น เลือกตั้ง ถอดถอน เสนอกฎหมาย ลงประชามติ มีความเข้าใจและตระหนักในหน้าที่พลเมือง เช่น จงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ รับผิดชอบหน้าที่พลเมืองของประเทศชาติและท้องถิ่น ปฏิบัติตามกฎหมาย เสียภาษี ไปเลือกตั้ง อนุรักษ์ทรัพยากร เคารพกฎโรงเรียน ร่วมกิจกรรมของโรงเรียน ตัวอย่างที่ยกมานี้แสดงให้เห็นความคิดทั่วไปของคนไทยในช่วงก่อนและหลังมีรัฐธรรมนูญปี 2540 สิ่งที่เพิ่มมาใหม่พร้อมรัฐธรรมนูญ เช่น ลงประชามติ ถอดถอน เสนอกฎหมาย มีส่วนร่วมในการปกครองท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับความคิดของเสกสรรค์ที่ต้องการให้ประชาชนมีเสรีภาพในการกำหนดชีวิตทางการเมืองมากขึ้น สิ่งที่แตกต่างกันจากบทเรียนก็คือ หน้าที่พลเมืองว่าด้วยความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ที่แบบเรียนไม่มีการให้ความหมายของคำดังกล่าว โดยเฉพาะความหมายของมโนทัศน์ “ชาติ” หน้าที่พลเมืองในแบบเรียนจึงเป็นเพียงภาษิต (Motto) ที่ยังไม่มีการให้ความหมายเพื่อสร้างความเข้าใจกับผู้เรียนอย่างแท้จริง

ประการที่สาม การให้ความหมายเบื้องต้นของมโนทัศน์ต่างๆ เช่น รัฐ ชาติ การเมือง ไม่มีปรากฏชัดเจนในแบบเรียน หากจะกล่าวถึงผู้ปกครองก็มักกล่าวถึงรัฐบาล ซึ่งหากจะพิจารณารกล่าวถึงรัฐในแบบเรียนสังคมศึกษาก่อนหลักสูตร พ.ศ. 2544 จะอธิบายรัฐตามองค์ประกอบ 4 ประการของรัฐ คือ ดินแดน พลเมือง รัฐบาล และอธิปไตย ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าการเรียนการสอนมโนทัศน์ดังกล่าวจะอยู่ในชั้นปริญญาตรีเป็นหลัก เช่น ในวิชารัฐศาสตร์ทั่วไป PS103 ของมหาวิทยาลัยรามคำแหง มีการกล่าวถึงนิยามของรัฐออกเป็น 3 ลักษณะคือ 1) เน้นอำนาจอธิปไตย เช่น นิยามของลาสเวลล์และแคปลัน ให้นิยามรัฐไว้ว่า “กลุ่มคนที่รวมกันเป็นระเบียบและ

อาศัยอยู่ในอาณาเขตรวมกันและมีอำนาจอธิปไตยสูงสุดในอาณาเขตนั้น” 2) เน้นการผูกขาดอำนาจ ตัวอย่างนิยามคือ แมกซ์ เวเบอร์ ซึ่งนิยามว่า รัฐคือ “องค์การที่มีอำนาจผูกขาดในการใช้กำลังหรือใช้ความรุนแรงทั้งหลาย” 3) เน้นนิติการเมือง รัฐกับสังคม เช่น รัฐได้แก่สังคมนการเมืองหรือรัฐหมายถึงการรวมตัวของคนในสังคม¹⁴ เป็นต้น ในเอกสารการสอนชุดวิชาหลักพื้นฐานทางรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช นิยามรัฐไว้ใกล้เคียงกับของเสกสรรค์ว่าเป็นสมาคม (association) หรือประชาคม (community) ซึ่งผูกขาดการมีอำนาจบังคับ (coercive power) ซึ่งหมายความว่ามีการรวมอำนาจไว้ที่ศูนย์กลางอย่างน้อยในระดับหนึ่ง และการใช้อำนาจหรือกฎเกณฑ์ของรัฐเป็นเรื่องทั่วไปใช้บังคับกับทุกคน¹⁵

ทั้งนี้ เสกสรรค์ให้ความสำคัญกับการให้ความหมายของมโนทัศน์ *ชาติ* อย่างมาก ทั้งยืนยันการดำรงอยู่ของชาติเสมอ เพราะเห็นว่าส่วนรวมควรมาก่อนส่วนย่อย โดยนิยามชาติในความคิดของเสกสรรค์คือ “หน่วยสังคมที่ทุกคนถือสังกัดร่วมกัน”¹⁶ เป็นจินตนาการของผู้คนว่าพวกเขาเกี่ยวโยงกันหมดทั้งประเทศและมีชะตากรรมร่วมกัน เป็นสายใยสัมพันธ์ที่ตัดไม่ขาดของคนที่เป็นสัญชาติเดียวกัน ผลประโยชน์ชาติคือผลประโยชน์ส่วนรวมของคนที่อยู่อาศัยบนแผ่นดินเดียวกัน ผลประโยชน์ที่ว่านั้นมีตั้งแต่ความปลอดภัยรวมหมู่ ความเจริญรุ่งเรืองทางจิตใจและทางวัตถุมาจนถึงความเป็นเจ้าของธรรมชาติและสภาพแวดล้อมร่วมกัน¹⁷ โดยมีรัฐคุ้มครองดูแลผลประโยชน์ของชาติ

เสกสรรค์นิยามความหมายของชาติเชื่อมโยงกับความคิดเรื่องจินตนาการความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน ซึ่งน่าจะเป็นการขยายนิยาม *Imagined Communities* ของ Benedict Anderson หรือชุมชนในจินตนาการ ในกรณีของเสกสรรค์จินตนาการที่ว่านี้สามารถนำมาใช้ในการอธิบายความหมายของผลประโยชน์แห่งชาติว่าต้องอิงกับชุมชนหรือปัจเจกชนอย่างแท้จริง ไม่ใช่เป็นการนิยามอย่างเลื่อนลอยโดยเขาให้ความสำคัญกับแนวคิดของรุสโซที่ว่ ชาตินั้นแยกไม่

¹⁴ จิวโชค (บรรพต) วีระชัย และคนอื่น, รัฐศาสตร์ทั่วไป, พิมพ์ครั้งที่ 10. (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2538), น.91.

¹⁵ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาหลักพื้นฐานทางรัฐศาสตร์ (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2546), น.87.

¹⁶ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “การเมืองภาคพลเมือง กับการปรับปรุงระบอบการปกครองของประเทศไทย”, ใน ก่อนสิ้นศตวรรษ, (กรุงเทพฯ: สามัญชน, 2544), น.241.

¹⁷ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “ชาติกับประชาธิปไตย”, ใน ถ้าหากไม่มีวันนั้น, น.66.

นอกจากการมีอำนาจเหนือรัฐและส่วนประกอบเป็นสังคม มีความเสมอภาคในหมู่ประชาคมใน
 แนวราบ ประชาชนเป็นองค์อธิปัตย์ เป็นทั้งรัฐและชาติโดยตัวเอง ดังนั้น ผลประโยชน์ชาติจึงอยู่ ที่
 “ผลบวกรวมแห่งความสุขความเจริญที่วัดได้จากความพึงพอใจของพื้นถิ่นและชุมชน ชาติ
 เนื้อแท้จริงคือชุมชนแห่งชุมชน ผลประโยชน์ของชาติไม่ควรขัดแย้งกับชุมชน”¹⁸ นอกจากนี้
 พัฒนาการของชาติยังขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างคนในชาติ ซึ่งสำนึกความเป็นชาติจะไม่
 เกิดขึ้นถ้าผู้คนในชาติไม่มีความเสมอภาคกัน

“ส่วนความมั่นคงแห่งชาติ คือความปรองดองสมานฉันท์ของคนในชาติ ไม่เห็น
 ความแตกต่างหลากหลายของผู้คนเป็นเรื่องเลวร้าย หากแต่วางกติกาพื้นฐาน
 สำหรับแก้ไขความขัดแย้งระหว่างหมู่ชนที่มีทัศนะไม่ตรงกัน ในทางตรงกันข้าม
 ภัยทำลายความมั่นคงแห่งชาติที่แท้จริงอยู่ที่การไม่ยอมรับความแตกต่างของ
 ผู้อื่น มุ่งทำลายกัน และปิดกั้นความขัดแย้งที่มีอยู่โดยธรรมชาติจนกระทั่งเกิด
 ประทุจนไร้ทิศทาง”¹⁹

ซึ่งต่างจากความเข้าใจความมั่นคงแห่งชาติตามกระแสหลักมักผูกติดกับความคิดเรื่อง
 การทหาร

ในขณะเดียวกันเสกสรรค์มีนิยามรัฐที่แตกต่างออกไปคือ รัฐ คือ “ศูนย์รวม
 ความสัมพันธ์ทางอำนาจทั้งปวง”²⁰ อันหมายถึงอำนาจใจกลางที่ความสัมพันธ์ทางอำนาจอื่นๆ ที่มี
 อยู่ล้วนต้องขึ้นต่อการยอมรับของรัฐ และจะต้องไม่มีขอบเขตอำนาจเทียบเท่ากับอำนาจรัฐหรือ
 มากไปกว่าอำนาจรัฐ ในความหมายนี้ จะเห็นว่าเสกสรรค์ให้นิยามกว้างๆ ที่มุ่งประเด็นไปที่
 มโนทัศน์ว่าด้วยอำนาจ ในขณะที่กล่าวถึงการผูกขาดอำนาจในการใช้ความรุนแรงไว้ในการใช้
 อำนาจหลัก 3 ประการของรัฐดังนี้²¹

¹⁸ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “ซซช.,” ใน ฉลาดทางปัญญา, (กรุงเทพฯ : สามัญชน, 2545), น. 209-214.

¹⁹ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “แง่คิดเกี่ยวกับความมั่นคง,” ใน ถ้าหากไม่มีวันนั้น, น.32.

²⁰ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “รัฐไทยในศตวรรษที่ 21,” ใน ก่อนสิ้นศตวรรษ: รวมบทสัมภาษณ์และคำ
 ปราศรัยในห้วงห้าปี (พ.ศ. 2539-2543), (กรุงเทพฯ : สามัญชน, 2544), น.251.

²¹ เรื่องเดียวกัน, น.251-252.

- 1) อำนาจในการออกระเบียบกฎหมาย ตัดสินคดีความ
- 2) อำนาจในการจัดเก็บภาษี นำเงินภาษีไปใช้จ่าย
- 3) อำนาจในการจัดตั้งกองกำลังอาวุธ ใช้ความรุนแรง

ซึ่งรัฐเป็นหน่วยกำหนดลักษณะการมีอำนาจและการใช้อำนาจอื่นๆ ที่อยู่ภายในรัฐ โดยมีระบอบการเมือง (Regime) เป็นกรอบความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างสถาบันการเมืองต่างๆ เช่น กระบวนการขึ้นสู่อำนาจ การใช้อำนาจ ส่งทอดอำนาจ จัดสรรอำนาจระหว่างสถาบันการเมืองด้วยกัน เป็นต้น

ต่อประเด็นรัฐในความหมายของการผูกขาดอำนาจการใช้ความรุนแรงของเวเบอร์ เสกสรรค์นำมาเป็นตัวชี้วัดความเข้มแข็งของรัฐแต่ชี้ให้เห็นในมุมมองที่ต่างออกไปคือ อำนาจรัฐในการผูกขาดการใช้ความรุนแรงถูกนำไปใช้อย่างไร ทั้งนี้ อำนาจผูกขาดในการใช้กำลังหรือใช้ความรุนแรงในความคิดของเสกสรรค์อาจใช้เป็นตัวชี้วัดความเข้มแข็งของรัฐได้ โดยเขาเชื่อว่า รัฐที่เข้มแข็ง วัดกันที่การใช้อำนาจภายใน ผูกขาดการใช้ความรุนแรงโดยมีกติกาแน่ชัด ไม่อนุญาตให้บุคคล หรือองค์กรใดใช้อำนาจซ้อน (อำนาจเถื่อน) ขึ้นมาได้แม้แต่กลไกหรือเจ้าหน้าที่รัฐเพราะหมายถึงอำนาจรัฐถูกตัดทอนไปรับใช้ผลประโยชน์ส่วนตัวหรือเฉพาะกลุ่ม²²

ส่วนมโนทัศน์ว่าด้วยการเมือง เสกสรรค์ให้ความหมายไปในทางเดียวกับ เดวิด ฮีลตัน คือ “กระบวนการจัดสรรผลประโยชน์และสิ่งมีค่าทางสังคม (ทรัพยากรธรรมชาติจนถึงสถาปัตยกรรมศาสตร์ กฎระเบียบนโยบายที่เอื้อประโยชน์) โดยผ่านวิธีการใช้อำนาจทั้งโดยตรงและโดยอ้อม”²³ ในขณะที่สังคมคือที่สถิตของผลประโยชน์ส่วนรวม²⁴ เป็นพื้นที่ที่ทั้งผลิตผลประโยชน์และสิ่งมีค่าต่างๆ ในทางวัฒนธรรมมาให้การเมืองจัดการและจัดสรร ขณะเดียวกันสังคมก็เป็นพื้นที่รองรับผลอันเกิดจากกระบวนการดังกล่าว เป็นเป้าหมายของการใช้อำนาจรัฐ²⁵

ความชอบธรรมทางการเมืองนั้น คือการมีฐานะเป็นที่ยอมรับจากสังคมที่อยู่ใต้การปกครอง เช่น ขาดิกำเนิด การสืบทอดอำนาจโดยจารีต รัฐบาลที่มาจากกาเลือกตั้งและดำเนินนโยบายของรัฐบาลสอดคล้องกับจินตนาการเกี่ยวกับผลประโยชน์แห่งชาติ²⁶

²² เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “แง่คิดเกี่ยวกับความมั่นคง”, ใน ถ้าหากไม่มีวันนั้น, น.34-35.

²³ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “รัฐไทยในศตวรรษที่ 21,” ใน ก่อนสิ้นศตวรรษ, น.251.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, น.241.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, น.253.

²⁶ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, การเมืองภาคประชาชนในระบบประชาธิปไตยไทย, น.40.

ในแบบเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายชั้นปีที่ 4 ไม่มีการให้ความหมายของ “การเมือง” แต่อย่างใดเช่นเดียวกับบทนิพนธ์ว่าด้วย “รัฐ” แต่มีปรากฏในหนังสือเรียนระดับปริญญาตรี ซึ่งหมายความว่าคนจำนวนน้อยเท่านั้นที่จะได้ศึกษาความหมายของบทนิพนธ์อันเป็นแก่นของความเข้าใจสังคมการเมือง ในขณะที่คนไทยส่วนใหญ่คือผู้สำเร็จการศึกษาต่ำกว่าระดับปริญญาตรีมีโอกาสเข้าถึงความหมายของสังคมประชาธิปไตย หรือความเข้าใจความหมายของ รัฐ ชาติ อำนาจการเมือง แต่ในส่วนที่เป็นโครงสร้างสถาบัน เช่น รัฐบาล รัฐสภา รัฐธรรมนูญ การเลือกตั้ง มีเพียงสองบทนิพนธ์นามธรรมที่ได้ศึกษาคือ ประชาธิปไตย และสิทธิมนุษยชน ซึ่งเรื่องสิทธิมนุษยชนถือเป็นเรื่องใหม่ในบทเรียนที่สะท้อนให้เห็นประเด็นที่ได้รับความสนใจในสังคมไทย อันสอดคล้องกับการก่อตั้งคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ซึ่งเป็นองค์กฤษฎีที่เกื้อหนุนตามรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540

ประการที่สี่ แนวคิดที่ว่าด้วยการมีรัฐบาลที่มีอำนาจจำกัด หรือมีอำนาจน้อย ในแบบเรียนมีความคล้ายคลึงกันกับความคิดของเสกสรรค์คือ มีเป้าหมายเพื่อคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชน ให้ประชาชนมีอำนาจมาก และผู้ปกครองมีอำนาจน้อยโดยใช้อำนาจเท่าที่จำเป็น แต่มีความแตกต่างในรายละเอียดของวิธีการคือ เสกสรรค์เชื่อในการนำประชาธิปไตยทางตรงมาจำกัดอำนาจรัฐ ประชาชนมีเสรีภาพในการดูแลชีวิตตนเอง มีสิทธิปฏิเสธโครงการพัฒนาของรัฐ มีสิทธิในการปกป้องทรัพย์สินของตัวจากทุนเอกชนขนาดใหญ่ ในขณะที่แบบเรียนกล่าวถึงการจำกัดอำนาจรัฐในกรอบของรัฐธรรมนูญ เช่น ใช้หลักนิติธรรม ให้ผู้ปกครองอยู่ภายใต้กฎหมายเพื่อไม่ให้ละเมิดสิทธิเสรีภาพประชาชน การแยกใช้อำนาจอธิปไตย (The separation of Powers) แยกอำนาจด้านต่างๆ ของรัฐออกจากกัน และการกระจายอำนาจการปกครองให้ประชาชนในแต่ละท้องถิ่นปกครองตนเองแทนที่จะรวมไว้ที่ส่วนกลาง โดยแบบเรียนเชื่อว่า การจัดตั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นขึ้นมาใช้อำนาจ จะช่วยให้รัฐบาลมีอำนาจน้อยลง ประชาชนบริหารท้องถิ่นของตนเองตามเจตนารมณ์ของประชาชนได้ แต่ในความคิดของเสกสรรค์ การกระจายอำนาจสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นยังไม่สามารถเพิ่มอำนาจให้กับประชาชนได้จริง เพราะปัจจุบันเป็นเสมือนการสร้างหน่วยราชการแห่งใหม่ในท้องถิ่น ทั้งยังกลายเป็นฐานเสียงให้กับการเมืองระดับชาติราวกับการรวมศูนย์อำนาจ ซึ่งเสกสรรค์เชื่อว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นยังเป็นพื้นที่ของการช่วงชิงอำนาจระหว่างพลังฝ่ายต่างๆ ดังนั้น การกระจายอำนาจส่วนท้องถิ่น

จำเป็นต้องรวมอำนาจชุมชนไว้ด้วย กล่าวคือ ควรมีชุมชนท้องถิ่นเป็นประชาสังคมเล็กๆ ที่คอยกำกับดูแลรัฐบาลท้องถิ่นและการเมืองภาคตัวแทนหน่วยเล็กๆ²⁷

ประการสุดท้าย ในขณะที่คนไทยส่วนใหญ่ได้รับรู้ปัญหาการเมืองไทยในระดับโครงสร้างตามรัฐธรรมนูญ เสกสรรค์ให้ความสำคัญกับกรอบของอำนาจ มากกว่าจะสนใจในกรอบกฎหมายรัฐธรรมนูญ นอกจากนี้ยังเห็นว่าปัญหาการเมืองไทยไม่ได้เกิดขึ้นจาก *วิธีการผลิต* แต่เกิดจาก *ความสัมพันธ์ทางอำนาจ* ดังนั้น ในหลายบทความจึงมักกล่าวถึงเรื่องของอำนาจ ซึ่งเสกสรรค์ใช้ในความหมายที่ว่า “อำนาจ” คือความสามารถในการทำให้คนอื่นทำตามความประสงค์ของผู้ที่ใช้อำนาจ โดยอาศัยทรัพยากรแห่งอำนาจ เช่น เงิน ความรัก ความกลัว²⁸ สังคมโดยยอมรับทรัพยากรอำนาจแบบไหนขึ้นอยู่กับศาสนาวัฒนธรรมของสังคมนั้น โดยอำนาจจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีการยอมรับของผู้อยู่ใต้อำนาจหรือมีความชอบธรรมนั่นเอง

ข้อสังเกตการนิยามมโนทัศน์ของเสกสรรค์ที่ปรากฏในงานเขียนเกี่ยวกับประเด็นทางการเมืองคือ เสกสรรค์ให้นิยามที่มีความครอบคลุมความหมายโดยใช้คำที่กระชับ ไม่พบการแฝงแนวอุดมการณ์สำนักใดโดยเฉพาะ หากเป็นนิยามที่เป็นคำกลางๆ ซึ่งมโนทัศน์ รัฐ ชาติ การเมือง อำนาจ ประชาธิปไตย ที่ปรากฏจะพบการผสมผสานทฤษฎีของนักคิดตะวันตกสมัยใหม่บ้างหรือนำมาต่อยอด ตกเถียง สังเคราะห์ใหม่ เช่น จอห์น ล็อก, รัสโซ, เดวิด ฮีลตัน, แมกซ์ เวเบอร์, เบเนดิกท์ แอนเดอร์สัน ฯลฯ โดยมีจุดเน้นเรื่องการใช้อำนาจซึ่งเป็นแกนกลางของรัฐศาสตร์ จุดเด่นในการให้ความหมายของเสกสรรค์มีทั้งส่วนที่เป็นอุดมคติเช่น “ความมั่นคงแห่งชาติ” และสะท้อนสภาพความจริงที่ปรากฏเช่น “ผลประโยชน์แห่งชาติ” ในขณะที่แบบเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ซึ่งเป็นตัวอย่างความรู้ที่เข้กล่อมเกล่าประชาชนโดยทั่วไปให้ความหมายที่อ้างอิงกับกรอบกฎหมายรัฐธรรมนูญเป็นหลัก

2. โลกาภิวัตน์ในสังคมไทย

บทความหลายชิ้นของเสกสรรค์ในรอบสิบปีที่ผ่านมา (พ.ศ.2540-2550) ประเด็นสำคัญที่ถูกหยิบยกมากล่าวถึงอยู่เสมอก็คือ ปรากฏการณ์รัฐไทยภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ (Globalization) และการเฟื่องฟูของเศรษฐกิจแนวอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ (Neoliberalism) ซึ่งเสกสรรค์ในฐานะนักเขียนและนักวิชาการรัฐศาสตร์ได้ให้ความสำคัญต่อประเด็นดังกล่าวในลักษณะของการเฝ้าระวัง กระตุ้นเตือนผู้คนให้ตระหนักถึงสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นกับสังคมการเมืองไทย

²⁷ เรื่องเดียวกัน, น.218.

²⁸ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “หมดไปอีกจาก,” ใน *ถ้าหากไม่มีวันนั้น*, น.100.

ทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม ไปจนถึงจิตวิญญาณของผู้คน ซึ่งโลกาภิวัตน์ในความเห็นของเสกสรรค์เป็นปัจจัยสำคัญต่อปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในประเทศไทยในช่วงทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา โดยในการพิจารณาปัญหาที่เกิดขึ้นเสกสรรค์มุ่งไปที่มิติทัศนียภาพคือเรื่องของอำนาจ เช่น อำนาจอธิปไตย อำนาจรัฐ อำนาจของชาติ และผลของการเปลี่ยนแปลงอำนาจนั้นๆ จากนั้นจึงพิจารณาในระดับปัจเจกโดยอาศัยการสังเกตพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปโดยเฉพาะในด้านความคิด จิตใจของผู้คน ทั้งนี้ถือว่าเสกสรรค์มีจุดเด่นในการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับเรื่องจิตเจตมณษย์ควบคู่กับการพิจารณาในเชิงโครงสร้าง ซึ่งมีนักวิชาการจำนวนน้อยที่ให้ความสำคัญกับประเด็นนี้

โลกาภิวัตน์ในอุดมคติ คือโลกที่มนุษย์เคลื่อนเข้าหากันโดยปราศจากพรมแดนระหว่างประเทศ ข้ามเชื้อชาติ และวัฒนธรรม โดยมีพลังขับเคลื่อนคือระบบทุนนิยมโลก และความก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีการสื่อสาร หากจะกล่าวถึงยุคสมัยอาจกล่าวได้ว่าเป็นยุคหลังสมัยใหม่ ซึ่งหากสมัยใหม่คือการยึดกรอบรัฐเป็นศูนย์กลาง หลังสมัยใหม่อาจหมายถึงความพว้าเปลือยของอำนาจรัฐ จินตนาการชาติ และอัตลักษณ์ดั้งเดิม

โลกาภิวัตน์ที่ปรากฏในทางเศรษฐกิจคือ การไหลเคลื่อนของการลงทุน เทคโนโลยีข้ามชาติภายใต้เงื่อนไขความพยายามสร้างระบบตลาดเสรีให้ครอบคลุมทุกพื้นที่ในโลก อันที่จริงกระแสโลกาภิวัตน์แผ่ขยายเข้ามาในเอเชียตั้งแต่ยุคล่าอาณานิคมในศตวรรษที่ 19 โดยบีบบังคับให้รัฐในเอเชียทำการค้ากับตะวันตก เปิดตลาดให้สินค้าตะวันตกเข้ามาในรัฐและบังคับให้รัฐโบราณเหล่านั้นส่งสินค้าไปยังรัฐเจ้าอาณานิคมของตน สำหรับรัฐไทยการตกลงทำสนธิสัญญาบาวริงในปี พ.ศ. 2398 จึงเท่ากับเป็นช่วงสำคัญในการเปิดรับโลกการค้าเสรี ผลกระทบโลกาภิวัตน์ระลอกแรกนี้ เสกสรรค์เชื่อว่ามันก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อรัฐไทยหลายประการ เช่น การขยายตัวของเศรษฐกิจทุนเสรีหลังสนธิสัญญาบาวริงเป็นปัจจัยเร่งให้ระบบไพร่ล้มสลายภายหลังจากสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สองได้ทำลายระบบนี้ไปบ้างแล้ว ซึ่งการล่มสลายของระบบไพร่ในปี พ.ศ.2448 ส่งผลต่อชนชั้นนำ ขุนนางโบราณให้สูญเสียอำนาจตามไปด้วยทำให้โครงสร้างสังคมไทยที่เคยมีการแบ่งชนชั้นวรรณะเริ่มลดน้อยลง

ในทางการเมืองนั้น ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคม ทำให้รัฐไทยต้องปรับเปลี่ยนโครงสร้างอำนาจการปกครองให้เป็นแบบรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง พร้อมกับยึดหลักอธิปไตยเหนือดินแดน รัฐกับสังคมแยกออกจากกัน ชาติสมัยใหม่ก่อตัวภายใต้การปกครองของรัฐ เป็นต้น และยังส่งผลต่อเนื่องอีกหลายประการตามมามาอันนำไปสู่การเป็นรัฐสมัย

ใหม่ โดยอาศัยแนวคิดด้านวัฒนธรรม การเมือง เศรษฐกิจแบบตะวันตกเป็นต้นแบบในการสร้างความ เป็นตะวันตก (Westernization)

ภายหลังการสิ้นสุดสงครามเย็น กระแสโลกาภิวัตน์ครั้งใหม่ซึ่งมีอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ เป็นฐานความคิดหลักได้ขยายตัวอีกครั้ง อันเนื่องมาจากการล่มสลายของรัฐสังคมนิยมหลายแห่ง ในทศวรรษที่ 1980 ได้มีการประชุมสรุปเป็นนโยบายเศรษฐกิจที่เรียกว่า ฉันทามติวอชิงตัน (Washington Consensus) พยายามผลักดันรัฐออกจากบทบาทผู้กำกับควบคุมดูแลทิศทาง เศรษฐกิจภายในประเทศ เพื่อเปิดทางให้เอกชนได้เข้ามาแข่งขันโดยรัฐเหลือบทบาทเพียงปกป้อง ทรัพย์สินของเอกชน ส่วนนโยบายรัฐต้องเป็นไปเพื่อเปิดกว้างให้เอกชนทั้งภายในรัฐและจาก ภายนอกได้มีโอกาสแข่งขันกันอย่างเป็นธรรม ส่งผลให้รัฐต้องให้แรงจูงใจในการผลิตของเอกชน มากกว่าจะกระจายรายได้อย่างเป็นธรรม ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเสรีนิยมใหม่นี้สนับสนุนให้มีการ แข่งขันกันผลิต ซื่อซาย กันอย่างกว้างขวาง อันนำมาซึ่งกระแสบริโภคนิยม และความตื่นตัวในการ ขวนขวายหาเงินเพื่อนำมาบริโภค

ในกรณีของประเทศไทยผลกระทบกระแสโลกาภิวัตน์ระลอกใหม่เริ่มปรากฏเด่นชัด ในช่วงหลังวิกฤตเศรษฐกิจ พ.ศ. 2540 ที่ผ่านมารัฐไทยได้รับกระแสโลกาภิวัตน์มาบ้างแล้ว เนื่องจากระบบเศรษฐกิจไทยเป็นระบบทุนนิยม ประกอบกับการเป็นสมาชิกขององค์การระหว่าง ประเทศ เช่น ธนาคารโลก กองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) ทำให้นโยบายเศรษฐกิจรัฐไทย ในช่วงกว่า 50 ปีที่ผ่านมาเป็นไปตามแนวทางระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโลกตามแนวทางของ องค์การทั้งสองนี้ ผลที่ตามมาเป็นรูปธรรมก็คือไทยมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจที่มุ่งขยายการผลิตเพื่อ การส่งออก ส่งเสริมการลงทุน และพยายามทำให้รัฐไทยเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ แต่หลังจาก วิกฤตเศรษฐกิจ พ.ศ. 2540 ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจไทยไปอย่างมากอันเป็นผล มาจากการออกกฎหมาย 11 ฉบับเพื่อเป็นการเปิดตลาดเสรี ตามข้อตกลงของ IMF ผู้ให้เงินกู้ฟื้นฟู เศรษฐกิจ ซึ่งกฎหมาย 11 ฉบับดังกล่าวนี้มีเนื้อหาสาระสำคัญ เช่น รัฐต้องแปรรูปรัฐวิสาหกิจให้ เอกชนเป็นผู้ดำเนินการ รัฐต้องปฏิรูปการเก็บภาษีสร้างแรงจูงใจในการผลิตภาคเอกชนมากกว่า ปฏิรูปภาษีเพื่อการกระจายรายได้ ต้องยกเลิกข้อกีดกันการลงทุนบริษัทข้ามชาติ อันหมายถึงทุน ภายในและทุนภายนอก รัฐต้องแข่งขันกันตามหลักกลไกตลาดโดยที่รัฐไม่มีสิทธิ์ในการปกป้องคุ้ม กันทุนภายในเหมือนเช่นเคย เสกสรรค์เชื่อว่าผลของกฎหมาย 11 ฉบับตามหลักการแล้วเหมือน เป็นการเพิ่มอำนาจให้สังคม สร้างประชาธิปไตยให้เกิดขึ้น แต่ความเป็นจริงแล้วเท่ากับการถ่ายเท

อธิปไตยหลายส่วนของรัฐไปสู่กลไกตลาด คือการถ่ายโอนอำนาจในการควบคุมสังคมจากรัฐไปสู่
ทุนนั่นเอง²⁹

ทั้งนี้ ในส่วนนี้กล่าวถึงโลกาภิวัตน์ในบริบทของประเทศไทย เสกสรรค์ได้ชี้ให้เห็นปัญหา
ที่สำคัญสองประการคือ ความเสื่อมของอำนาจอธิปไตยกับทั้งวาทกรรมชาติ และความเสื่อมทาง
จิตวิญญาณของผู้คน ดังนี้

ประการแรก ปัญหาอำนาจอธิปไตย และความเสื่อมของวาทกรรมชาติ

จากบทความหลายชิ้นของเสกสรรค์ ผลกระทบประการหนึ่งของกระแสโลกาภิวัตน์และ
อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่คืออำนาจอธิปไตยถูกสั่นคลอน ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว แนวคิดเสรีนิยมใหม่
ถ่ายเทอธิปไตยหลายส่วนของรัฐไปสู่กลไกตลาดซึ่งมีฐานะราวองค์อธิปัตย์ เท่ากับโอนอำนาจใน
การกำหนดวิถีชีวิตและเศรษฐกิจของประเทศมาอยู่ที่กลุ่มธุรกิจไทยและต่างชาติเพียงไม่กี่กลุ่ม
และประชาชนผู้มีสิทธิเลือกตั้งไม่สามารถผลักดันให้รัฐกำหนดนโยบายคุ้มครองพวกเขาได้
โดยเฉพาะในด้านเศรษฐกิจคุณภาพชีวิต

การที่รัฐไทยมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจที่รัฐเป็นผู้กำหนด จัดการ แต่ก็ประสบความ
ล้มเหลวไม่สามารถกระจายความเป็นธรรมให้กับคนส่วนใหญ่ได้ ครั้นเมื่อกระแสการค้าเสรีเข้ามา
โดยไม่มีเงื่อนไขรองรับ ทำให้วิถีเศรษฐกิจดั้งเดิมถูกทำลายโดยไม่มีมาตรการชดเชยหรือให้แนวทางใน
การสู้กับกลุ่มทุนใหญ่ จนกระทั่งเกษตรกรรมดั้งเดิมล่มสลาย เกษตรกรกลายเป็นลูกจ้างรายวัน
การเกษตรในปัจจุบันมีแนวทางการผลิตให้เป็นไปตามความต้องการตลาดเป็นสำคัญ ตัวอย่าง
หนึ่งของกรณีนี้เช่นปัญหานาปาล์มในพื้นที่ภาคใต้ ซึ่งในหลายพื้นที่ทำนาโดยใช้พันธุ์ข้าวท้องถิ่น
แต่ภายหลังรัฐมีนโยบายส่งเสริมการปลูกปาล์มน้ำมัน ตามความต้องการของตลาดพลังงานทำให้
พื้นที่นาข้าวที่มีอยู่เดิมจำนวนมากกลายเป็นนาปาล์ม

ในขณะเดียวกัน อาจกล่าวได้ว่ารัฐไทยอาจเป็นเพียงทุนนิยมในฐานะผู้ซื้อมากกว่าเป็น
ผู้ผลิตรายใหญ่เนื่องจากไม่มีศักยภาพในการแข่งขันกับกลุ่มทุนใหญ่ข้ามชาติ เสกสรรค์เรียก
สถานการณ์นี้ว่า “ทุนนิยมหางแถว” คือ ทุนนิยมใหญ่ในระดับโลกบีบบังคับ หว่านล้อมรัฐไทยให้
เข้าแถวรวมกับเขาเพียงแต่เขาต้องอยู่หัวแถวส่วนรัฐไทยต้องถูกจัดไว้อยู่หางแถว และห้ามเปลี่ยน
ตำแหน่งเด็ดขาด³⁰ นอกจากนี้เสกสรรค์ยังได้เปรียบรัฐไทยภายใต้เงื่อนไขของระบบเศรษฐกิจ

²⁹ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, การเมืองภาคประชาชนในระบบประชาธิปไตยไทย, น. 79.

³⁰ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “ทุนนิยมหางแถว,” ใน *จลาจลทางปัญญา*, (กรุงเทพฯ: สามัญชน, 2545),
น.27-34.

เสรีนิยมใหม่ว่า รัฐไม่มีอำนาจแทรกแซงระบบตลาดเท่ากับกำหนดให้รัฐต้องอยู่เฉยๆ เวลาเอกชนแข่งขันกัน ไม่ต่างอะไรกับสภาพ “บิดาถูกมัดไว้ให้นั่งดูชายแปลกหน้าข่มขืนลูกสาวของตน”³¹

โดยทั่วไปรัฐจะใช้วาทกรรมชาติเพื่อประกาศความชอบธรรมในการกำหนดและดำเนินนโยบาย แต่โดยหลักการกำหนดนโยบายจริงๆ แล้ว รัฐไทยยังคงยึดในหลักตลาดเสรีเปิดประเทศไทยเป็นพื้นที่ของการลงทุน โดยไม่มีเกราะคุ้มกันทุนเล็กๆ รัฐทำได้เพียงหาทางช่วยปรับปรุงความสามารถในการแข่งขันเพื่อสู้กับทุนยักษ์ใหญ่ต่างชาติ ซึ่งยากลำบากในทางปฏิบัติ ผลประโยชน์ที่แท้จริงจึงตกอยู่ในกลุ่มทุนไม่กี่กลุ่ม และการคำนึงถึงปัจจัยภายนอกอันได้แก่ องค์การการค้าโลก บรรษัทข้ามชาติ IMF โดยต้องเอาผลประโยชน์ทางการค้าของต่างชาติมา มีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจของรัฐ แสดงให้เห็นว่าอำนาจในการกำหนดนโยบายของรัฐไทยมีเหลือเพียงบางส่วน ประชาชนชาวไทยมีส่วนร่วมในอำนาจอธิปไตยเพียงส่วนเล็ยวเดียวเท่านั้น เสกสรรค์ได้ยกตัวอย่างกรณีการที่รัฐบาลไทยปฏิเสธที่จะออกกฎหมายควบคุมการค้าปลีกของต่างชาติ หรือปฏิเสธที่จะยกเลิกกฎหมาย 11 ฉบับที่เรียกกันว่า “กฎหมายขายชาติ” ซึ่งออกมาจากแรงกดดันของ IMF สิ่งนี้แสดงให้เห็นว่ารัฐไทยมีปัญหาการใช้อำนาจอธิปไตยเพราะไม่สามารถปฏิเสธข้อเรียกร้องภายนอก และใช้อำนาจตามความต้องการของคนภายในรัฐได้อย่างเต็มที่ สิ่งที่รัฐจัดการกับข้อเรียกร้องของคนภายในรัฐคือการเข้าไปอุปถัมภ์สังคมผ่านโครงการต่างๆ โดยการให้เงินอุดหนุน

อย่างไรก็ตาม ปัญหาอำนาจอธิปไตยเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในหลายประเทศทั่วโลก ในกรณีประเทศไทยและประเทศกำลังพัฒนาหลายแห่งความพยายามสลายอำนาจรัฐลงก่อให้เกิดผลในด้านลบมากกว่าในด้านบวก เนื่องจากแทนที่โลกาภิวัตน์จะสร้างความหลากหลายให้เกิดขึ้น แทนการผูกขาดอำนาจรัฐในการกำหนดแนวทางพัฒนา กลับกลายเป็นว่าโลกาภิวัตน์สร้างการผูกขาดเศรษฐกิจไว้ที่กลุ่มทุนต่างชาติขนาดใหญ่ไม่กี่กลุ่ม ในกรณีของเสกสรรค์แง่มุมปัญหาดังกล่าวแม้จะนำมาซึ่งผลในแง่ลบดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่ก็อาจเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ “การเมืองภาคประชาชน” “การเมืองภาคพลเมือง” “การมีส่วนร่วมของประชาชน” “ประชาสังคม” หรือ “ประชาธิปไตยทางตรง” มีพื้นที่ในการเมืองไทยมากขึ้น อันหมายความว่า ความล้มเหลวของรัฐอาจช่วยให้ประชาชนรวมตัวกันพึ่งพาตนเองมากขึ้นในแง่ของการเรียกร้องผลประโยชน์ และในแง่ปกป้องผลประโยชน์จากการรุกรานของกลุ่มทุนขนาดใหญ่ อันเป็นการถ่วงดุลอิทธิพลทุนข้ามชาติ และช่วยกระตุ้นให้มีการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นแก้ปัญหาการกระจุกตัวอำนาจที่ศูนย์กลางได้ ซึ่ง

³¹ เรื่องเดียวกัน, น. 32.

จะเห็นได้ว่าเสกสรรค์ไม่ได้ปฏิเสธการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยและมองเห็นข้อดีของการเปลี่ยนแปลงนั้น ในขณะเดียวกัน เกษียร เตชะพีระ ตั้งข้อสังเกตว่า การเมืองภาคประชาชนอาจมีฐานะเป็นได้เพียง ฝ่ายค้านนอกสภาที่จงรักภักดี มีบทบาทเป็นหน่วยกู้ภัยและผ้าชุบน้ำตาโลกาภิวัตน์ อันมีฐานะชอบธรรมในการบรรเทาแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจากโลกาภิวัตน์แต่ไม่อาจมีอำนาจนำได้³² เพราะมีข้อจำกัดคือมีลักษณะของการเมืองเชิงรับจากนโยบายการเมืองในระบบ

นอกจากปัญหาอำนาจอธิปไตยที่ไม่ครบถ้วนอันเนื่องมาจากการดำรงอยู่ในกระแสโลกาภิวัตน์แล้ว ความเสื่อมของวาทกรรมชาติก็เป็นประเด็นสำคัญประการต่อมาที่ทำให้การสร้างฉันทานุมัติทางการเมืองเป็นไปอย่างยากลำบาก หากพิจารณาจากนิยาม “ชาติ” คือ หน่วยสังคมที่ทุกคนถือสังกัดร่วมกัน หรือเป็นจินตนาการของผู้คนว่าพวกเขาเกี่ยวโยงกันหมดทั้งประเทศและมีสายสัมพันธ์ร่วมกันแล้ว ผลประโยชน์ของชาติย่อมมาจากผลบวกรวมแห่งความสุขความเจริญที่วัดได้จากความพึงพอใจของประชาชนภายในชาติ ดังนั้น การที่จะรู้สึกสำนึกในสังกัดชาติได้นั้น ผู้ที่อยู่ในสังกัดจึงคาดหวังที่จะได้รับความพึงพอใจจากผลประโยชน์ของสังกัดนั้นด้วย แต่ถ้าการจัดสรรปันส่วนทรัพยากรที่มีอยู่ไม่เท่าเทียมกัน ช้ำร้ายยังต้องแบ่งหารผลประโยชน์ของชาติให้กับผู้คนจากสังกัดอื่นด้วยแล้ว การที่รัฐอ้างวาทกรรมชาติในการตัดสินใจนโยบายต่างๆ จึงไม่สามารถที่จะเป็นวาทกรรมสร้างความชอบธรรมได้อีกต่อไป กล่าวอีกทางหนึ่ง จะรู้สึกว่ามีส่วนร่วมในผลประโยชน์แห่งชาติได้อย่างไรในเมื่อไม่มีอำนาจในการต่อรองใดๆ กับรัฐ ในขณะที่รัฐเองก็สูญเสียอำนาจอธิปไตยให้กับองค์กรหรือพันธะสัญญาาระหว่างประเทศไปแล้ว ปัญหาที่ตามมาของการเสื่อมวาทกรรมชาติที่เสกสรรค์ตระหนักคือการที่รัฐไม่สามารถสร้างฉันทานุมัติในการดำเนินกิจการของรัฐได้

เนื่องจากการที่รัฐไทยกำลังแตกออกเป็นสองเสี่ยงคือ คนเมืองหรือชนชั้นกลางที่ได้เปรียบกับระบบเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ซึ่งเป็นผู้มีรายได้สูง และมีวัฒนธรรมแตกต่างจากคนส่วนใหญ่ในประเทศคือรับเอาวัฒนธรรมวิถีคิดจากภายนอกซึ่งเป็นอิทธิพลกระแสหลังสมัยใหม่ ผู้ได้เปรียบเหล่านี้มิได้ผูกตนเองไว้กับจินตนาการชาติไทย แต่กลับเป็นกลุ่มคนที่มีความเป็นปัจเจกชนสูงตามกระแสหลังสมัยใหม่ ในขณะที่คนชนบทเป็นกลุ่มคนที่รัฐสนใจน้อยที่สุดนอกจากถูกละเลยตั้งกลับเป็นกลุ่มที่รัฐรับฟังน้อยที่สุด ทั้งยังมีวัฒนธรรมผสมผสานความคิดโบราณสมัยสภาพเช่นนี้เสกสรรค์เรียกว่า “หนึ่งรัฐสองสังคม” ลักษณะสังคมไทยเช่นนี้คล้ายกับที่ เอนก

³² โปรดดู เกษียร เตชะพีระ, “การเมืองภาคประชาชน: ผ้าชุบน้ำตาโลกาภิวัตน์ภายใต้พระบรมโพธิสมภาร”, ใน ฟ้าเดียวกัน (ม.ค.-เม.ษ. 2546) : 36-51.

เหล่าธรรมชาติได้กล่าวว่าเป็น “สองนคราประชาธิปไตย” แตกต่างกันตรงที่ “หนึ่งรัฐสองสังคม” ยังหมายถึงการเปลี่ยนผ่านความคิดของสังคมไทยไม่ได้เป็นไปอย่างสม่ำเสมอทั่วกันทั้งสังคม และไม่ได้ตัดแบ่งเพราะความเจริญระหว่างเมืองและชนบท แต่ในสังคมไทยมีองค์ประกอบของหลายยุคสมัยอยู่ร่วมกาลเวลาและพื้นที่เดียวกัน สังคมไทยมีกรอบความคิดทั้งโลกโบราณสมัย โลกสมัยใหม่ที่เป็นวิทยาศาสตร์และโลกหลังสมัยใหม่ปะปนกัน ในบางกรณีก็ปะปนอยู่ในคนๆ เดียวกัน “เรามีจิตวิญญาณแบบ *premodern* แบบ *modern* และ *postmodern* ปะปนกันอยู่ ราวกับว่ามีหลายประเทศอยู่ในประเทศเดียวกัน”³³ ในด้านหนึ่งจึงเกิดความหลากหลายมาตรฐานความคิด ยากในการหาฉันทามติในเรื่องต่าง ดังนั้น การสร้างนโยบายสาธารณะในสภาพดังกล่าวนี้จึงยากลำบากเพราะวาทกรรมผลประโยชน์แห่งชาติในการดำเนินนโยบายไม่สามารถใช้สร้างความชอบธรรมได้อีก เช่นนี้แล้วปัญหาการสร้างฉันทามติทางการเมืองในยุคโลกาภิวัตน์จึงเป็นปัญหาสำคัญอีกประการของประเทศไทย

คำถามที่เสกสรรค์หยิบยกขึ้นมาก็คือ ในท้ายที่สุดเมื่อประชาชนไม่มีอำนาจเหลือพอที่จะมีส่วนร่วมในอำนาจอธิปไตย ระบบตลาดก็รับผิชอบดูแลผู้มีอำนาจซื้อและนักลงทุน เช่นนี้แล้ว ประชาชนส่วนใหญ่ที่ยากจนไม่มีอำนาจซื้อจะมีชีวิตอยู่อย่างไร รัฐจะคุ้มครองคนพวกนี้ได้อย่างไร เมื่อต้องเผชิญกับการสูญเสียอธิปไตยอำนาจในการกำหนดนโยบายให้กับกลไกตลาด สิ่งนี้ส่งผลมาถึงพัฒนาการประชาธิปไตยไทยที่ภาคประชาชนไม่อาจมีส่วนร่วมในการกำหนดวิถีชีวิตของตนเองได้ นอกจากนี้ ถ้าวาทกรรมชาติ ไม่สามารถสร้างความชอบธรรมในการใช้อำนาจของรัฐแล้วอะไรจะถูกนำมาใช้แทนที่ในกระบวนการใช้อำนาจเพื่อสร้างฉันทามติให้เกิดขึ้น

การกล่าวถึงอำนาจอธิปไตยและความเสื่อมของวาทกรรมชาติของเสกสรรค์ แสดงให้เห็นว่ากรอบคิดว่าด้วยเรื่องรัฐ-ชาติยังมีความสำคัญ แม้ว่าจะมีกระแสความคิดหลังโครงสร้างนิยมที่พยายามลดความแข็งแกร่งของกรอบรัฐ-ชาติลง แต่ปัญหาสำคัญก็คือการก้าวพ้นกรอบคิดดังกล่าวในภาวะที่สังคมยังไม่เข้มแข็งเพียงพอ ทำให้เกิดการครอบงำแบบอื่นขึ้นมา ความคิดเรื่องรัฐ-ชาติของเสกสรรค์ แม้ไม่เห็นด้วยกับรัฐที่แข็งแกร่ง แต่เชื่อว่ายังมีความจำเป็นพอๆ กับการเติบโตของภาคสังคม

ประการที่สอง ความเสื่อมทางจิตวิญญาณของผู้คนในโลกภาวะหลังสมัยใหม่
(*Postmodern*)

³³ เรื่องเดียวกัน, น.307.

โพสต์โมเดิร์น (Postmodernism) เป็นแนวคิดที่มีขึ้นหลังจากโลกตะวันตกได้เข้าสู่ยุคสมัยใหม่จนอิ่มตัวแล้วเป็นปฏิกิริยาตอบโต้ความเป็นสมัยใหม่อีกชั้นหนึ่ง หลังจากที่ความเป็นสมัยใหม่เคยเป็นปฏิกิริยาตอบโต้ยุคโบราณ ภาวะหลังสมัยใหม่เป็นปฏิกิริยาตอบโต้กรอบชีวิตแบบทุนนิยมอุตสาหกรรม กรอบการเรียนรู้ของระบบการศึกษาที่เป็นทางการ และกรอบสังกัดแบบรัฐชาติสมัยใหม่ ซึ่งล้วนแล้วแต่มีมิติที่กดขี่เบียดเบียนแฝงอยู่ทั้งสิ้น และส่งผลต่อความเสื่อมจิตวิญญาณของผู้คนเนื่องจากลัทธิปัจเจกชนนิยมที่มาพร้อมกับทุนนิยมใหม่

ในด้านหนึ่งเสกสรรค์ชี้ให้เห็นข้อดีที่เกิดขึ้นจากภาวะหลังสมัยใหม่คือ นำไปสู่ความเข้าใจมนุษย์มากขึ้น ไม่ยึดติดในชาติของตนเอง ไม่ผูกมัดปัจเจกบุคคลด้วยระบบการจัดตั้งหรือโครงสร้างการทำงานที่มากเกินไป ตลอดจนไม่นำคนในสังคมมาขึ้นต่ออำนาจรัฐจนไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งในด้านดีของหลังโครงสร้างนิยมเป็นส่วนหนึ่งของหลักการเมืองภาคประชาชนซึ่งจะกล่าวต่อไป ในขณะที่ข้อเสียอยู่ที่จิตวิญญาณของปัจเจกเพราะการเห็นปัจเจกบุคคลเป็นศูนย์กลางหรือลัทธิปัจเจกชนนิยม (Individualism) ย่อมตัดสายใยสัมพันธ์ของมนุษย์ออกจากสังคม เช่น ชาติหรือรัฐไม่เชื่อในพันธะของบุคคลที่มีต่อส่วนรวม ไม่เชื่อในเรื่องผิด-ถูกเนื่องจากเห็นว่าสังคมไม่มีจริงในโลก ทุกอย่างเป็นเรื่องของทัศนะและการตีความ ในโลกไม่มีอะไรหรือผู้ใดศักดิ์สิทธิ์พอที่จะมีฐานะสูงกว่าปัจเจกบุคคล³⁴ สิ่งเหล่านี้จะนำไปสู่ภาวะไม่มีความผูกพันทางประวัติศาสตร์หรือวัฒนธรรมกับผู้ใด หรือมีเยื่อใยสังกัดกับอุดมคติทางสังคมแบบไหนที่อันตรายที่สุดอาจเป็นสภาพสิ้นไร้บรรทัดฐานในเรื่องคุณธรรม ศีลธรรม จริยธรรม ในการประกอบอาชีพ และสุดขั้วถึงขั้นสิ้นไร้กรอบกติกาในการอยู่ร่วมกันในสังคม อีกทั้งภาวะหลังสมัยใหม่ยังเป็นปัจจัยหนึ่งที่เอื้อให้ทุนข้ามชาติเข้ามายึดครองตลาดง่ายขึ้น เพราะทุนข้ามชาติจะออกงามได้ก็ต่อเมื่ออยู่ในเนื้อนาดินของนักบริโคนที่เลิกยึดติดกับวัฒนธรรมพื้นเมือง หรือเป็นปัจเจกชนที่แยกตัวออกจากสังคมที่ตนเองสังกัด และเอาผลประโยชน์เฉพาะตัวตนมาเชื่อมโยงกับทุนข้ามชาติโดยไม่ต้องมีความภักดีกับชาติกำเนิดของตนอีกต่อไป³⁵

ผลกระทบของโลกาภิวัตน์และภาวะหลังสมัยใหม่นี้ไม่เพียงมีผลต่อเศรษฐกิจ การเมืองเท่านั้น ผลอีกประการหนึ่งที่เสกสรรค์สังเกตเห็นก็คือความเสื่อมทรุดทางจิตวิญญาณของผู้คน และปัญหาวัฒนธรรม ดังนี้

³⁴ โปรดดู เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “นักเขียนไทยในศตวรรษที่ 21,” ใน ก่อนสิ้นศตวรรษ, น.304.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, น.306.

1) *วิกฤตการณ์แตกปัจเจก* คือ ผู้คนมีชีวิตอยู่อย่างไร้ความสัมพันธ์กับส่วนรวม ไม่สนใจประวัติศาสตร์ ไม่มีความทรงจำร่วม จึงไม่รู้ลึกมีพันธะที่จะสืบทอดรักษามรดกทางวัฒนธรรมใดๆ หรือกล่าวอย่างที่สุดคือกลายเป็น “คนไร้ราก”

ผลจากการที่เสกสรรค์ได้มีประสบการณ์พูดคุยกับนักศึกษาและการอ่านข่าวหนังสือพิมพ์พบว่า เยาวชนรุ่นใหม่ซึ่งเป็นผลผลิตของยุคสมัยโลกาภิวัตน์และภาวะหลังสมัยใหม่มักจะไม่เห็นความแตกต่างระหว่างการกระทำเพื่อส่วนรวม กับเพื่อส่วนตัว เชื่อว่าไม่มีใครทำเพื่อผู้อื่นจริงทุกอย่างทำขึ้นเพียงเพราะความพอใจส่วนบุคคล ไม่มีผิดถูก ไม่มีดีชั่ว ปฏิเสธการเรียนรู้หมกมุ่นอยู่กับการตกแต่งร่างกายภายนอก เสพสุขสำราญ นอกจากนี้ยังถือความสัมพันธ์แบบเงินตราเป็นแก่นแกนความสัมพันธ์ที่โปร่ง ไม่มีขอบเขตในเรื่องการบริโภคสินค้าและบริการ กระทั่งถือการหาเงินมาบริโภคเป็นกิจกรรมหลักของชีวิต³⁶ เยาวชนจึงกลายเป็นผู้ซื้อสำคัญของโลกการค้าเสรี

เสกสรรค์เชื่อว่าขณะนี้สังคมไทยกำลังมีปัญหาในเรื่องอัตลักษณ์ของผู้คน กล่าวคือเดิมทีในยุคโบราณคนเราแทบจะไม่มีอัตลักษณ์อะไรเป็นของตัวเอง (personal identity) เมื่อเข้ามาอยู่ในสังคมชนเผ่าจึงถูกหล่อหลอมให้เกิดสำนึกตัวตนผูกพันกับสังกัดเกิดอัตลักษณ์เป็นหนึ่งเดียวกับสังกัดที่เรียกว่า อัตลักษณ์ชาติพันธุ์ (ethnic identity) ครั้นเมื่อก้าวเข้าสู่สังคมสมัยใหม่เกิดรัฐชาติ อัตลักษณ์เรื่องชาติพันธุ์ วัฒนธรรมท้องถิ่นจึงถูกลบล้างไปมาก เกิดอัตลักษณ์ใหม่ที่เป็นสังกัดระดับชาติที่เรียกว่าอัตลักษณ์แห่งชาติ (national identity) ในกรณีของสังคมไทยเดิมทีเป็นสังคมที่มีความแตกต่างหลากหลาย มีหลายอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ ครั้นเมื่อก้าวสู่สังคมสมัยใหม่รัฐไทยพยายามหล่อหลอมอัตลักษณ์ของคนไทยให้เป็นหนึ่งเดียวโดยนำอัตลักษณ์ของตะวันตกมาไว้ และพยายามสร้างสำนึกเรื่องชาติให้เกิดขึ้นทั่วดินแดน หากแต่ในเวลาเดียวกันกระแสโลกาภิวัตน์เข้ามา อัตลักษณ์แห่งชาติที่ยังสร้างไม่เสร็จดีก็แปรเปลี่ยนไป เมื่ออัตลักษณ์ชาติพันธุ์สูญหาย อัตลักษณ์แห่งชาติสร้างไม่เสร็จ ดังนั้นจึงเหลือเพียง personal identity หรือปัจเจกล้วนๆ นั่นคือสังคมแตกปัจเจกจนไม่เหลือกรอบอ้างอิงอะไรเป็นหลัก เสกสรรค์ยกเหตุการณ์กรณีเด็กหญิงแต่งชุดกิโมโนไปต้อนรับนักท่องเที่ยว การเลือกซื้อสินค้าจากห้างสรรพสินค้าของทุนข้ามชาติแทนร้านขายของชำประจำท้องถิ่นโดยไม่รู้ลึกใดๆ สิ่งที่เกิดขึ้นนี้เสกสรรค์เชื่อว่าเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย หากแต่สิ่งที่ตามมาจากการแตกปัจเจกคือความเปลี่ยวเหงาไร้สายใยที่จะเชื่อมโยงตัวเองไว้กับสิ่งใด ขาดแรงบันดาลใจที่จะสร้างสรรค์สิ่งใหม่ มีชีวิตเพื่อเสพมากกว่า

³⁶ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, *การเมืองภาคประชาชนในระบบอบประชาธิปไตยไทย*, น.81-82.

สร้าง ดังนั้นจึงไม่แปลกอะไรที่คนรุ่นใหม่ไม่สนใจปัญหาบ้านเมือง ไม่สนใจประวัติศาสตร์ความเป็นมาของสังคมที่ตนสังกัด เพราะสนใจเพียงชีวิตส่วนตัวเท่านั้นจนกว่าเรื่องส่วนรวมจะกระทบผลประโยชน์ส่วนตัว

หากตัวตนเป็นเรื่องของจิตวิญญาณ และเรื่องจิตวิญญาณเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างองค์รวมกับปัจเจก การที่ผู้คนถอนตัวออกจากรากวัฒนธรรม ไม่สนใจส่วนรวมมีเพียงปัจเจกล้วนๆ ไม่ผูกพันกับสังกัดชาติ ดังนั้นตัวตนจึงเหลือเพียงเรือนร่างที่ผันแปรไปตามความนิยมของตลาด ประเพณีวิถีชีวิตไหลไปตามกระแสนิยมดังที่เสกสรรค์เรียกว่า “ตัวตนแบบตลาด” อาจกล่าวได้ว่านี่อาจจะเป็นความเสื่อมทรุดทางจิตวิญญาณที่มาพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย

2) *ความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม* ตามคำจำกัดความที่เสกสรรค์อ้างอิง วัฒนธรรมคือ แบบแผน รสนิยมและปรัชญาในการใช้ชีวิต ถ้าอารยธรรมคือการสร้าง วัฒนธรรมก็คือการเสพ³⁷ วัฒนธรรมที่ลงตัวจะต้องมีสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจไม่ใช่เสพสุขใช้ชีวิตตามอำเภอใจ ซึ่งเสกสรรค์เชื่อว่าจะทำให้ขาดความอบอุ่นหรือความสามารถที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่น เกิดความเปลี่ยวเหงา สิ่งยึดเหนี่ยวที่ว่่านี้อาจหมายถึงหลักธรรมแห่งความสมถะสันโดษ หรือผลประโยชน์ส่วนรวม แต่เมื่อชีวิตผู้คนในภาวะหลังสมัยใหม่กลับกลายเป็นสภาพผู้คนไม่เห็นความแตกต่างระหว่างการกระทำเพื่อส่วนรวมกับเพื่อส่วนตัว ไม่มีผิดถูก ไม่มีดีชั่ว ประเพณีวิถีชีวิตไหลเลื่อนไปตามกระแสนิยมรวมทั้งไม่มีขอบเขตในเรื่องการบริโภคแล้ว การจะใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมของผู้คนจึงเกิดการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรม กรณีนี้สามารถสังเกตได้จากที่อยู่อาศัยของคนเมืองผู้ซึ่งได้รับผลกระทบด้านวัฒนธรรมจากกระแสโลกาภิวัตน์มากที่สุด บ้านเรือนของคนเมืองมีเหล็กดัดอยู่เกือบทุกแห่งหน ซึ่งสะท้อนปัญหาความหวาดระแวงความกลัว ทำให้ผู้คนใช้ชีวิตภายใต้เหล็กดัดข้างตัวเองจากโลกภายนอกราวกับกำลังอยู่ในสงครามที่มองไม่เห็น³⁸ เสกสรรค์เปรียบเทียบบ้านเรือน “สมัยใหม่” นี้กับโลกเก่าในอดีตที่คุ้นเคยว่า บ้านเรือนในสมัยก่อนนั้นไม่เพียงแต่จะไม่มีเหล็กดัด หากจะมีรั้วรอบก็เป็นเพียงหลักบ่งบอกอาณาเขต หาใช่ปราการคุ้มกันขมอมแต่อย่างใด สิ่งที่เกิดขึ้นนี้เป็นผลมาจากวัฒนธรรมบริโภคนิยม วัตถุนิยมไปจนถึงปัญหาครอบครัวแตกร้างที่สร้างอาชญากรขึ้นมา อีกกรณีหนึ่งของการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมคือกรณีทางแกงตั้งเก หรือ

³⁷ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “ว่าด้วยการเสพและการสร้าง,” ใน *โลกเปลี่ยนต้องเปลี่ยนโลก*, (กรุงเทพฯ: สัมภาษณ์, 2549), น.219.

³⁸ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “สังคมเหล็กดัด,” ใน *เมื่อโลกไม่มีประวัติศาสตร์*, น.239-246.

กางเกงเล ซึ่งเป็นภาพแทนของวิถีชีวิตชาวเรือ เดิมทีสีสันของกางเกงดังกล่าวจะมีสีไม่มากนัก เช่น ดำ น้ำตาลไหม้หรือสีฟ้าฝ้าย แต่เมื่อมาสู่โลกหลังสมัยใหม่ ความหมายของกางเกงดังกล่าวจึงเปลี่ยนเพื่อให้เป็นไปตามหลักความหลากหลายของสินค้าตลาด กางเกงดังกล่าวจึงกลายเป็นกางเกงเลที่มีสารพัดเฉดสีที่วัยรุ่นนิยมสวมใส่ไม่จำกัดกาลเทศะ

นอกจากเกิดการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมแล้วที่ร้ายไปกว่านั้นยังเกิดปรากฏการณ์ “แปลงวัฒนธรรมให้เป็นทุน” คือ วัฒนธรรมทุกอย่างอย่างสามารถถูกทำให้กลายเป็นทุนได้หมด เสกสรรค์ยกตัวอย่างกรณีนโยบายรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร ปิดถนนราชดำเนิน ถนนสีลม ถนนพระอาทิตย์ เพื่อจัดงานบันเทิง ออกร้านขายของฉลองประเพณีสงกรานต์ โดยเรียกว่าโครงการ “ถนนวัฒนธรรม” รูปแบบของงานมีลักษณะคล้ายงานวัดสมัยก่อนเพียงแต่ไม่มีวัดในความหมายโดยตรงและนัยประหวัด ซึ่งรัฐบาลคาดหวังว่าถนนวัฒนธรรมนี้จะสามารถนำเงินของคนต่างจังหวัดให้เข้ามาสู่กรุงเทพฯ ในขณะที่เสกสรรค์มองว่าวัฒนธรรมไม่ใช่เรื่องบันเทิงอย่างเดียว ไม่ใช่เรื่องการค้าล้วนๆ หากเป็นวิถีชีวิตที่สร้างความงดงามสร้างคุณค่าความหมายและความสงบเย็นให้กับ การดำรงอยู่ในสังคม³⁹ ดังนั้น การจัดงานที่มุ่งการค้าขายภายใต้วัฒนธรรมเช่นนี้จึงชี้ให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของสังคมที่ผู้คนกลายเป็นผู้บริโภค และวัฒนธรรมถูกทำให้เป็นทุนและถูกตัดสินด้วย กลไกตลาดเพียงอย่างเดียว

ปัญหาที่เกิดขึ้นจากความหลากหลายแนวคิดในหนึ่งสังคม ได้ส่งผลกระทบต่อการเมือง โดยเฉพาะกลไกการทำงานของรัฐ ในเรื่องการสร้างฉันทานุมิตีในการจัดสรรทรัพยากรให้กับสังคม และการเสื่อมสลายของจินตนาการชาติ อย่างไรก็ตาม เสกสรรค์ไม่ได้มองว่าการเปลี่ยนยุคอย่าง สมบูรณ์ของตะวันตกจะดีกว่าการเปลี่ยนยุคแบบครึ่งๆ กลางๆ ของสังคมไทย แต่หนทางที่น่าจะเหมาะสมกว่าก็คือการสังเคราะห์เอาสิ่งดีๆ ทั้งจากสมัยใหม่ ก่อนสมัยใหม่ ออกมาใช้ ซึ่งจุดสำคัญก็คือมนุษย์ที่มีอิสระมีเสรีภาพ ในขณะเดียวกันก็ยังคงไว้ซึ่งสายใยสัมพันธ์ ตลอดจนความเอื้ออาทรที่มนุษย์พึงมีต่อกัน ซึ่งเป็นภารกิจที่ทำลายมนุษย์ยุคปัจจุบัน สิ่งนี้แสดงให้เห็นความ ใฝ่ฝันของเสกสรรค์ต่อสังคมในอนาคต

อย่างไรก็ตาม จะเห็นว่าในส่วนที่เสกสรรค์กล่าวถึงกระแสหลังสมัยใหม่นั้น เขามักจะ กล่าวในแง่ของความเสื่อมทางจิตวิญญาณของผู้คนในเรื่องความรู้สึกไม่ยึดติดในประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม แต่พบว่ายึดติดในหลักการของตัวเองเท่านั้น ซึ่งเสกสรรค์ใช้วิธีศึกษาด้วยการสังเกต พฤติกรรมของผู้คนรุ่นใหม่ เช่น จากการพูดคุยกับนักศึกษา การอ่านข่าวจากหนังสือพิมพ์ โดยเขา

³⁹ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “งานวัดที่ไม่มีวัด,” ใน *ฉลาดทางปัญญา*, น.277-283.

เองยอมรับว่าไม่ได้ศึกษาทฤษฎีหลังสมัยใหม่ลึกซึ้งมากนัก แต่เขาเห็นว่าในทางพฤติกรรมยังเป็นปัญหาหากแต่ในทางทฤษฎีอาจช่วยลดความกระตือรือร้นของภาวะสมัยใหม่ได้ เช่น การมองข้ามความหลากหลายของผู้คน ทฤษฎีหลังโครงสร้างนิยมอาจมาช่วยเสริมระดับจุลภาคให้เห็นรายละเอียดความซับซ้อนของความเป็นคน อย่างไรก็ตาม เสกสรรค์ยังคงเชื่อทฤษฎีที่ว่าด้วยองค์รวม เนื่องจากเชื่อว่าการแตกปัจเจกไม่สามารถนำมาสู่ชีวิตที่ดีได้ เพราะมนุษย์ยังคงต้องการการเกื้อกูลกัน และชีวิตปัจเจกสุดขีดแท้ที่จริงเป็นเพียงเรื่องสมมติ

3. รัฐที่ดี การปกครองที่ดี

“ชีวิตที่ดี” คืออะไร? เป็นคำถามสำคัญทางปรัชญาการเมืองที่ผู้คนมุ่งแสวงหาคำตอบมาช้านาน ตามแต่กาลสมัยคำตอบของชีวิตที่ดีก็หลากหลายกันไปขึ้นอยู่กับภววิสัยและอัตวิสัยของผู้แสวงหา เสกสรรค์ ประเสริฐกุล เป็นนักรัฐศาสตร์คนหนึ่งที่พยายามค้นหาคำตอบดังกล่าวเริ่มจากการตั้งคำถามว่า ชีวิตคืออะไร และชีวิตที่ดีควรจะเป็นเช่นไร คำตอบส่วนหนึ่งที่เสกสรรค์พบนั้นเฉกเช่นเดียวกับนักคิดอื่นๆ คือให้ความสำคัญกับโครงสร้างหรือพื้นที่ ที่มนุษย์อาศัยอยู่ร่วมกันโครงสร้างที่ว่านี้หมายถึงรัฐ ในฐานะของศูนย์รวมความสัมพันธ์ทางอำนาจทั้งปวง การดำรงอยู่ของ “รัฐที่ดี” ในความคิดของเสกสรรค์นั้นมีความจำเป็นต่อการมีชีวิตที่ดี ซึ่งเขาเชื่อว่าตัวแปรสำคัญของการเป็นรัฐที่ดีนั้นคือ *การจัดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคม*

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมเป็นตัวแปรสำคัญในการนำไปสู่ชีวิตที่ดี โดยจุดหมายของสัมพันธภาพนั้นควรจะช่วยให้มนุษย์มีเสรีภาพเพียงพอที่จะสามารถพึ่งตนเองได้ พัฒนาตนเองได้ ในขณะที่เดียวกันก็เบียดเบียนผู้อื่นน้อยลง มีสำนึกในส่วนรวมมากขึ้น จุดมุ่งหมายของสัมพันธภาพนี้คือ *รัฐที่ดี* ในความคิดของเสกสรรค์ ประเด็นทางการเมืองในงานเขียนของเสกสรรค์จึงเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคม เพื่อหาจุดสมดุลและบรรลุจุดหมายของรัฐที่ดี

กระบวนการค้นคว้าหาคำตอบของเสกสรรค์นั้น เริ่มขึ้นอย่างน้อยประมาณ 30 ปีที่ผ่านมา นับตั้งแต่วิทยานิพนธ์ปริญญาเอกที่ชื่อ *“The transformation of the Thai state and economic change (1855-1945)”* เป็นการศึกษาเศรษฐกิจ การเมือง สังคมไทย ตั้งแต่สมัยรัฐโบราณ คือช่วงเวลาอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาล่มสลายจนถึงการเสื่อมลงของสมบูรณาญาสิทธิราชย์ วิทยานิพนธ์ของเสกสรรค์ศึกษารัฐและเศรษฐกิจสังคมไทยในช่วง พ.ศ.2398-2488 ซึ่งเป็นการศึกษาสยามในช่วงเปิดเสรีการค้าภายหลังสนธิสัญญาบาวริง แนวทางการศึกษาให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์การเมืองไทย โดยพิจารณาที่ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับเศรษฐกิจ และศึกษาผลกระทบที่เกิดจากสนธิสัญญาบาวริง โดยในปี พ.ศ.2398 เป็นช่วงที่สยามได้ทำสนธิสัญญาบาวริงกับอังกฤษ ซึ่งเท่ากับเป็นการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจสู่ระบบเสรีนิยม

โดยมีผลกระทบต่อสังคม นั่นคือได้เพิ่มอัตราเร่งในการเสื่อมทรุดของระบบไพร่ และอำนาจขุนนางในเรื่องการจัดเก็บภาษี ทุนนิยมระยะแรกนี้สามารถดำรงอยู่ได้ จนกระทั่ง พ.ศ.2463 ได้เกิดวิกฤตเศรษฐกิจซึ่งรัฐไม่สามารถแก้ปัญหาได้ จึงได้เกิดกระแสเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ.2475 ไม่นานสยามก็ตกอยู่ใต้อำนาจทหาร และการชะงักงันของระบบเศรษฐกิจเสรีนิยม ทำให้ชนชั้นนายทุนพ่อค้าที่เคยมีอิสรเสรีต้องตกอยู่ใต้อำนาจรัฐแบบอำนาจนิยม

งานชิ้นนี้ชี้ให้เห็นว่าแท้ที่จริงความเสื่อมของระบบไพร่-ทาสในสังคมไทยนั้นไม่ได้เริ่มขึ้นในรัชสมัยของรัชกาลที่ 5 อย่างที่เข้าใจกันโดยทั่วไป แต่มีเค้าลางมาก่อนแล้วตั้งแต่การสิ้นสุดอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา ดังนั้นการประกาศเลิกไพร่-ทาสอย่างเป็นทางการเป็นเพียงการยืนยันสภาพสังคมที่เป็นอยู่โดยรัฐ ทั้งนี้ Benedict Anderson ได้ให้ความเห็นที่มีต่องานเขียนชิ้นนี้ว่า

“เขาได้แสดงให้เห็นภาพชนชั้นปกครองของไทยในอีกแง่มุมหนึ่ง รวมไปถึงสถาบันกษัตริย์ โดยเฉพาะการศึกษานโยบายการเงิน ธุรกิจ การค้า อย่างระมัดระวัง เขายังได้ตั้งข้อสังเกตต่อประวัติศาสตร์การเมืองไทยในแนวทางมาร์กซิสต์ โดยอ้างว่าบทบาทของกรรมพีใหม่ในยุโรปที่นำเอาระบบการค้าเสรีเข้ามาในสยามได้ทำลายระบบการค้าแบบเดิมที่มีอยู่ ซึ่งทำลายระบบผูกขาดการค้า สิทธิพิเศษทางการค้าของกษัตริย์กเว้นการค้าฝิ่น และกระทบต่อบทบาทที่มีอยู่เดิมของกรรมพีที่เป็นลูกจีนและลูกไทย”⁴⁰

วิทยานิพนธ์นี้เป็นฐานความคิดสำคัญของเสกสรรค์ในการผลิตงานวิชาการอื่นๆ ต่อมาซึ่งการที่เสกสรรค์เริ่มต้นงานวิชาการด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมืองไทย ช่วยให้

⁴⁰ “He radically revised he existing picture of the Thai ruling class, including R, especially by his careful study of R V financial policies, businesses, and speculations. He also made a serious effort to remake Thai history in Marxist terms, by arguing that the traditional role of young bourgeoisies in Europe (Marx's bourgeoisies) in breaking down mercantilism and bringing in liberalism was carried out by British imperialism which forced RIV to get rid of royal monopolies, and trading privileges (except for opium), so that the rising Thai bourgeois, luk jin and Thai-thai, couldn't play their traditional emancipatory role.” สัมภาษณ์ Prof. Dr. Benedict R.O'G. Anderson, 25 กรกฎาคม พ.ศ. 2551 (ทางอีเมล).

งานของเขามีพลังในการอธิบายที่ไปที่มาของสังคมการเมืองไทยในยุคสมัยอื่นๆ จวบจนปัจจุบัน ภายใต้บริบทประวัติศาสตร์ของไทย โดยไม่ติดอยู่ในกรอบคิดเรื่องชนชั้นเพียงอย่างเดียว

ในปี พ.ศ.2538 เสกสรรค์ได้ผลิตงานเขียนที่ชื่อ “พัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมในประเทศไทย : แง่คิดเกี่ยวกับพลวัตทางการเมือง” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ และมีการต่อยอดศึกษาเพิ่มเติม ถือได้ว่าเป็นบทความสำคัญทางรัฐศาสตร์ของคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ชิ้นหนึ่งในช่วง 50 ปี ทั้งนี้ เนื่องจากได้รับคัดเลือกให้ตีพิมพ์ในหนังสือ “รัฐศาสตร์-การเมือง: รวมบทความวิชาการทางรัฐศาสตร์”⁴¹ และยังเป็นบทความประกอบการศึกษาของนักศึกษารัฐศาสตร์ โดยเฉพาะมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์หลายรายวิชา อาทิ วิชา ร.621 สัมมนาปัญหาการเมืองการปกครองของไทย ร.631 รัฐและการสร้างสังคมการเมือง ร.412 ทฤษฎีการเมืองว่าด้วยสังคมและการเมือง ฯลฯ นอกจากนี้ บทความดังกล่าวยังเป็นฐานสำคัญของงานวิจัยการเมืองภาคประชาชนของเสกสรรค์อีกด้วย

นอกจากนี้ยังได้รับการวิจารณ์ว่า “เป็นงานริเริ่มผ่านกระบวนการทางความคิดใหม่ (original)”⁴² ชัยสิทธิ์ สมุทวณิช มองว่างานชิ้นนี้ได้ให้วิธีคิดใหม่เกี่ยวกับรัฐไทย เช่น ระบอบการปกครองของรัฐโบราณ (Ancient regime) ซึ่งเป็นต้นรากแห่งประชาสังคม โดยรัฐโบราณในตะวันตกมีความต่างในเชิงกรอบกำหนดกับรัฐโบราณของเสกสรรค์ เนื่องจากรัฐโบราณของไทยมีเอกลักษณ์ในเรื่องเงื่อนไขของการรวมหมู่ และมีการดำรงอยู่ที่แตกต่างจากรัฐตะวันตกการนำแนวคิดตะวันตกมาประยุกต์ใช้หรือตีความสังคมไทยจึงไม่อาจอธิบายได้ ชัยสิทธิ์มองว่าจุดเด่นของงานชิ้นนี้อยู่ที่การให้ “บริบททางปัญญาใหม่” (New intellectual Context) ก่อนที่จะปลูกสร้างความคิดทางตะวันตกต่อไป โดยใช้วิธีวิเคราะห์หากการแทรกตัวของรัฐในสังคมว่ามีขนาดเพิ่มหรือลด เช่น พิจารณาการปกครอง การใช้อำนาจ และขีดความสามารถของสังคมว่ามีวิธีแก้ไขดูแลตัวเองได้ในระดับไหน โดยไม่ผ่านกลไกอำนาจรัฐ

⁴¹ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, บรรณานิการ, รัฐศาสตร์-การเมือง: รวมบทความวิชาการทางรัฐศาสตร์ (กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2543). จัดพิมพ์ขึ้นเนื่องในวาระครบรอบ 50 ปี คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

⁴² ชัยสิทธิ์ สมุทวณิช, “คำนำ” ใน เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, พัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมในประเทศไทย : แง่คิดเกี่ยวกับพลวัตทางการเมือง และการพัฒนาประชาธิปไตย. (กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาและฝึกอบรมนักข่าว หนังสือพิมพ์ผู้จัดการ, 2538), น. คำนำ.

บทความพัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมฯ ได้สำรวจพัฒนาการความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมเพื่อดูขนาดของรัฐกับการดูแลตนเองของสังคมตั้งแต่ช่วงก่อน พ.ศ.2435 – 2538 ซึ่งนอกจากจะแสดงให้เห็นตำแหน่งแห่งที่อำนาจรัฐที่มีต่อสังคมแล้วยังช่วยให้เห็นต้นตอปัญหาอันเป็นอุปสรรคที่ทำให้ประชาธิปไตยประสบปัญหาเสถียรภาพและประสิทธิภาพ

อาจกล่าวได้ว่า บทความนี้เป็นการให้แนวทางการก้าวไปสู่รัฐที่ดีโดยยืนยันคุณค่าของมนุษย์ และศักยภาพในการดูแลตนเองโดยมีรัฐปกป้องคุ้มครองเท่าที่จำเป็น เช่น การรักษาความปลอดภัย การดูแลกิจการในระดับมหภาค โดยเปิดพื้นที่ให้ประชาชนมีอิสระดูแลตนเองได้มากขึ้น เช่น สามารถจะบอกกับรัฐได้ว่าตนเองและชุมชนท้องถิ่น ปราบปรามที่จะให้เศรษฐกิจของชุมชนเป็นเช่นไร โดยไม่จำเป็นต้องดำเนินตามแผนพัฒนาจากศูนย์กลางหรือมีสิทธิที่จะปฏิเสธ “ความเจริญ” บางสิ่งที่รัฐพยายามสร้างดั่งนั้นรัฐที่ดีจึงเป็นรัฐที่มีขนาดลดลง (Less government) ในขณะที่สังคมดูแลตัวเองได้มากขึ้น โดยสรุปจุดเด่นของงานเขียนได้ดังนี้

ประการแรก เป็นการศึกษาลักษณะรัฐไทยโบราณเปรียบเทียบกับรัฐไทยสมัยใหม่ โดยพิจารณาการแทรกตัวของรัฐในสังคม ซึ่งรัฐโบราณนั้นรัฐกับสังคมจะดำรงอยู่ทับซ้อนกัน จนกระทั่งช่วง พ.ศ.2448 จึงเกิดรัฐสมัยใหม่ที่รัฐลอยตัวเหนือสังคม การเปรียบเทียบเช่นนี้ช่วยให้เห็นความแตกต่างระหว่างรัฐโบราณของไทยกับตะวันตกในการควบคุมกำลังคน และการอุปถัมภ์สังคม การควบคุมกำลังคนในรัฐไทยโบราณนั้นอยู่ที่ระบบอุปถัมภ์ ในขณะที่รัฐโบราณของตะวันตกมักเป็นระบบเจ้าที่ดิน ครั้นเมื่อก้าวเข้าสู่รัฐสมัยใหม่รัฐไทยไม่สามารถสร้างความเสมอภาคทางกฎหมายให้เกิดขึ้นได้ ซ้ำยังสร้างระบบราชการมาควบคุมขยายอิทธิพลรัฐรวมศูนย์ พร้อมกับเข้ามาอุปถัมภ์สังคม ทำให้เป้าหมายการปกครองแบบประชาธิปไตยที่ประชาชนมีอำนาจกับกลายเป็นตรงข้าม ส่วนระบบอุปถัมภ์นั้นยังคงมีอยู่เพื่อจุนเจือผู้คนที่ไม่สามารถดูแลตัวเองได้ พร้อมกับเป็นช่องทางในการแสวงหาอำนาจ ในขณะที่รัฐสมัยใหม่ตะวันตกให้ความสำคัญกับความเสมอภาคทางกฎหมายทำให้ระบบอุปถัมภ์ไม่มีความจำเป็นในการดูแลผู้คน

ประการที่สอง การปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชการที่ 5 นั้นเป็นผลมาจากปัจจัยภายในอันหมายถึง การล่มสลายของระบบไพร่ที่มีผลต่อการควบคุมกำลังไพร่พลของรัฐพอๆ กับปัจจัยภายนอกอันหมายถึง การรุกรานของต่างชาติ การปฏิรูปจึงเป็นการสูงอมของสภาพสังคม ไม่ได้มาจากเงื่อนไขของการล่าอาณานิคมแต่เพียงอย่างเดียวอย่างที่นักวิชาการบางส่วนเข้าใจกัน

ประการที่สาม ผลการศึกษาของเสกสรรค์ยืนยันตรงกันข้ามกับนักวิชาการจำนวนหนึ่ง เสกสรรค์มองว่าระบบเจ้าที่ดินในเมืองไทยเกิดขึ้นจริงๆ ในช่วงที่ศักดินาสลายตัว และไม่มีทางที่จะเกิดขึ้นได้ภายใต้รัฐศักดินาเต็มรูปอย่างที่เข้าใจกันโดยทั่วไป เพราะระบบศักดินาไม่ได้เป็นระบบ

เจ้าที่ดินเหมือนของตะวันตก นอกจากนี้แต่เดิมรัฐไทยไม่อนุญาตให้ราษฎรถือครองที่ดินโดยปราศจากการผลิตจนกระทั่งปลายรัชกาลที่ 4 และ พ.ศ.2445 มีการออกโฉนดถือครอง ทำให้ที่ดินกลายเป็นสินค้า เอกชนมีอำนาจควบคุม เท่ากับว่าเป็นการเลิกประกันเครื่องมือทำกินของราษฎรในทันที อันนำมาสู่ปัญหาขาดแคลนที่ดินทำกินในปัจจุบัน

ประการที่สี่ เสกสรรค์เสนอให้รัฐเปลี่ยนบทบาทจากอุปถัมภ์สังคมมาเป็นผู้ประสานงาน (Coordinator) คือ ผู้ประสานงานของสังคมที่มีความแตกต่างหลากหลายเพื่อถ่วงดุลความได้เปรียบเสียเปรียบในสังคม ซึ่งทำให้รัฐมีอำนาจลดลงหากแต่ยังคงมีความจำเป็น

ประการที่ห้า การสร้างประชาธิปไตยอาจหมายถึงการฝึกปกครองตนเองในสังคม เป็นการเตรียมความพร้อมของสังคมเพื่อไปสู่การปกครองโดยรัฐที่มีอำนาจลดลง หรือการปกครองตนเองโดยตรงของประชาชน

นอกจากนี้ จุดเด่นที่สำคัญอีกประการซึ่งอาจถือว่าเป็นคุณค่าสำคัญของบทความนี้อาจอยู่ที่นิยามการพัฒนาการเมืองใหม่ ซึ่งต่างจากกระแสความคิดหลักในสังคมไทยที่ต้องการรัฐมีอำนาจมาก สามารถอุปถัมภ์สังคมได้ทั่วถึง ดังที่ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ เห็นว่าบทความเรื่องนี้ของเสกสรรค์แสดงให้เห็นความใฝ่ฝัน (Aspiration) เป็นพลังเสริมให้การเมือง ด้วยเหตุที่เสกสรรค์ได้นิยามการพัฒนาการเมืองเสียใหม่ นั่นคือ การเดินทางไปสู่ความเป็นอิสระในการกำหนดชะตาชีวิตของผู้คนในสังคม หาใช่การทำให้อำนาจทางการเมืองหรือกลไกอำนาจรัฐเข้มแข็งอย่างที่เข้าใจกัน ความปรารถนาและใฝ่ฝันจะเป็นอิสระเป็นปัจจัยสำคัญในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับปัจเจกชน และระหว่างรัฐกับชุมชนในสังคม⁴³ การนิยามพัฒนาการเมืองว่าเป็นการเดินทางไปสู่ความเป็นอิสระในการกำหนดชะตาชีวิตของผู้คน เป็นมิติหนึ่งของการพัฒนาการเมืองภายใต้กรอบของการสร้างประชาธิปไตย ซึ่งเป็นมิติที่มีการกล่าวถึงน้อยกว่ามิติอื่นๆ เช่น มิติการพัฒนาการเมืองในฐานะรากฐานของการพัฒนาเศรษฐกิจ หรือในมิติการเมืองแบบประเทศอุตสาหกรรม มิติด้านการบริหารและกฎหมาย ฯลฯ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นมิติที่ครอบคลุมใจเรื่องการพัฒนาการเมืองไทยอยู่มาก

จากวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก “The transformation of the Thai state and economic change (1855-1945)” มาสู่บทความ “พัฒนาการเมืองของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมในประเทศไทย: แง่คิดเกี่ยวกับพลวัตทางการเมือง” จะพบว่ารัฐที่ดีในความคิดของเสกสรรค์คือ รัฐที่มี

⁴³ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, “รัฐศาสตร์ ธรรมชาติและการเมืองไทยในยุคสมัยแห่งเสียงของเสื้อผ้า,” ใน *รัฐศาสตร์สาร* ปีที่ 21 ฉบับที่ 1 (2542) : 15.

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมในฐานะผู้ประสานงานของสังคมซึ่งเป็นรัฐที่มีอำนาจในระดับมหภาค บทบาทในการอุปถัมภ์สังคมจะลดลงในขณะที่ในระดับจุลภาคเป็นหน้าที่ของสังคมในการจัดการดูแลกันเอง นอกจากนี้ปัญหาการเมืองไทยที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เช่น ระบบอุปถัมภ์ การคอร์รัปชัน ความไม่เสมอภาคทางกฎหมาย เสรีภาพทางการเมือง ส่วนหนึ่งเป็นปัญหาที่ต่างจากวัฒนธรรมไทยสมัยโบราณ ซึ่งแต่เดิมไม่ใช่ปัญหาของรัฐโบราณแต่การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของรัฐสมัยใหม่จำเป็นต้องลดปัญหาดังกล่าวลงให้สอดคล้องกับค่านิยมใหม่

ในปี พ.ศ.2548 เสกสรรค์ผลิตงานวิจัยเรื่อง *“การเมืองภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตยไทย”* ซึ่งยังคงยืนยันจุดหมายของพัฒนาการการเมือง คือ การลดบทบาทอำนาจรัฐโดยในงานวิจัยได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมในเชิงรูปธรรมถึงขั้นตอนการนำไปสู่จุดหมายโดยเห็นว่าการเมืองภาคประชาชนเป็นกระแสการเมืองที่เป็นขั้นตอนสู่รัฐที่ดี นอกจากนี้ยังกล่าวถึงอุปสรรคของพัฒนาการการเมือง เช่น ความจำเป็นในการสรุปความคิดรวบยอดบางประการเสียใหม่ เช่น ชาติ ผลประโยชน์ของชาติ ประชาธิปไตยหรือ พัฒนาการการเมือง กับทั้งกับต้องเผชิญกับปัจจัยต่างๆ เช่น ค่านิยมตกค้างจากรัฐโบราณ ปัญหาโลกาภิวัตน์ เป็นต้น

วิธีการศึกษาของเสกสรรค์นั้นอาศัยทฤษฎีประชาธิปไตยตะวันตกเป็นกรอบอ้างอิง มุ่งให้ความสำคัญกับประเด็นใจกลางของรัฐศาสตร์ คือ รัฐ อำนาจ ชาติ การเมือง ในขณะที่เดียวกันก็ให้ความสำคัญกับบริบทพื้นหลังทางประวัติศาสตร์ของรัฐไทยก่อนที่จะขยับประเด็นไปสู่เรื่องการเมืองภาคประชาชน โดยอาศัยงานพัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมฯ เป็นฐาน

ในงานการเมืองภาคประชาชนฯ เสกสรรค์ได้กล่าวถึงภาพรวมปัญหาสังคมไทย ทั้งที่มีมาแต่อดีตและเกิดขึ้นใหม่ในสมัยโลกาภิวัตน์ เช่น วัฒนธรรมอุปถัมภ์ที่ยังตกค้างจนถึงปัจจุบัน โครงสร้างรัฐแบบรวมศูนย์ การเมืองของชนชั้นนำซึ่งผู้แทนที่มาจากทางเลือกตั้งไม่สามารถสนองความต้องการประชาชนได้ ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจสังคมซึ่งมาจากแผนพัฒนาที่ไม่สมดุล ครั้นเมื่อกระแสโลกาภิวัตน์ได้เข้ามาประกอบกับนโยบายของรัฐบาล ทักษิณ ชินวัตร ได้ส่งผลกระทบต่อรัฐไทยหลายประการ

ปัญหาประการแรกปัญหาอธิปไตย สภาพอธิปไตยถูกลดทอนเพราะพันธะสัญญาหรือองค์กระหว่างประเทศซึ่งเป็นตัวแทนของกระแสเสรีนิยมใหม่ ทำให้รัฐด้อยประสิทธิภาพในการใช้อำนาจดูแลปัญหาภายในเนื่องจากอธิปไตยต้องขึ้นอยู่กับกลไกตลาด ซึ่งกลไกตลาดจะรับผิดชอบเฉพาะผู้มีอำนาจซื้อและนักลงทุน ในขณะที่ประชาชนที่มีสิทธิ์เลือกตั้งไม่สามารถมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย หรือเลือกจะมีเศรษฐกิจที่ไม่ใช่เสรีนิยม

ประการที่สองปัญหาการนิยามผลประโยชน์แห่งชาติ การจะนิยามผลประโยชน์แห่งชาติได้นั้นจินตนาการชาติต้องเกิดขึ้นก่อน นั่นคือ ผู้คนต้องมีความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกันรู้สำนึกสังกัดวัฒนธรรมเดียวกัน หากแต่ภายใต้ลัทธิปัจเจกชนนิยม จินตนาการชาติของคนไทยที่ยังไม่ลงตัว กลับพรวดเลือนหนักขึ้น ในขณะที่เดียวกันสภาพความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสภาพหนึ่งรัฐสองสังคม ทำให้การนิยามผลประโยชน์ของชาติเป็นเรื่องยาก ซึ่งพบว่ายังมีการอ้างผลประโยชน์ของชาติอย่างเลื่อนลอยในการแสวงหาผลประโยชน์ของคนบางกลุ่ม

ประการสุดท้าย ปัญหาฉันทามติทางการเมือง หรือความเห็นพ้องต้องกันทางการเมือง การสร้างฉันทามติทางการเมืองขึ้นอยู่กับเสรีภาพของประชาชนในการแสดงความคิดเห็น สาธารณะ และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจกิจการสาธารณะ ทั้งหมดนี้จะเป็นการรองรับความชอบธรรมให้รัฐบาลได้ แต่ในสถานการณ์ปัจจุบัน รัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งมักอ้างความชอบธรรมของการได้รับการเลือกตั้งมาฝืนมติประชาชน โดยเชื่อว่ารัฐบาลเป็นตัวแทนผลประโยชน์แห่งชาติ ดังนั้น ผู้คัดค้านนโยบายรัฐบาลก็จะกลายเป็นผู้ขัดขวางผลประโยชน์แห่งชาติ ประกอบกับสภาพปัจจุบันการนิยามผลประโยชน์ของชาติมีปัญหาทำให้การสร้างฉันทามติแบบเดิมๆ ไม่สามารถใช้ได้ อีกสิ่งที่เสกสรรค์คาดหวังจึงเป็นฉันทามติแบบลอยตัว (Floating Consensus) คือจะทำเรื่องใหม่แต่ละครั้งต้องหาความเห็นชอบจากประชาชนและต้องไม่ยึดถือว่าการเห็นชอบครั้งหนึ่งจะหมายถึงการเห็นชอบในเรื่องอื่นๆ ไปด้วย

จากภาพรวมของปัญหาการเมือง ทั้งปัญหาดังเดิมและปัญหาที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย ประกอบกับการขยายตัวของการเมืองภาคประชาชน ลำดับต่อมา ในงาน “การเมืองภาคประชาชนในระบบประชาธิปไตยไทย” เสกสรรค์ได้ตั้งคำถามว่าเมื่อสถานการณ์การเมืองไทยเป็นเช่นนี้ การเมืองภาคประชาชนจะมีฐานะชอบธรรมตรงไหนของระบอบการปกครองไทย และจะสามารถสนองจุดหมายใดได้บ้างในสถานการณ์ที่ไทยเผชิญอยู่⁴⁴

การเมืองภาคประชาชน หรือที่เรียกกันว่า การเมืองภาคพลเมือง ประชาสังคม ประชาธิปไตยทางตรง การเมืองฐานประชาชนนั้นเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเคลื่อนไหวของประชาสังคม (Civil society) ทั้งนี้ Civil society เป็นทฤษฎีที่มีมาตั้งแต่สมัยต้นยุคทุนนิยมของตะวันตก เกิดจากการขยายตัวของชนชั้นกลาง โดยมีการรวมกลุ่มของนายทุนในรูปขององค์กร สมาคม ชมรม สหภาพ การรวมกลุ่มของชนชั้นกลางใหม่นี้เพื่อต่อสู้ในเรื่องเศรษฐกิจและการเมืองกับอภิสิทธิ์ชนดั้งเดิม ทำงานเคลื่อนไหวทางสังคม งานอาสาสมัคร โดยมีสำนึกผสมทั้งความเป็น

⁴⁴ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, การเมืองภาคประชาชนในระบบประชาธิปไตยไทย, น.2.

ปัจเจกชนนิยมและความเป็นชุมชนนิยม มีความรู้สึกเป็นองค์กรร่วมสูง ดังนั้น ประชาสังคมใน ความหมายนี้จึงเป็นการรวมกลุ่มของภาคส่วนที่เป็นเอกชนเพื่อจำกัดอำนาจรัฐที่เกิดขึ้นใหม่ เพื่อให้ สังคมดูแลตัวเองได้หลายๆ เรื่อง อย่างไรก็ตาม ความหมายของ Civil society ยังมีความ หลากหลายโดยเฉพาะในหมู่นักวิชาการไทยนั้น มีงานศึกษาไว้ว่าสามารถแบ่งแนวคิดประชาสังคม ของนักคิด/นักวิชาการจำนวน 14 คน ออกเป็น 4 สำนัก⁴⁵ คือ สำนักศาสนวิถี ซึ่งสร้างองค์ความรู้ เกี่ยวกับประชาสังคมบนฐานของพุทธศาสนา โดยมีความสัมพันธ์กับรัฐในรูปแบบความร่วมมือ สร้างเครือข่ายประสานงานกัน สำนักวิถีชุมชน ที่เชื่อว่าชุมชนเป็นกลไกสำคัญในการเสริมสร้าง คุณภาพชีวิตและเป็นรากฐานการพัฒนาที่แท้จริง โดยให้ความสำคัญกับชุมชนในชนบทเป็นหลัก ส่วนความสัมพันธ์กับรัฐมีทั้งกลุ่มที่ปฏิเสธรัฐและกลุ่มที่อาศัยความร่วมมือกับรัฐ สำนักสากลวิถี ให้ความสำคัญกับทฤษฎีตะวันตกมาอธิบายปรากฏการณ์ในสังคมไทย โดยเชื่อว่าประชาธิปไตย ตะวันตกมีพัฒนาการมาจากพื้นฐานความเป็นเมือง ดังนั้นจึงเน้นพื้นที่เมืองเป็นหลัก กลุ่มนี้ปฏิเสธ การแทรกแซงของรัฐเนื่องจากเชื่อในศักยภาพของความเป็นพลเมือง สำนักประสบการณ์วิถี กลุ่มนี้ ให้ความสำคัญกับภาคปฏิบัติมากกว่าภาคทฤษฎี สร้างองค์ความรู้จากประสบการณ์จริง ให้ความสำคัญกับทั้งชนบทและเมือง และไม่ปฏิเสธรัฐในการเข้ามาปฏิบัติสัมพันธ์ร่วม

ในความคิดของเสกสรรค์นั้น เชื่อว่าภาคประชาสังคมนั้นมีความหมายรวมเอาทุกส่วน ที่ไม่ใช่รัฐเข้าไว้ด้วยกัน มีการเคลื่อนไหวทั้งในรูปคัดค้านและร่วมมือกับรัฐ หากแต่ในทางปฏิบัติจะ พบว่ากลุ่มทุนขนาดใหญ่เริ่มมีอำนาจมากขึ้นโดยเฉพาะในการกดดันรัฐ ในขณะที่ภาคประชาชน ในระยะหลังเริ่มเสียเปรียบกลุ่มทุน ทำให้รัฐกลายเป็นพื้นที่แย่งชิงระหว่างทุน กับภาคประชาชน

ดังนั้น ภาคประชาชนจึงมียุทธศาสตร์ผลักดันให้อำนาจรัฐถอยร่นไป เพื่อเปิดพื้นที่ให้ ประชาชนดูแลตัวเองมากขึ้น วางแผนเศรษฐกิจท้องถิ่นได้เอง เนื่องจากเห็นว่าขณะนี้รัฐกับกลุ่มทุน เริ่มจะมีผลประโยชน์ร่วมกัน ผ่านการให้สัมปทานแย่งชิงทรัพยากรชุมชนท้องถิ่น

การเมืองภาคประชาชน (People politics) จากการนิยามของเสกสรรค์หมายถึง การ เคลื่อนไหวอย่างมีจิตสำนึกทางการเมืองของกลุ่มประชาชนเพื่อลดฐานะครอบงำของรัฐ รวมทั้ง เพื่อรวมอำนาจบางส่วนให้ประชาชนใช้ดูแลชีวิตตนเองโดยตรง⁴⁶ ซึ่งประชาชนในที่นี้หมายถึง ประชาชนในชุมชนท้องถิ่น รวมไปถึงกลุ่ม NGOs นักวิชาการ ปัญญาชนสาธารณะ ชนชั้นกลางใน

⁴⁵ สายฝน น้อยหืด, ประชาสังคมกับการพัฒนาประชาธิปไตยไทย, สถาบันสัญญา ธรรมศักดิ์ เพื่อ ประชาธิปไตย, (กรุงเทพฯ : มิสเตอร์ก็อปปี, 2549), น.25-30.

⁴⁶ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, การเมืองภาคประชาชนในระบบประชาธิปไตยไทย, น.173.

เมือง จะยกเว้นก็เพียงกลุ่มทุนขนาดใหญ่เท่านั้น ซึ่งโดยทฤษฎีแล้วการเมืองภาคประชาชนคือการเมืองแบบเปิด ประชาธิปไตยทางตรง หรือการเมืองแบบมีส่วนร่วม ซึ่งครอบคลุมการเคลื่อนไหวของสาธารณชนทั่วไปในการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับนโยบายหรือกิจการสาธารณะ และการเคลื่อนไหวของประชาชนเฉพาะกลุ่มเพื่อแสดงสิทธิในการกำหนดวิถีชีวิตของตนเอง หรือเพื่อยับยั้งการกระทำของรัฐที่ส่งผลกระทบต่อผลประโยชน์ ทฤษฎีการเมืองภาคประชาชนของเสกสรรค์อาจคล้ายคลึงกับแนวคิดการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ (New Social Movement) (NSM) หากแต่การโยงใยทางความคิด ในประเด็นต่างๆ เช่น สิ่งแวดล้อม สิทธิมนุษยชน กับสังคมโลกยังไม่ประจักษ์ชัด ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากพัฒนาการของภาคประชาชนไทยยังต้องใช้เวลาประกอบกับรัฐยังไม่กระจายอำนาจอย่างแท้จริง

นอกจากนี้ การเมืองภาคประชาชนของเสกสรรค์อาจถือเป็นแนวคิดหลังโครงสร้างนิยม (Post structuralism) อย่างหนึ่ง คือไม่ติดอยู่ในกรอบของประชาธิปไตยแบบคลาสสิกที่การเมืองอยู่ในกรอบประชาธิปไตยแบบตัวแทนในระบอบรัฐสภา (Representative Democracy) หากแต่เป็นการเมืองแบบประชาธิปไตยทางตรง (Direct Democracy) โดยยึดประชาชนเป็นตัวตั้งไม่ใช่รัฐเป็นตัวตั้ง ในกระบวนการกำหนดนโยบายไม่จำเป็นต้องผ่านระบบตัวแทนเสมอไป ในขณะที่เดียวกันก็ไม่ได้ต้องการยึดอำนาจรัฐดัดแปลงสังคมให้เป็นไปตามอุดมการณ์ที่ต้องการ ดังเช่นแนวคิดมาร์กซิสต์ การเมืองภาคประชาชนจึงมีฐานะในการช่วยพัฒนาการเมืองไปสู่การมีรัฐที่มีอำนาจน้อยลง ประชาชนมีพื้นที่ในการดูแลตัวเองมากขึ้น

เสกสรรค์เชื่อว่ารัฐมีความจำเป็นทางประวัติศาสตร์ เป็นเงื่อนไขสำคัญของพัฒนาการมนุษย์ แต่รัฐก็อาจเป็นโทษได้ถ้าการใช้อำนาจรัฐถูกบิดเบือน ดังนั้น การแสวงหารัฐที่ดีจึงมีความจำเป็น ในฐานะเป็นเงื่อนไขสำคัญในการพัฒนาชุมชนและสร้างชีวิตที่ดีได้

เสกสรรค์มีความคิดต่อเรื่องรัฐที่ดีไปในแนวทางของโลกสมัยใหม่ (Modern) ที่มีแนวโน้มไม่ไว้ใจรัฐ แม้เชื่อว่ารัฐเป็นสิ่งจำเป็นแต่อำนาจประชาชนก็เป็นสิ่งจำเป็นพอๆ กัน ดังนั้นรัฐที่ดีจึงควรให้ประชาชนปกครองตนเองได้มากขึ้น ยืนยันในศักยภาพมนุษย์ในการดูแลตัวเอง หรือกล่าวอีกทางหนึ่งรัฐที่ดีคือรัฐที่ปกครองน้อยที่สุดและ

“รัฐที่ดีต้องไม่ตั้งตัวเป็นกลุ่มผลประโยชน์เอกเทศจากสังคม หากจะต้องเป็นองค์กรที่ขึ้นต่อและรับใช้ผลประโยชน์ของสังคมที่สร้างรัฐนั้นขึ้นมา รัฐใดมีสภาพ

เช่นนี้มากน้อยแค่ไหนขึ้นอยู่กับระบอบการปกครองที่ดำรงอยู่ได้อนุญาตให้สมาชิกในสังคมเข้าควบคุมและใช้อำนาจรัฐมากน้อยเพียงใด⁴⁷ และ

“ประชาธิปไตยมิใช่ระบอบการปกครองที่ทุกคนจะต้องเข้าร่วมทางการเมืองอย่างคึกคักต่อเนื่อง หากเป็นระบอบที่สามารถประกันสิทธิเสรีภาพให้กับคนที่ไม่อยากยุ่งกับการเมือง หรือนานๆ ยุ่งที คือต้องมีกติกาป้องกันไม่ให้รัฐเข้ามาคุกคามผลประโยชน์ตลอดจนความคิดความเชื่อพื้นฐานของคน ต้องระบุว่าเรื่องไหนรัฐทำไม่ได้เนื่องจากละเมิดเสรีภาพของชาวบ้าน ต้องจำกัดอำนาจและบทบาทของรัฐในการควบคุมสังคม”⁴⁸

ซึ่งเสกสรรค์มองว่าการที่มนุษย์สามารถดูแลตัวเองได้โดยไม่ผ่านรัฐ คือจุดหมายปลายทางของพัฒนาการทางการเมือง และการเมืองภาคประชาชนจะช่วยให้ถึงจุดหมายปลายทางได้

สำหรับตัวโครงสร้างอำนาจที่เป็นสถาบันการเมืองนั้น เสกสรรค์ถือว่ายังมีความสำคัญระบบรัฐสภาผู้แทนราษฎรยังมีความจำเป็น แต่ยังไม่เพียงพอที่จะแก้ปัญหาอย่างมีประสิทธิภาพ นักวิชาการบางส่วนอาจเห็นว่าการเมืองภาคประชาชนอาจไม่จำเป็นถ้าประเทศไทยมีระบอบพรรคการเมืองที่แข็งแกร่ง และหรือมีพรรคการเมืองที่หลากหลายไปตามอุดมการณ์ เช่น พรรคสังคมนิยม พรรคเสรีนิยม แม้กระทั่งพรรคคอมมิวนิสต์ หากแต่เสกสรรค์มีข้อสังเกตต่อความคิดนี้ว่าแม้จะมีพรรคการเมืองที่หลากหลายแต่พรรคการเมืองจะสามารถสนองตอบความต้องการของประชาชนได้ทุกกลุ่มจริงหรือไม่ ตอบคำถามใหม่ๆ ของสังคมได้หรือไม่ในสถานการณ์สังคมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยใช้กรอบคิดเดิมที่ผูกติดกับรัฐเพียงอย่างเดียวในขณะที่ตัวแปรปัญหาทวีคูณขึ้นทั้งจากปัจจัยภายในและภายนอก ด้วยเหตุนี้ การเมืองภาคประชาชนจึงมีตำแหน่งหนึ่งในส่วนเสริมประชาธิปไตยแบบตัวแทน เพราะการเมืองภาคประชาชนเป็นส่วนหนึ่งของประชาสังคม ถือเป็นประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม หรือประชาธิปไตยทางตรง ที่สามารถทำให้ชาติและผลประโยชน์แห่งชาติมีความเป็นรูปธรรมได้มากยิ่งขึ้น และเป็นลานฝึกการอยู่ร่วมกันของผู้คน ฝึกการดูแลตัวเอง ซึ่งจำเป็นต่อสังคมประชาธิปไตย ดังนั้น รัฐที่ดีในทางหนึ่งไม่ได้ปฏิเสธความสำคัญของรัฐหรือความจำเป็นของประชาธิปไตยแบบตัวแทนในบทบาทมหภาค เช่น การทหาร การระหวาง

⁴⁷ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “แง่คิดเกี่ยวกับความมั่นคง,” ใน ถ้าหากไม่มีวันนั้น, น.33.

⁴⁸ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “อีกด้านหนึ่งของประชาธิปไตย,” ใน ถ้าหากไม่มีวันนั้น, น.173.

ประเทศ ในด้านหนึ่งก็ไม่ต้องการให้ใช้ประชาธิปไตยทางตรงไปหมดทุกเรื่อง รัฐที่ดีจึงควรเป็นรัฐที่มีสมดุลในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคม

ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว เสกสรรค์ได้กล่าวถึงภาพรวมปัญหาสังคมไทย อาทิ สภาพอิทธิพลที่ถูกกลดทอนเพราะพันธะสัญญาหรือองค์การระหว่างประเทศ การนิยามผลประโยชน์แห่งชาติอย่างเลือนลอยในการแสวงหาผลประโยชน์ของคนบางกลุ่ม หรือปัญหาการหาฉันทามติทางการเมือง ด้วยบริบทดังกล่าวนี้ การเมืองภาคประชาชนอาจจะมีฐานะชอบธรรมในระบอบการปกครองไทย ด้วยเหตุที่อาจสามารถสนองจุดหมายในสถานการณ์ที่ไทยเผชิญอยู่ดังที่เสกสรรค์ได้สรุปไว้ดังนี้⁴⁹

1) การเมืองภาคประชาชนเป็นกระบวนการประชาธิปไตยทางตรง หรือประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ช่วยแก้ปัญหาประชาธิปไตยแบบตัวแทนที่ไม่อาจสนองต่อความต้องการของประชาชนได้ทั่วถึง

2) การเมืองภาคประชาชน โดยธรรมชาติแล้วเป็นขบวนการแบบพหุนิยม คือ กลุ่มประชาชนที่มีความแตกต่างหลากหลาย ไม่ยอมรับข้ออ้างความชอบธรรมที่เลือนลอย จึงช่วยในการรวบรวมผลประโยชน์ของแต่ละผู้คนให้กลายเป็นผลประโยชน์แห่งชาติที่เป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น อีกทั้งยังช่วยสร้างฉันทามติทางการเมือง เพราะประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการใช้อำนาจรัฐ

3) การเมืองภาคประชาชน เป็นกระบวนการพัฒนาแบบทางเลือก ไม่สามารถขึ้นกับกลไกตลาดเสรีตามแนวคิดเสรีนิยม จึงสามารถช่วยถ่วงดุลอิทธิพลทุนข้ามชาติ และช่วยกระตุ้นให้มีการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น แก้ปัญหาการกระจุกตัวอำนาจที่ศูนย์กลางได้

อย่างไรก็ตาม การเมืองภาคประชาชนถือเป็นเรื่องใหม่ในวัฒนธรรมการเมืองไทย ซึ่งมีพื้นฐานจากระบบอุปถัมภ์ ยึดหลักผู้ใหญ่ผู้น้อย ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมเป็นแบบแนวตั้ง ดังนั้น การเคลื่อนไหวของภาคประชาชนจึงถูกมองในความหมายเชิงลบ เช่น เป็นพวกก่อความวุ่นวาย ความสงบ ทำลายความมั่นคง สร้างความแตกแยกในสังคม ซึ่งเสกสรรค์ได้สรุปอุปสรรคของการเมืองภาคประชาชนไว้ 4 ประการคือ⁵⁰

- 1) แนวนโยบายของรัฐและรัฐบาล
- 2) แนวโน้มการใช้ความรุนแรงของฝ่ายรัฐ และ ฝ่ายทุน

⁴⁹ โปรดดูรายละเอียดใน เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, การเมืองภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตยไทย, น.204-205.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, น.181.

3) ความไม่เข้าใจและการวางเฉยของสังคมที่ไม่เดือดร้อน

4) ปัญหาจิตสำนึกทางการเมือง การขาดแคลนทุน และภาวะผู้นำ

สองประการแรกเป็นอุปสรรคที่มาจากรัฐบาล และสองประการหลังเป็นปัญหาที่มาจากภาคสังคม สำหรับสองประการแรก คือมุมมองที่รัฐมีต่อการเมืองภาคประชาชนเพราะการเมืองภาคประชาชนอยู่ตรงข้ามกับแนวนโยบายเสรีนิยม ซึ่งปัจจุบันเป็นกระแสเศรษฐกิจหลัก และนโยบายรัฐบาล พ.ต.ท.ทักษิณ กำหนดกรอบให้คนจดติดต่อกับรัฐโดยตรงในฐานะปัจเจกบุคคลโดยไม่ต้องผ่านองค์กรการเมืองภาคประชาชน หรือ NGOs กลุ่มใด เมื่อมีการชุมนุมเรียกร้องทั้งที่ทำที่การเคลื่อนไหวมิใช่มุ่งยึดอำนาจรัฐ ไม่มีศูนย์บัญชาการ มีเพียงเป้าหมายที่ไม่ยินยอมให้รัฐและทุนกำหนดนโยบายเพียงฝ่ายเดียว การเมืองภาคประชาชนจึงเป็นขบวนการประชาธิปไตยหัวรุนแรง (Radical democratic movement)⁵¹ ซึ่งจะเปลี่ยนความสัมพันธ์รัฐกับสังคมอย่างถึงราก ดังนั้น การเผชิญกับการต่อต้านจากรัฐและนายทุนโดยใช้ความรุนแรง จึงเกิดขึ้นอยู่เป็นระยะ

สองประการหลังซึ่งเป็นปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นกับภาคสังคมเอง นั่นก็คือ ผลของลัทธิปัจเจกชนนิยมของคนชั้นกลางในเมือง ซึ่งนอกจากจะเฉยเมยกับความเดือดร้อนของคนส่วนใหญ่แล้ว ในบางกรณียังมองว่าการชุมนุมเป็นการก่อกวนความสงบอีกด้วย สำหรับจิตสำนึกทางการเมือง การกระตือรือร้นของประชาชนที่จะแก้ปัญหาด้วยตัวเองเกิดขึ้นน้อย เพราะวัฒนธรรมการเมืองของคนไทยมักจะเคยชินกับการมอบหน้าที่ให้รัฐแก้ปัญหาทุกอย่าง หรือคุ้นชินกับการให้รัฐอุปถัมภ์สังคม ซึ่งส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะวัฒนธรรมไพร่ที่เรียกร้องหานายยังตกค้างอยู่

ส่วนประเด็นทุนและผู้นำเคลื่อนไหวนั้น เนื่องมาจากการต่อสู้มักเกิดขึ้นจากประชาชนที่เดือดร้อนยากจน การต้องมารวมตัวแต่ละครั้งจึงต้องสูญเสียรายได้ประจำวันไป และแกนนำที่จะเสียสละได้อย่างเต็มที่จึงจำกัดวงแคบลง ทั้งผู้นำที่เป็นที่ไว้วางใจ มีบารมีเพียงพอ มีความสามารถในการประสานงาน วางแนวทางการเคลื่อนไหว ซึ่งต้องไปเกี่ยวข้องกับอำนาจระดับชาตินั้นหายาก แม้ NGOs จะเข้ามาช่วยเหลือ แต่ก็ยังไม่ได้รับความไว้วางใจอย่างเต็มที่

อย่างไรก็ดี อุดมคติในเรื่องการปกครองโดยลัดอำนาจรัฐดังกล่าวนี้ มีข้อที่พึงระวังอยู่ที่การปกครองโดยลัดอำนาจรัฐนั้นขึ้นอยู่กับการวิสัยทางสังคม ว่าประชาชนพร้อมเพียงใดในการดูแลตนเอง ซึ่งอาจขึ้นอยู่ปัจจัยต่างๆ เช่น ระดับความรู้ รายได้ วัฒนธรรม วุฒิภาวะของการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, น.173.

หากรัฐที่ดีของเสกสรรค์คือรัฐที่มีอำนาจจำกัดแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ได้ปกครองกับผู้ปกครองจะเป็นเช่นไร ตามความคิดของเสกสรรค์อาจพิจารณาได้จากความสัมพันธ์ในกรอบทฤษฎีตามหลักอุดมคติประชาธิปไตย ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ได้ปกครองนั้นจะไม่มีเพราะประชาธิปไตยคือประชาชนปกครองตนเองผ่านตัวแทนที่ตัวเองเลือก หากแต่ในความเป็นจริงไม่อาจเป็นเช่นนั้น ดังนั้น หนทางที่เหมาะสมจึงเป็นการพยายามทำให้ใกล้เคียงทฤษฎีให้มากที่สุด นั่นคือ สลายเส้นแบ่งระหว่างผู้ปกครองกับผู้ได้ปกครองให้มากที่สุด ซึ่งเชื่อมโยงกับการลดอำนาจรัฐ ส่งเสริมการปกครองตนเอง โดยอาศัยเทคนิคประการหนึ่งก็คือ เพิ่มอำนาจของผู้ได้ปกครองในการตรวจสอบและถอดถอนผู้ปกครอง กระบวนการตรวจสอบถอดถอนนี้เป็นตัวชี้วัดอำนาจประชาชนที่แท้จริงและช่วยทำให้เส้นแบ่งผู้ปกครองกับผู้ได้ปกครองลดลง ซึ่งในปัจจุบันมีกำหนดไว้แล้วในรัฐธรรมนูญทั้งฉบับ พ.ศ. 2540 และ พ.ศ. 2550 แต่ในทางปฏิบัติยังไม่สามารถเกิดขึ้นได้เต็มที่ตามเจตนารมณ์รัฐธรรมนูญ

นอกจากนี้ ความคิดของเสกสรรค์ที่มีต่อผู้ปกครองในสังคมประชาธิปไตยนั้น เขาพิจารณาผู้นำจากความเป็นจริงโดยไม่ได้คาดหวังว่าผู้นำจะเป็นดัง “อัศวินขี่ม้าขาว” หากแต่เพียงมีความกล้าหาญ พุ่มเทีให้กับส่วนรวม เพราะใจความสำคัญของรัฐที่ดีอยู่ที่ประชาชน ส่วนผู้นำคือส่วนประกอบสร้างที่จำเป็น ซึ่งในสังคมที่ประชาชนเข้มแข็งนั้นผู้นำจำเป็นต้องมีคุณธรรม เช่น ซันติธรรม ยอมรับความคิดเห็นสาธารณะ ด้วยตำแหน่งที่เป็นสาธารณะมีอำนาจที่คนอื่นไม่มีจึงจำเป็นที่ผู้นำต้องไม่นำอารมณ์ส่วนตัวมาเกี่ยวข้อง ซึ่งคุณธรรมของผู้ปกครองในความคิดของเสกสรรค์คือผู้ปกครองที่ปกครองผู้คนจนไม่รู้สึกรู้ว่าถูกปกครองซึ่งจะกล่าวในส่วนต่อไป

อย่างไรก็ดี ความคิดการเมืองเพื่อลดอำนาจรัฐของเสกสรรค์ เป็นการแสดงให้เห็นว่าต้องมีการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (Paradigm shift) หรือกรอบความคิดใหม่หลายประการ เช่น ให้ความสำคัญกับกระบวนการใช้อำนาจ “...และระบอบประชาธิปไตยที่ถูกต้อง น่าจะเน้นไปที่กระบวนการใช้อำนาจไม่น้อยไปกว่าเรื่องของโครงสร้างหรือสถาบัน”⁵² ความคิดเช่นนี้ถือได้ว่าแตกต่างจากกระแสสังคมหลักที่เชื่อว่า “ประชาธิปไตยเท่ากับการเลือกตั้ง” หรือ “ประชาธิปไตยคือการยึดถือเสียงส่วนใหญ่” อันสอดคล้องกับวัฒนธรรมการเมืองไทยที่เข้าใจประชาธิปไตยเฉพาะการคัดสรรผู้นำผ่านการเลือกตั้ง⁵³ ซึ่งเป็นการมอบอำนาจของประชาชนให้กับโครงสร้างสถาบัน

⁵² เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “ซซซ,” ใน จลาจลทางปัญญา, น. 209.

⁵³ เช่น มีการรณรงค์ให้ไปใช้สิทธิเลือกตั้งในการเลือกตั้งทั่วไป พ.ศ. 2550 โดยอาศัยตรรกะที่ว่าหากประชาชนรักประชาธิปไตย ต้องไปเลือกตั้ง

ผ่านกระบวนการเลือกตั้ง โดยละเลยกระบวนการใช้อำนาจหรือมีส่วนร่วมทางการเมืองในมิติอื่นๆ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในการชี้วัดความเป็นประชาธิปไตยด้วยเช่นกัน

นอกจากนี้ยังต้องเปลี่ยนกรอบคิดให้สอดคล้องกับสถานการณ์โลกาภิวัตน์ เช่น การก้าวให้พัฒนาคุณภาพเรื่องพรมแดน และศูนย์อำนาจแบบเก่าที่ตายตัวโดยมองไปที่หน่วยความสัมพันธ์ทางอำนาจ (Unit of power relations) ซึ่งอาจใหญ่กว่าระบบรัฐชาติได้ หรือเล็กกว่าระดับรัฐชาติได้⁵⁴ เพื่อให้เข้าใจการเปลี่ยนแปลงทางอำนาจในรัฐไทย ซึ่งเกี่ยวข้องกับบริบทโลก

4. คุณธรรมกับการเมือง

การที่การเมืองเป็นกระบวนการจัดสรรผลประโยชน์และสิ่งมีค่าทางสังคม (ทรัพยากรธรรมชาติจนถึงสถาปัตยกรรมศาสตร์ กฎระเบียบ นโยบาย) โดยผ่านวิธีการใช้อำนาจทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ทำให้เข้าใจว่าไม่อาจหลีกเลี่ยงการต่อสู้ช่วงชิง กิเลส ความโลภ ไร้สัจจะไปได้ อีกทั้งประชาธิปไตยแบบเสรีนิยมมุ่งให้ระบบการเมืองมีอิสระจากการครอบงำต่างๆ รวมไปถึงการหลุดพ้นจากการครอบงำของศาสนาและตรรกะของศาสนา ดังนั้น การเมืองจึงเป็นเรื่องทางโลก (Secular) ไม่ใช่เรื่องทางธรรม รวมทั้งไม่ควรใช้หลักการทางศาสนากำหนดกิจกรรมของรัฐ หรือกำหนดนโยบายรัฐ⁵⁵ นอกจากนี้ด้วยนิยามของการเมือง อาจทำให้เข้าใจว่าเป็นเรื่องผิดฝาผิดตัว ถ้าจะเอาศาสนามาเกี่ยวกับการเมือง โดยการคาดหวังให้ผู้นำการเมืองยึดหลักศีลธรรม เพราะในทางปฏิบัติแล้วมิอาจเป็นไปได้ด้วยนิยามของการเมืองเอง อีกทั้งการเรียกร้องคุณธรรมจากนักการเมืองอาจเป็นการเปิดทางให้กับระบอบอำนาจนิยมและทำลายความน่าเชื่อถือของประชาธิปไตย ดังนั้นจึงมีความพยายามวางโครงสร้างการปกครองเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความไม่เป็นธรรมในการจัดสรรผลประโยชน์และสิ่งมีค่าทางสังคม เช่น การออกกฎหมายป้องกัน การเพิ่มโทษ การตั้งองค์กรตรวจสอบ อันเป็นมาตรการเชิงรับมากกว่าการคาดหวังคุณธรรมจากผู้ปกครองโดยตรง

ในขณะที่ปัญญาชนสาธารณะบางกลุ่มเห็นตรงข้าม โดยเชื่อว่าหากต้องการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมการเมือง ไม่เพียงต้องให้ความสำคัญในมิติเชิงโครงสร้างเท่านั้น แต่จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับมิติจิตสำนึกด้วย ซึ่งอาจจัดเสกสรรค์ไว้ในกลุ่มหลังนี้อันเนื่องมาจากความเชื่อพื้นฐานที่ว่า ในปัจจุบันเงื่อนไขความแข็งแกร่งของสถาบันการเมืองไทย และระบบต่างๆ ในการ

⁵⁴ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, การเมืองภาคประชาชนในระบบประชาธิปไตยไทย, น.211.

⁵⁵ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, ความยากลำบากในการสถาปนาระบอบประชาธิปไตยตัวแทน: ข้อสังเกตเบื้องต้น.

แก้ปัญหาเชิงโครงสร้างยังไม่มีความพร้อมเพียงพอ ทำให้การจัดการต่างๆ ต้องขึ้นอยู่กับความสามารถของตัวบุคคลเป็นสำคัญ ดังนั้น สำหรับผู้นำการเมืองในสถานะเช่นนี้จึงจำเป็นต้องมีคุณธรรมกำกับการทำงานเป็นอย่างยิ่ง

ดังนั้น ในส่วนนี้จึงกล่าวถึงความคิดของเสกสรรค์ที่เกี่ยวข้องกับคุณธรรมกับการเมืองสองประการ ได้แก่ 1) การไม่แยกหลักศีลธรรมจรรยาออกจากการเมือง และ 2) การนำหลักพุทธศาสนาอธิบายหรือทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางการเมือง

1) การไม่แยกหลักศีลธรรมจรรยาออกจากการเมือง

เสกสรรค์ไม่แยกหลักศีลธรรมจรรยาออกจากการเมือง อาจเนื่องมาจากแม้เห็นว่าการเมืองมีการต่อสู้เพื่อช่วงชิงอำนาจ และการใช้อำนาจเพื่อช่วงชิงทรัพยากรโดยไม่อาจหลีกเลี่ยงต่อ กิเลส ความโลภ ไร้สัจจะ หากแต่นักการเมืองยังมีศีลธรรม มีคุณธรรมบ้างในระดับหนึ่ง แต่ไม่ได้หมายความว่าต้องถือนวชนเสมอไป ในการแข่งขันทางการเมืองอาจมีกลยุทธ์หาเสียงบ้าง ครั้นเมื่อได้รับเลือกตั้ง มีอำนาจก็ไม่ควรใช้อำนาจที่มีเพื่อช่วงชิงทรัพย์สินเป็นส่วนตัว นักการเมืองจะพูดจริงบ้างเท็จบ้างแต่ไม่ควรเอาเปรียบทำให้ชาวบ้านทุกข์เข็ญเดือดร้อน ดังนั้น หลักสำคัญก็คือเมื่อมีอำนาจแล้ว ผู้มีอำนาจทั้งหลาย อาทิ ข้าราชการ นักการเมือง ตำรวจ ทหาร จะนำอำนาจที่มีไปใช้ในทางใดนั้นขึ้นอยู่กับ “สิ่งกำกับอำนาจ”⁵⁶ ว่าเป็นคุณธรรมหรืออธรรม

ความคิดเรื่องการแสวงหาผู้ปกครองที่มีคุณธรรมนั้น ถือว่าเกิดขึ้นนับย้อนไปได้ไกลถึงยุคกรีก เช่น หลักการผู้ปกครองที่ทรงภูมิปัญญา (Philosopher King) ของเพลโต หรือการยึดหลักทศพิธราชธรรมของพุทธกษัตริย์ โดยเชื่อว่านอกจากผู้ได้ปกครองจะได้ประโยชน์จากคุณธรรมของผู้ปกครองแล้ว ในขณะที่เดียวกันยังช่วยธำรงรักษาอำนาจของผู้ปกครองไว้ให้ยาวนาน สอดคล้องกับความคิดของเสกสรรค์ที่ว่า การปกครองชั้นเยี่ยมผลประโยชน์ของผู้ปกครองกับผู้ได้ปกครองต้องไม่แยกจากกัน ผู้นำต้องเป็นหนึ่งเดียวกับผู้ตาม ตามหลักคำสอนของเต๋า เมื่อเป็นดังนี้ผู้คนจึงไม่รู้สึกรู้ว่าถูกปกครอง เช่นนี้แล้วผู้ปกครองจึงสามารถอยู่ในอำนาจได้ยาวนานโดยไม่ทำลายความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ได้ปกครอง

นอกจากนี้ เขายังเห็นว่าการเมืองการปกครองที่มีหลักการทฤษฎีหรืออุดมการณ์ต่างๆ เป็นกรอบ เช่น ประชาธิปไตย สังคมนิยม คอมมิวนิสต์ ฯลฯ และมนุษย์ปกครองกันโดยใช้หลักการทฤษฎีนั้นๆ แท้ที่จริงเป็นเพียงข้ออ้างความชอบธรรมในการใช้อำนาจ ทั้งนี้ การที่มนุษย์อาศัย

⁵⁶ สัมภาษณ์ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, 24 สิงหาคม 2550.

ทฤษฎี อุดมการณ์ต่างๆ เป็นกรอบในการมองโลก อาจทำให้การรับรู้ไม่ครบถ้วนดังที่เสกสรรค์ได้กล่าวไว้ว่า

“หลักธรรมข้อแรกเป็นจุดเน้นของพุทธศาสนิกายเซน ท่านสอนให้มองความจริงตามที่มันเป็นอยู่โดยไม่ใส่ทัศนะ ทฤษฎี หรือจินตภาพใดๆ เข้าไปปน พุดอีกแบบคืออย่ารีบจับความจริงมาใส่กรอบคิด เพราะจะได้ความจริงไม่ครบ ... สุดท้ายก็จะเห็นแต่โลกที่เราอยากเห็นไม่ใช่โลกที่คลี่คลายอยู่ในความเป็นจริง ...”⁵⁷

เสกสรรค์เชื่อว่าแท้ที่จริงมนุษย์จะเป็นเช่นไรนั้น ทุกอย่างมาจากจิตวิญญาณมนุษย์ ซึ่งทฤษฎี อุดมการณ์ต่างๆ เป็นเพียงข้ออ้างที่ปกปิดความความดีความชั่วภายใน ดังนั้นสิ่งจำเป็นในขณะนี้ก็คือ

“อยากเห็นการปฏิวัติในเชิงจิตวิญญาณ วัฒนธรรมในไทยมากขึ้นเพื่อเป็นพื้นฐานให้กับการใช้ชีวิตด้านอื่นๆ เหมือนเราจะผลิตอะไรบางอย่าง เราต้องการน้ำบริสุทธิ์เป็นฐาน ปัจจุบันน้ำในไทยเน่าไม่เฉพาะผู้ใหญ่ผู้นำประเทศแต่ลงมาถึงเยาวชน เศรษฐีชั้นคนทุกขัยาก ถ้าเราสะสางตรงนี้ไม่สำเร็จ เราสร้างอะไรก็ไม่สำเร็จ ทั้งประชาธิปไตยระบบการเมืองที่เป็นธรรม สังคมที่สงบ จะทำอะไรได้ถ้าข้างในมันเน่า”⁵⁸

ดังนั้น การเมืองจึงจำเป็นต้องมีหลักศีลธรรมอยู่ด้วยทั้งในตัวผู้นำและประชาชนทั่วไป เพื่อเป็นหลักในการควบคุมอำนาจที่มีและเพื่อเป็นฐานในการดำรงอยู่ในสังคมการเมือง

2) การนำหลักพุทธศาสนา มาอธิบายหรือทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางการเมือง นอกจากการไม่แยกหลักศีลธรรมจรรยาออกจากการเมืองแล้ว ในงานเขียนของเสกสรรค์ยังพบการนำหลักพุทธศาสนา มาอธิบายหรือทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางการเมืองอีก

⁵⁷ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, เมืองไทยในระยะเปลี่ยนผ่าน, ปาฐกถานำสำหรับการประชุมวิชาการ รัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์แห่งชาติครั้งที่ 8, 13 ธันวาคม, 2550.

⁵⁸ สัมภาษณ์ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, 24 สิงหาคม 2550.

ด้วย ซึ่งจากการพิจารณางานเขียนพบคำที่เกี่ยวข้องกับหลักคุณธรรมจำนวนมาก เช่น ความซื่อสัตย์ คุณธรรมน้ำมิตร ความเสียสละ ความกล้าหาญ ความดี ความงาม มิตรภาพ ความเมตตา บาป-บุญ สัจธรรม ความยุติธรรม เป็นต้น คำเหล่านี้ปรากฏอยู่ในงานเขียนมาแล้วอย่างน้อย 20 ปี⁵⁹ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ความคิดของเสกสรรค์ในเรื่องหลักธรรมหรือประเด็นจิตวิญญาณมีความสำคัญมานานแล้ว แต่เพิ่งมีการนำมาใช้เป็นกรอบในการพิจารณาหลักไม่นานมานี้ โดยในช่วงทศวรรษ 2530 - ปลาย 2540 การหยิบใช้หลักธรรมศาสนาอธิบายปรากฏการณ์ทางการเมืองของเสกสรรค์นั้นปรากฏประปรายอย่างไม่เป็นระบบนักจนกระทั่งปลายทศวรรษ 2540 จึงเริ่มมีงานเขียนเกี่ยวกับการเมืองโดยนำหลักธรรมศาสนาพุทธมาใช้อธิบายมากขึ้น เช่น ในบทความของ “Way Magazine” ซึ่งมีการกล่าวถึง รัฐที่ดี การปกครองที่ดี อนาคต และอิทัปปัจจยตา กับปรากฏการณ์ทางการเมืองในช่วงปี พ.ศ.2549-2550 เป็นต้น

ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ความคิดของเสกสรรค์ในเรื่องรัฐที่ดีนั้นควรจะเป็นระบอบที่ประชาชนปกครองตนเอง ลดอำนาจรัฐ เพิ่มอำนาจให้กับประชาชน ครั้นเมื่อเสกสรรค์ได้ศึกษาหลักธรรมศาสนามากขึ้น ก็พบว่าหลักดังกล่าวนั้นสอดคล้องกับหลักการปกครองของลัทธิเต๋า และพุทธศาสนา เช่น เต๋า มองว่าการปกครองชั้นเยี่ยมผู้คนจะไม่มีใครกลัวว่าถูกปกครอง ผู้ปกครองต้องจริงใจกับประชาชน ด้วยเหตุที่บ้านเมืองไม่ใช่สิ่งส่วนตัวของใคร และไม่อาจครอบครองได้ด้วยกำลัง พุทธศาสนิกายเซ็นเชื่อว่าการปกครองชั้นเยี่ยมผู้นำจะไม่มีผลประโยชน์แยกจากประโยชน์ส่วนรวม เป็นต้น

ดังนั้น การปกครองชั้นเยี่ยมของเสกสรรค์คือการปกครองตนเอง ลดอำนาจรัฐ สามารถเป็นไปได้ตามหลักของเต๋าและเซ็น เพราะการปกครองโดยไม่ถูกปกครองและการหลอมรวมประโยชน์ของผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครองนั้นจะบังเกิดได้ดีก็ต่อเมื่อรัฐมีอำนาจลดลงเท่านั้น

ในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางการเมืองในปัจจุบัน เสกสรรค์ได้นำหลักธรรมที่ว่าด้วยอนาคตและอิทัปปัจจยตาของพุทธศาสนาตีความตามแนวคิดของพุทธทาสภิกขุ มาเป็นกรอบในการพิจารณาสถานการณ์บ้านเมืองในช่วง พ.ศ.2549-2550 เช่น กรณีสถานการณ์เรียกร้องให้มีการบรรจุคำว่า “พุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ” ไว้ในรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2550 ซึ่งนักวิชาการหลายคนรวมทั้งเสกสรรค์มองว่าเป็นการขัดต่อหลักพุทธศาสนา โดยให้เหตุผลไว้ว่าจุดหมายสูงสุดของการปฏิบัติธรรมคือการสลายอัตตา อันเป็นเหตุแห่งการเบียดเบียนและความทุกข์ทั้งปวง การ

⁵⁹ ข้อมูลจากการสำรวจงานเขียนช่วงปี พ.ศ.2530-ปัจจุบัน ในรวมบทความจากหนังสือพิมพ์สี่เล่มของเสกสรรค์

นำศาสนาไปไว้กับกฎหมายสูงสุดของรัฐเป็นเรื่องยึดติดกับวัตถุ ตรงข้ามกับการสลายอัตตา อีกทั้งการบรรจุไว้ในกฎหมายเท่ากับเป็นการบังคับใช้ ซึ่งพุทธศาสนาที่แท้จริงเป็นข้อห้ามของการใช้อำนาจบังคับ โดยเห็นว่าการปฏิบัติธรรมเป็นเรื่องของปัจเจกและยึดหลักกาลามสูตร ในการจะพิจารณาทุกประการรวมไปถึงการจะยอมรับหรือไม่ยอมรับพุทธธรรมด้วย ด้วยเหตุนี้ประเพณีพิธีกรรมใดๆ ก็เป็นแค่ “เปลือก” ดังที่เสกสรรค์ได้ยกพุทธวจนะ “ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นเรา”⁶⁰ นั่นคือคุณค่าของพุทธศาสนาอยู่ที่พุทธธรรมไม่ใช่พุทธศาสนา ดังนั้น เสกสรรค์จึงเสนอความคิด “การเมืองแบบอนัตตา” หมายถึง ไม่ยึดถือพิธี อัตตา กัดดันทำร้าย กล่าวโทษผู้อื่น แสดงความคิดเห็นทางการเมืองได้ แต่เมื่อเสนอความคิดเห็นใดๆ แล้วก็ควรปล่อยวาง หรือต่อสู้ช่วงชิงได้ แต่อยู่ในกรอบที่ไม่ไปทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน

และจากปรากฏการณ์นี้ชี้ให้เห็นว่า เสกสรรค์ไม่เห็นด้วยกับการนำพุทธศาสนาในเชิงรูปธรรมมาเกี่ยวข้องกับการเมือง แต่เห็นความสำคัญของการนำหลักธรรมซึ่งเป็นศาสนาเชิงนามธรรมมาใช้ในเมือง ซึ่งเสกสรรค์เชื่อว่าการนำศาสนาโดยเฉพาะพุทธศาสนาไปไว้กับศูนย์อำนาจนั้นเสี่ยงต่อการนำไปใช้ในทางที่ผิด เพราะรัฐมักถูกออกแบบมาให้บังคับบัญชาประชาชน ถ้าหากมีการตีความให้คุณค่ากับศาสนาผิดๆ แล้วนำมาเป็นมาตรฐานกลางของสังคมแล้วจะเกิดปัญหากับคนส่วนน้อยที่มีใช้พุทธศาสนิกชน อีกทั้งการนำพุทธศาสนาไปประกาศไว้ในกฎหมายสูงสุดของรัฐ เท่ากับการนำพุทธศาสนาเชิงรูปธรรมมาใช้ในเมือง ไม่ต่างอะไรกับสิ่งที่เรียกว่า “มือถือสาก ปากถือศีล” เพราะรัฐมีอาจดำเนินตามหลักธรรมทั้งหมดได้เนื่องจากมีหน้าที่ทางโลกชั่วร้ายยังมีแนวโน้มที่จะนำศาสนาไปกดขี่คนส่วนน้อยได้อีกด้วย

กรณีต่อมาเสกสรรค์นำหลักอิทัปปัจจยตา⁶¹ มาใช้อธิบายสถานการณ์ในประเทศไทยช่วงปีพ.ศ. 2549-2550 ดังนี้

“เพราะความยากจนของคนส่วนใหญ่เป็นปัจจัย ความเหลื่อมล้ำทางการเมืองจึงเกิดขึ้น เพราะความเหลื่อมล้ำทางการเมืองเป็นปัจจัย รัฐบาลเศรษฐกิจจึงเกิด เพราะรัฐบาลเศรษฐกิจเป็นปัจจัย ความได้เปรียบทางธุรกิจจึงเกิด เพราะความ

⁶⁰ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “การเมืองแบบอนัตตา,” ใน *Way* (May 2007) :46-47.

⁶¹ อิทัปปัจจยตา ตามความเข้าใจของเสกสรรค์ หมายถึง ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นลอยๆ โดยไม่มีที่มาที่ไปทุกอย่างเกิดขึ้นตามเงื่อนไขขับเคลื่อน ผลมาจากเหตุถ้าเหตุหมดผลก็หมด โปรดดู เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “เรามีปัญหาจริงๆ หรือแค่คิดว่าตัวเองมีปัญหา” ใน *Way* (June 2007) : 47.

ได้เปรียบทางธุรกิจเป็นปัจจัย ความไม่พอใจจึงเกิด เพราะความไม่พอใจเป็นปัจจัย รัฐประหารจึงเกิด เพราะรัฐประหารเป็นปัจจัย ความไม่พอใจอีกแบบหนึ่งจึงเกิด เพราะความไม่พอใจของทุกฝ่ายเป็นปัจจัย อะไรๆ ก็อาจจะเกิด” ฯลฯ⁶²

การมองปรากฏการณ์เช่นนี้เป็นการมองแบบมุกกว้าง มองเห็นการเชื่อมโยงของเหตุปัจจัยสารพัดที่นำมาซึ่งผลในปัจจุบันขณะ ซึ่งเสกสรรค์เชื่อว่าการมองมุกกว้างเช่นนี้จะช่วยเปิดทางออกของปัญหาได้มากขึ้นกว่าการมองแยกส่วน (Dualism) ซึ่งเสกสรรค์เคยมีประสบการณ์และพบว่าไม่สามารถจะนำไปสู่ทางออกได้ เพราะการมองแยกส่วนหากไม่มีขอบเขตแน่ชัดจะกลายเป็นการแยกตัวตนออกจากสรรพสิ่งอันมีแนวโน้มจะเห็นตนเองเป็นศูนย์กลาง

การมองโลกเพียงสองด้าน คือ ขาวล้วน ดำล้วน แยกเขา แยกเรา ถ้าไม่ระมัดระวังแล้วจะเกิดผลเสียมากกว่าผลดี ดังนั้น อิทปัจจุยตา หรือการมองโลกอย่างเชื่อมโยงเหตุและผล ในความคิดของเสกสรรค์แล้วคือทางสายกลางที่มีใช้การประนีประนอมอย่างไร้หลักการ แต่อยู่ที่การเชื่อมโยงของความสัมพันธ์ระหว่างสรรพสิ่ง เห็นการไหลเลื่อนแปรเปลี่ยนของสรรพสิ่ง

การนำหลักศาสนาและการวิเคราะห์การเมือง ช่วยให้เห็นภาพการเมืองจากมุมมองศาสนา ส่วนข้อเสนอนี้ให้คนยึดหลักธรรมเท่ากับเป็นการให้ความสำคัญกับระดับปัจเจกควบคู่ไปกับหลักการทางโครงสร้างสังคม สาเหตุที่งานเขียนของเสกสรรค์ปรากฏความคิดจากหลักศาสนาอาจเกิดจากวัย ประสบการณ์ชีวิตส่วนตัว และการมองเห็นความเสื่อมของสังคมที่มากขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ นอกจากเสกสรรค์แล้วยังพบว่ายังมีปัญญาชนสาธารณะหลายคนให้ความสำคัญกับอัตวิสัยมากกว่าจะสนใจเพียงภววิสัยเพียงอย่างเดียว เช่น ประเวศ วะสี ชัชวรินทร์ ไชยวัฒน์ ธีรยุทธ บุญมี กลุ่มเสมสิกขาลัย กลุ่มมูลนิธิวิถีทิพรศน์ เป็นต้น ซึ่งอันที่จริงแล้วความคิดของเสกสรรค์ทั้งในส่วนของเรียกร้องให้มีการปฏิวัติทางจิตวิญญาณให้ผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครองมีคุณธรรมเป็นฐานในการจัดการสังคม กับทั้งการนำหลักธรรมมาใช้อธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ นั้นมิใช่สิ่งใหม่ เพราะเป็นการต่อสู้อะหว่างวัตถุกกับจิตวิญญาณซึ่งเกิดขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง วัตถุกคือทัศนคติต่างๆ ที่พัฒนามาจากวิทยาศาสตร์ในโลกสมัยใหม่ ในขณะที่จิตวิญญาณคือผลพวงความเจริญของศาสนาที่เป็นสัญลักษณ์ของโบราณสมัย อย่างไรก็ตาม เสกสรรค์ก็ไม่ได้ยึดถือสุดขั้วข้างใดข้างหนึ่ง แต่ผสมรวมสองสิ่งไว้ด้วยกัน เนื่องจากเขาเชื่อว่าทั้งวัตถุกและจิตวิญญาณ ไม่สามารถ

⁶² เรื่องเดียวกัน.

มองแยกส่วนได้ควรอยู่ร่วมกันอย่างสมดุล ดังนั้น แม้จะมีความเจริญทางวัตถุมากเพียงใด สิ่งที่ขาดไม่ได้ก็คือการให้ความสำคัญกับจิตวิญญาณ ซึ่งขณะนี้ถูกทำให้เสียสมดุลไปแล้ว

อย่างไรก็ตาม การนำกรอบคิดหลักกรรมของศาสนาโดยเฉพาะศาสนาพุทธมาใช้ อธิบายปรากฏการณ์แม้จะมีรากฐานอยู่ในบทความหนังสือพิมพ์มานานแล้ว แต่การนำหลักกรรมมาใช้อธิบายปรากฏการณ์ทางการเมืองเพียงจะมีขึ้นไม่นานนักและยังไม่เป็นระบบ ซึ่งการนำหลักอนัตตา หรืออิทัปปัจจยตา มาเป็นกรอบความคิดของเสกสรรค์นั้นเป็นเพียงจุดเริ่มต้นการเปลี่ยนแปลงวิธีคิดของเสกสรรค์อีกขั้นหนึ่ง ซึ่งต้องอาศัยเวลาในการติดตามพัฒนาการต่อไป

ชีวิตกับสังคม

ในส่วนนี้เป็นการศึกษาประเด็นชีวิตและการใช้ชีวิตในสังคม ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ประการคือ

1) “วิถีผู้ชายบางปะกง” หรือ “วัฒนธรรมนักเลงโบราณ” ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการใช้ชีวิตของเสกสรรค์ หรือชีวิตและ *วิถีชีวิตที่เป็นอยู่* ของเสกสรรค์

2) แนวคิดเกี่ยวกับ “ชีวิตที่ดี” ในความคิดของเสกสรรค์ อันหมายถึง การรักษาสสมดุลความสัมพันธ์ระหว่างตัวมนุษย์กับสิ่งอื่น อันได้แก่ สังคมเพื่อนมนุษย์รอบข้าง ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม รวมไปถึงการจัดสมดุลความต้องการภายในจิตใจของมนุษย์เอง นั่นก็คือ *ชีวิตและวิถีชีวิตที่ดีควรจะเป็น* หรือชีวิตที่ดีในอุดมคติของเสกสรรค์นั่นเอง

1. วิถีผู้ชายบางปะกง

ตัวตนของมนุษย์ล้วนได้รับอิทธิพลจากสังคม โดยเฉพาะอิทธิพลจากวัฒนธรรมประจำถิ่นซึ่งเป็นสิ่งที่เชื่อมร้อยความเป็นชุมชนเข้าไว้ด้วยกัน เสกสรรค์เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนบริเวณปากแม่น้ำบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา ในช่วงเวลากว่า 50 ปีที่แล้ว เขาเติบโตมากับวัฒนธรรมที่เรียกว่า “วิถีผู้ชายบางปะกง” หรือ “วัฒนธรรมนักเลงโบราณ” วัฒนธรรมดังกล่าวนี้มีอิทธิพลต่อการกำหนดแนวทางในการดำเนินชีวิตของเสกสรรค์ และการยึดมั่นในวิถีผู้ชายบางปะกงนี้เองเป็นส่วนหนึ่งของความรู้สึกแปลกแยกแตกต่างในชีวิตของเสกสรรค์ เมื่อดำรงอยู่ในยุคทุนนิยมสมัยใหม่

วิถีผู้ชายชาวบางปะกง หรือความเป็นลูกผู้ชาย เป็นมโนทัศน์ทางวัฒนธรรมก่อนสมัยใหม่ ซึ่งผู้ชายในอำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา ในยุคกว่า 50 ปีที่แล้วต่างยึดถือ ความเป็นลูกผู้ชายที่ว่านี่คือคนที่มีบุคลิกลักษณะ คือ *ประการแรก* มีความกล้าหาญ คือ ต้องสู้คน แต่ไม่ทำคนที่ไม่สู้ ไม่ทำร้ายคนที่อ่อนแอกว่าหรือพาลหาเรื่องคนอย่างไรเหตุผล ในทางตรงกันข้ามต้องใช้ความกล้าหาญปกป้องคนที่อ่อนแอกว่า *ประการที่สอง* ใจกว้าง รักเพื่อนพ้อง มีความซื่อสัตย์

จริงใจ และรักษาสัจจวาจา *ประการที่สาม* รักความยุติธรรมไม่ยอมก้มหัวให้ความไม่ถูกต้อง หรือขัดกับสิ่งที่ตนเองรังเกียจ และคุ้มครองคนที่อ่อนแอกว่า ในด้านบวกของวิถีลูกผู้ชายโบราณ คุณธรรมดังกล่าวช่วยให้การอยู่ร่วมกันในสังคมเป็นสุข คนอ่อนแอกว่าได้รับการปกป้องดูแล ในขณะเดียวกันด้วยความหมายของสุภาพบุรุษน่าจะเกิดผลในด้านลบ คือ มีแนวโน้มที่จะใช้กำลังในการแก้ปัญหา เช่น ในวัยหนุ่มเสกสรรค์มีเรื่องทะเลาะเบาะแว้งกับรุ่นพี่สิงห์แดง ทำต่อยตีด้วยเรื่องศักดิ์ศรีจำนวนมาก

ในวัยหนุ่ม เสกสรรค์ยึดถือบุคลิกลักษณะเช่นนี้อย่างจริงจัง อีกทั้งยังคาดหวังให้คนอื่น ๆ ยึดถือความเป็นลูกผู้ชายนี้ด้วย โดยมองว่าลักษณะดังกล่าวเป็นอุดมคติขั้นสูง เป็นขั้นตอนการพัฒนาตัวตนของผู้ชาย คุณธรรมบางข้อมีความจำเป็นที่ควรจะมีทั้งชายหนุ่มก่อนสมัยใหม่ สมัยใหม่ หรือหลังสมัยใหม่ คือมีลักษณะข้ามกาลเวลา หากแต่การยึดถือคำจำกัดความเช่นนี้มาใช้ในสังคมสมัยใหม่ทำให้เสกสรรค์ประสบปัญหาทั้งจากชีวิตส่วนตัวและสังคม เสมือนผิดที่ผิดทาง ซึ่งเขาเปรียบเทียบกับว่าเสมือนเป็น “*ชาмуไรท่ามกลางนักธุรกิจ*”⁶³

ในบทความเรื่อง “*ผู้ชายที่กำลังสูญพันธุ์*” ซึ่งเขียนขึ้นในปี พ.ศ.2537 ได้แสดงให้เห็นการปะทะกันระหว่างลูกผู้ชายโบราณกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนไปโดยได้ยกตัวอย่าง ภาพยนตร์ *Carlito's way* ซึ่งตัวเอกของเรื่องชื่อ คาร์ลิโต เป็นผู้ขายนักเลงโบราณที่ยึดถือคุณธรรมลูกผู้ชาย แต่ทำายที่สุดก็ถูกหักหลัง ทรมาน ทั้งจากเพื่อนฝูงและคนใกล้ตัว ในยุคที่เงินเป็นสิ่งสำคัญ แม้ คาร์ลิโตจะไม่ใช้ “*คนดี*” ในทุกๆ เรื่องแต่การยึดถือคุณธรรมน้ำมิตร ความกล้าหาญ รักษาสัจจะ วาจา เป็นคุณสมบัติที่เสกสรรค์มองว่ากำลังจะหายไปจากสังคมไทย หรือผู้ชายแบบนี้กำลังจะสูญพันธุ์ ซึ่งในบริบทของงานเขียนชิ้นนี้ชี้ให้เห็นสภาพสังคมในยุคเศรษฐกิจฟองสบู่ จากทุนนิยมท้องถิ่นไปสู่โลกาภิวัตน์อันกระทบต่อสภาพจิตใจของผู้คนที่เน้นเรื่องประโยชน์ส่วนตัวมากขึ้นทุกขณะ โดยความสุขในยุคนั้นถูกนิยามด้วยความพรั่งพร้อมด้วยทรัพย์สินสมบัติ เสกสรรค์ตั้งข้อสังเกตว่าคุณธรรมหลายประการ เช่น สัจจวาจา ความจริงใจ ถูกลดทอนลง เพื่อไม่ให้เป็นอุปสรรคต่อการแสวงหาโภคทรัพย์ หรือเพื่อการแสวงหากำไรสูงสุดในระบบธุรกิจแบบทุนนิยม ซึ่งทำให้คุณลักษณะของลูกผู้ชายแบบโบราณ ขัดแย้งโดยตรงกับกระแสเศรษฐกิจหลักที่มีการแข่งขันสูง

ในทางตรงข้าม สุวินัย ภรณวลัย มองว่าลักษณะของผู้ชายที่มองเห็นความเชื่อมโยงของโลกจิตวิญญาณ เห็นคุณค่าในตนเองว่าสำคัญว่าการได้มาซึ่งอำนาจ ลาภยศ ยากที่จะ

⁶³ สัมภาษณ์ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, 24 สิงหาคม 2550.

เกิดขึ้นในสังคมไทย เพราะถือว่าเป็นระดับจิตชั้นสูงสุดซึ่งต้องอาศัยวิวัฒนาการ ไม่ใช่เรื่องของการ
 สติปัญญา⁶⁴ ซึ่งในแง่นี้หากสุนัขยาคิดถูกก็แสดงให้เห็นว่าไม่ได้หมายความว่าลูกผู้ชายโบราณและหรือ
 ลูกผู้ชายสมัยใดก็ตามจะยึดถือคุณธรรมเช่นนี้ได้ทุกคน ดังนั้น การต่อสู้กระแสหลักในเรื่อง
 คุณธรรมของเสกสรรค์ในวัยหนุ่มจึงนำมาซึ่งความเจ็บปวดอย่างต่อเนื่อง อันที่จริงการแบกยึด
 นิยามลูกผู้ชายของเสกสรรค์ไม่มีปัญหาอันใดในโลกสมัยใหม่ หากแต่การคาดหวังให้คนอื่น ๆ
 จะต้องดำเนินในวิถีชีวิตเดียวกันกับเขา และหรือต้องพบความเจ็บปวดในการสร้างสัมพันธภาพกับ
 ผู้ชายสมัยใหม่ ที่เขาเปรียบ พุดจาบิตพลี้ว คำนวนแต่ผลประโยชน์ จึงทำให้เสกสรรค์รู้สึกว่าเขา
 เป็นสัตว์ประหลาดในสังคม สิ่งที่เขายึดถือมาเป็นเรื่องตลก⁶⁵ และนำไปสู่ความรู้สึกแปลกแยก
 เจ็บปวด

อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากที่ต้องขัดแย้งกับคนรอบข้างมายาวนาน เสกสรรค์ทุกวันนี้ได้
 มอง “วิถีลูกผู้ชายบางปะกง” เปลี่ยนไป เขาเชื่อว่าการยึดติดกับอัตตาชั้นสูงว่าด้วยคุณธรรมของ
 ลูกผู้ชายแล้วมองว่าส่วนที่เหลือนั้นด้อยต่ำไม่ยากไปเลือกกัลลวด้วยนั้น นอกจากจะทำให้เกิด
 ความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างตัวเขากับสังคมแล้ว ยังสร้างความเจ็บปวดไม่น้อยให้กับตัวเอง
 ดังนั้น เขาจึง “ก้าวจากนักรบไปเป็นนักบวช” คือ ยึดหลักคุณธรรมเช่นนี้อยู่แต่ไม่คาดหวัง ไม่
 เรียกร้องให้ใครต้องดำเนินรอยตาม มองว่าทุกคนมีกรรมเป็นของตนเอง การจะเป็นหรือไม่เป็น
 “ลูกผู้ชายโบราณ” ขึ้นอยู่กับพัฒนาการต้นทุนของแต่ละคนโดยที่เสกสรรค์ไม่จำเป็นจะต้องเอาตัวเอง
 เป็นศูนย์กลางให้โลกหมุนตาม

นอกจากนี้ยังมองว่าบุคลิกภาพเป็นเรื่องของมายาที่เปลี่ยนไปเรื่อยๆ แต่สิ่งที่สำคัญคือ
 การอยู่ร่วมกันอย่างไรให้มีความสุข แล้วจึงค่อยถอดรหัสพฤติกรรมว่าควรกำกับด้วยธรรมข้อ
 ไหน⁶⁶ ซึ่งการมองบุคลิกภาพเช่นนี้ แสดงให้เห็นพัฒนาการในการมองโลกของเสกสรรค์ที่ยึดติดกับ
 อัตตาชั้นสูงน้อยลง แต่ไม่ได้หมายความว่า จะเลิกยึดติดคุณธรรมลูกผู้ชายไปเสียทีเดียว เพียงแต่
 ครั้งนี้เป็นารค้นพบจุดจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดและวิถีชีวิตของเสกสรรค์ ประเสริฐกุล
 ในยุคสมัยล่าสุด

⁶⁴ โปรดดู “ค้นหาตัวตนสังคมไทย.” ใน *Open 51*, (กรุงเทพฯ : openbooks, 2549), น.204-205.

⁶⁵ สัมภาษณ์ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, 22 มกราคม พ.ศ.2551.

⁶⁶ “วิถีธรรม วิถีทาง ของเสกสรรค์ ประเสริฐกุล” ใน *อาจารย์สาร*, (ตุลาคม-พฤศจิกายน 2549) : 41-

2. แนวคิดเกี่ยวกับ “ชีวิตที่ดี”

“การครอบงำที่มนุษย์ทำต่อกัน แท้จริงแล้วนับเป็นความสัมพันธ์ทางอำนาจอย่างหนึ่ง แต่มันไม่ได้เกิดจากโครงสร้างทางสังคมอย่างเดียว ต้นตอที่ก่อให้เกิดที่ใหญ่โตกว่ากลับอยู่ในใจคน”⁶⁷

จากประโยคข้างต้น แสดงให้เห็นประเด็นสำคัญคือ การครอบงำต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับมนุษย์คือความสัมพันธ์ทางอำนาจอย่างหนึ่ง หมายถึงฝ่ายหนึ่งมีความสามารถในการชักจูงให้ทำตาม ให้เชื่อฟัง ให้รัก ให้กลัว หรือให้ทำสิ่งใดเพื่ออีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งฝ่ายที่ถูกชักจูงตกอยู่ในฐานะผู้เสียเปรียบ ทั้งโดยเจตนาหรือไม่ก็ตาม การครอบงำในที่นี้เกิดขึ้นจากโครงสร้างทางสังคม การเมือง หรือเศรษฐกิจ ซึ่งครั้งหนึ่งเสกสรรค์พยายามที่จะหาวิธีแก้ไขการครอบงำที่ว่านี้ให้หมดไป ทว่าโดยประสบการณ์ที่ผ่านมาของเขากลับนำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า ที่จริงการครอบงำที่มนุษย์กระทำต่อกัน หรือความอยุติธรรมทั้งปวงที่เกิดขึ้นกับมนุษย์มีที่มาจากจิตใจของคนมากกว่าเรื่องของโครงสร้างใดๆ

ฉะนั้น การแสวงหาโครงสร้างสังคมที่ดี รัฐที่ดี จึงเป็นเพียงทางแก้ที่ปลายเหตุ ซึ่งหากต้องการชีวิตที่ดีอย่างแท้จริงก็ต้องเริ่มต้นในระดับย่อยที่สุดของสังคมก็คือจิตใจของปัจเจกด้วย ในส่วนนี้จึงกล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับ “ชีวิตที่ดี” ในระดับของปัจเจก หรือวิถีชีวิตที่ควรจะเป็น นั่นคือชีวิตที่ดีในอุดมคติของเสกสรรค์นั่นเอง

ชีวิตที่ดีในความคิดของเสกสรรค์ คือ ความสามารถในการจัดการกับสมดุลความสัมพันธ์ระหว่างส่วนตัวกับส่วนรวม ซึ่งมีพื้นฐานมาจากการมองเห็นความสัมพันธ์ของทุกสิ่งอย่างที่ดำรงอยู่ตามธรรมชาติว่าเป็นระบบที่แบ่งแยกไม่ได้ และมนุษย์เป็นเพียงส่วนเล็กในธรรมชาติที่ยิ่งใหญ่

การมองเห็นความสัมพันธ์ของทุกสิ่งอย่างที่ดำรงอยู่ตามธรรมชาติว่าเป็นระบบที่แบ่งแยกไม่ได้ และมนุษย์เป็นเพียงส่วนเล็กในธรรมชาติที่ยิ่งใหญ่ เป็นวิธีคิดผสมผสานหลักธรรมของโลกตะวันออกไว้ในกระบวนการแสวงหาความรู้ คือผนวกความคิดเรื่องจิตวิญญาณเข้าไว้ในการมองปรากฏการณ์ทางสังคม นับเป็น “กระบวนการทัศน์ใหม่” ที่หลายกลุ่มพยายามเสนอเช่น กลุ่ม Neo-Marxism กลุ่ม Neo-Conservatism กลุ่ม Green Politics เป็นต้น ในกรณีของประเทศไทยมีผู้สนใจ “กระบวนการทัศน์จิตวิญญาณทางศาสนา” ด้วยเช่นกัน อาทิ กลุ่มเสมสิกขาลัย กลุ่มมุนินิ วิถีธรรมณ์ โดยผสมผสานความรู้จากพุทธศาสนาเถรวาท มหายาน วัชรยาน เต๋า ฯลฯ ทั้งนี้การที่

⁶⁷ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “ผู้อื่นในตัวเรา” ใน วันที่ถืออดหมวก: ความเรียงว่าด้วยอิสรภาพจากตัวตน. (กรุงเทพฯ : สามัญชน, 2550), น. 22.

กระบวนการทัศนจิตวิญญาณทางศาสนาเป็นที่สนใจในหมู่นักคิดนักวิชาการอาจเนื่องมาจากปัญหาที่เกิดขึ้นในยุคปัจจุบัน เช่น ความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมอันนำมาสู่ปัญหาโรคภัยที่ทวีความรุนแรงมากขึ้น วิกฤตการเมือง สงครามเพื่อสันติภาพ ช่องว่างทางเศรษฐกิจระหว่างคนรวยกับคนจน ความเสื่อมทางจิตใจของผู้คนซึ่งส่วนใหญ่เป็นผลมาจากการพัฒนาของการค้าเสรี

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล เป็นนักวิชาการคนหนึ่งที่สนใจ “กระบวนการทัศนจิตวิญญาณทางศาสนา” ในการพิจารณาปรากฏการณ์สังคมที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ในความเห็นของเสกสรรค์ การมองโลกอย่างเป็นองค์รวมมีประโยชน์กับมนุษย์ ในการปฏิสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ ทั้งมีชีวิตและไม่มีชีวิต อีกทั้งช่วยให้เห็นว่ามนุษย์เป็นเพียงส่วนประกอบหนึ่งของธรรมชาติ การที่มนุษย์ยึดติดตัวตนเป็นใหญ่ เป็นการเข้าใจที่ผิดพลาด เพราะแท้จริงแล้วมนุษย์เป็นเพียงส่วนเล็กๆ ในจักรวาลที่เกิดขึ้นดับหมุนเวียน ดังนั้น การยึดติดอดีต อุดมคติ อุดมการณ์ทางการเมือง หรือวัตถุ จึงเป็นสิ่งไร้แก่นสารซึ่งอาจนำมาซึ่งความขัดแย้งต่างๆ ได้

แม้ว่าความสุขสงบของมนุษย์ต้องอาศัยการอยู่ในสังคมการเมืองที่ดี อยู่ในรัฐที่สามารถสามารถสร้างความสะดวกสบายให้กับมนุษย์ได้ แต่ในอีกด้านหนึ่งเสกสรรค์พยายามเปลี่ยนจุดวิเคราะห์จากรัฐมาสู่ปัจเจกเพื่อสร้างความสุขของมนุษย์ในทางจิตใจให้เกิดขึ้น คือ การให้ความสำคัญกับการรักษาสมดุลความสัมพันธ์ระหว่างสามสิ่ง อันได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับตัวปัจเจกเอง ความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับคนอื่น ๆ และความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับธรรมชาติแวดล้อมและจักรวาล โดยเชื่อว่าการรักษาสมดุลความสัมพันธ์ทั้งสามประการนี้จะช่วยให้มนุษย์ตระหนักถึงการเป็นส่วนหนึ่งกับธรรมชาติ โดยเฉพาะในปัจจุบันนี้ปัญหาใหญ่ในโลกทุนนิยมก็คือ ลักษณะปัจเจกชนสุดขั้ว ซึ่งมนุษย์มีแนวโน้มที่จะเห็นตัวเองเป็นศูนย์กลางของทุกสิ่งอย่าง แม้กระทั่งเป็นศูนย์กลางของเอกภพจนลืมว่ามนุษย์แต่ละคนต่างเป็นส่วนหนึ่งของสังคม เป็นส่วนหนึ่งของคนอื่น ๆ ที่สัมพันธ์โยงใยกัน

การจะเข้าใจมุมมองเรื่องจิตวิญญาณของเสกสรรค์ จำเป็นต้องเข้าใจความหมายของคำว่าจิตวิญญาณ ที่เสกสรรค์ใช้อธิบายในงานเขียนทั่วไปเสียก่อน คำว่าจิตวิญญาณ หรือ Spirit ในความหมายของเสกสรรค์คือ การมีสำนึกถึงสิ่งที่ใหญ่กว่าตัวเอง อันเป็นลักษณะเดียวกันกับสิ่งที่เรียกว่าตัวตนขั้นสูง (Higher self) ที่ใช้ในทางจิตวิทยาทั่วไป โดยสำนึกที่ใหญ่กว่าตัวเออนั้น มีขั้นตอนมาจาก ความรักในหมู่คณะ ชุมชน ประเทศชาติ มนุษย์ชาติ ธรรมชาติ จักรวาล ฯลฯ ซึ่ง

เป็นสำนึกหลอมรวมเป็นหนึ่งเดียวกับสิ่งที่ใหญ่กว่า⁶⁸ เมื่อมองเช่นนี้จะเห็นว่าประเด็นการเมืองต่างๆ ไม่สามารถแก้ไขได้จากการเมืองเท่านั้น ต้องคำนึงถึงองค์ประกอบอื่นๆ ทั้งมนุษย์ และไม่ใช่มนุษย์ เริ่มจากสำนึกภายในจิตใจมนุษย์ และการคำนึงถึงส่วนรวมที่นอกเหนือจากตัวเอง โดยประสานตัวเองกับสิ่งที่ใหญ่กว่า ซึ่งหมายถึงการขยายพื้นที่และเวลาออกไปให้กว้างขึ้น เพื่อการวิเคราะห์สิ่งต่างๆ

ความสัมพันธ์ระหว่างส่วนตัวกับส่วนรวม: การรักษาสมดุลความสัมพันธ์สามประการ

การให้ความสำคัญกับการรักษาสมดุลความสัมพันธ์ระหว่างสามสิ่ง อันได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับคนอื่น ๆ และ ความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับตัวปัจเจกเอง อาจเป็นแนวทางหนึ่งในการจัดการกับความเลื่อมของจิตใจมนุษย์ในโลกปัจจุบัน อันมีรากฐานความคิดจากโลกตะวันออก ซึ่งเชื่อว่าทุกขโศก ความรุนแรงในโลกทั้งปวงแท้จริงแล้วมาจากจิตใจแทบทั้งสิ้น โดยในกรณีที่เป็นรูปธรรมในที่นี้จะกล่าวถึงแนวทาง การรักษาสมดุลความสัมพันธ์ระหว่างสามสิ่งของเสกสรรค์ ซึ่งเขาเชื่อว่าจะนำมาซึ่งความสุขของมนุษย์

ก. ความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับธรรมชาติ

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล ในฐานะเลขาธิการคนแรกของมูลนิธิสืบนาคะเสถียร⁶⁹ และนักเขียน บทความเกี่ยวกับธรรมชาติ สัตว์ป่า และสิ่งแวดล้อม ในคอลัมน์นิตยสาร “ไฮคลาส” “ป่าและทะเล” “ผู้จัดการปริทรรศน์” ในช่วงปี พ.ศ.2531-2534 โดยบางบทความได้เคยเผยแพร่ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยอีกด้วย งานเขียนเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนี้มา

⁶⁸ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, ตัวตนและจิตวิญญาณ: รวมบทสนทนาและปาฐกถา. (กรุงเทพฯ : สามัญชน, 2545), น.197-198.

⁶⁹ เสกสรรค์ดำรงตำแหน่งนี้ราว 5 เดือน (กันยายน 2533-มกราคม 2534) การลาออกจากตำแหน่งเลขาธิการมีสาเหตุมาจากภาระงานประจำที่มีอยู่เดิม ความแตกต่างทางความคิดกับคณะกรรมการซึ่งมีแนวคิดด้านสิ่งแวดล้อมที่ต่างกันและยังไม่สามารถสร้างเอกภาพได้ และชนวนเหตุสำคัญก็คือ การที่มูลนิธิ ได้เข้าไปมีส่วนในการประกวดมิสไทยแลนด์เวิลด์ซึ่งเสกสรรค์ไม่เห็นด้วยกับกิจกรรมดังกล่าวเนื่องจากเกรงว่าจะกระทบต่อภาพพจน์ของมูลนิธิและขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติดังที่เขาได้กล่าวไว้ว่า “ในทรรศนะของผม ชีวิตและผลงานตลอดจนเจตนารมณ์ของคุณสืบนั้น เข้ากันไม่ได้เลยกับกิจกรรมประกวดนางงาม” เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, สำเนาจดหมายขอลาออกจากตำแหน่งมูลนิธิสืบนาคะเสถียร จดหมายเรียนประธานมูลนิธิสืบนาคะเสถียร, 25 มกราคม 2534.

จากการศึกษาหาข้อมูลในช่วงเวลาที่เสกสรรค์ศึกษาปริญญาเอกที่สหรัฐอเมริกา ซึ่งแรงบันดาลใจที่ทำให้เขาสนใจค้นคว้าอาจมาจากประสบการณ์ชีวิตที่อยู่ในป่า โดยมีความผูกพันกับป่าเสมือนบ้าน นอกจากนี้ด้วยความที่ผูกพันกับสายน้ำตั้งแต่วัยเด็กประกอบกับการชื่นชอบชีวิตกลางแจ้งทำให้ออกจากป่าเขาลำเนาไพรแล้ว เสกสรรค์ยังรักและผูกพันกับท้องทะเลอีกด้วย

ประสบการณ์จากการอ่านหนังสือและใช้ชีวิตกลางแจ้ง ทำให้เสกสรรค์ตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและภัยที่กำลังเกิดขึ้นกับทรัพยากรของโลก อันเป็นที่มาของหนังสือ “บางอย่างที่ยาวยไป” รวมบทความเกี่ยวกับสัตว์ป่าและธรรมชาติ ซึ่งเป็นรวมบทความชิ้นแรกและชิ้นเดียวที่เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยให้ข้อมูลในเชิงความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับทรัพยากรและสัตว์ป่า อันได้แก่ ป่าเมืองร้อน ป่าชายเลน เสือ ช้าง พะยูง ปลา นก จระเข้ และเหตุการณ์การตายพร้อมๆ กันของสัตว์และพืชบางชนิด และ “โลกเปลี่ยนต้องเปลี่ยนโลก” รวมบทความจากหนังสือพิมพ์ที่ส่วนใหญ่เป็นประเด็นเรื่องปัญหาสิ่งแวดล้อม และทรัพยากรธรรมชาติ เช่น กรณีเขื่อน การบุกรุกป่าสงวน การล่าสัตว์ป่า มลพิษในเมือง ปัญหาโลกร้อน เป็นต้น

จากหนังสือ “บางอย่างที่ยาวยไป” อาจสรุปได้ว่า มนุษย์เบียดเบียนธรรมชาติมาช้านานเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ต่างๆ เราพบว่ามีการทำลายสภาวะแวดล้อมทั้ง น้ำ อากาศ ป่าไม้ สัตว์ป่า โดยในที่สุดผลกระทบก็มาตกอยู่ที่มนุษย์เอง

ปัญหาการตัดไม้ทำลายป่า อีกทั้งความเสี่ยงในการสูญพันธุ์ของสัตว์ป่าและพันธุ์พืชมาจากสาเหตุหลายประการ เช่น แนวทางการพัฒนาที่ไม่คำนึงถึงต้นทุนทางด้านสิ่งแวดล้อม ทำให้เกิดการบุกรุกแผ้วถางทำลายทรัพยากรอย่างต่อเนื่องเพื่อนำไปใช้ในทางเศรษฐกิจ เช่น การบุกรุกถางป่าเพื่อนำที่ดินไปใช้เลี้ยงสัตว์ ทำนา กุ้ง สร้างเขื่อน โรงไฟฟ้า วางท่อก๊าซ หรือการลักลอบตัดไม้ขายของป่า ชิ้นส่วนของสัตว์ป่า อย่างไรก็ตาม อาจสรุปได้ว่าความเสื่อมโทรมของทรัพยากรมาจากกลุ่มคน 2 กลุ่ม คือ กลุ่มชาวบ้านที่อยู่อาศัยพักพิงในพื้นที่เขตทรัพยากร กับกลุ่มที่มาจากภายนอกสำหรับกลุ่มแรกมีวิถีการล่าเพื่อการยังชีพทั้งบริโภคเองและเพื่อการค้า มีการตัดไม้เพื่อประโยชน์ในการเพิ่มพื้นที่ทำมาหากิน ในขณะที่กลุ่มหลังเข้ามาใช้พื้นที่ป่าเพื่อธุรกิจสนองความต้องการของตลาดภายนอกพื้นที่ เช่น การสร้างโรงไฟฟ้า หรือเขื่อน ในการผลิตพลังงานให้คนนอกพื้นที่ โดยเฉพาะกลุ่มทุนอุตสาหกรรมต่างๆ เพื่อใช้ในการขยายการผลิตเพื่อการส่งออก และสนองต่อการลงทุนจากบริษัทข้ามชาติ ทั้งนี้ ในหลายกรณีนโยบายหรือแนวทางพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐอาจเป็นต้นตอของปัญหาสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมเสียเอง เช่น การสนับสนุนเกษตรกรรมแบบปลูกพืชเชิงเดี่ยว เพื่อการส่งออก การส่งเสริมการทำนา กุ้ง ในพื้นที่ป่าชายเลน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการสนองตอบความต้องการของตลาดอาหารแช่แข็งส่งออก ภายใต้นโยบายเศรษฐกิจเสรี

ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากร ในความคิดของเสกสรรค์เป็นการเชื่อมโยงกับ มิติการเมือง ทั้งนี้เพราะการเมืองเป็นเรื่องของการจัดสรรทรัพยากรสิ่งมีค่าในสังคม และ ทรัพยากรที่ดิน ป่าไม้ ผลิตผลจากท้องทะเลเป็นทรัพยากรที่มีจำกัด อีกทั้งการใช้อำนาจซึ่ง ทรัพยากรหลายกรณีนำมาซึ่งความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชน เช่น แนวทางพัฒนาหรือ โครงการของรัฐมาซ้อนทับกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวบ้านที่ต้องพึ่งพาอาศัยระบบนิเวศ ดังกรณีของ เขื่อนปากมูล โครงการท่อก๊าซสงขลา หรือโครงการโรงไฟฟ้าเอกชนที่บ้านหินกรูด-บ่อนอก ซึ่งเป็น การต่อสู้ระหว่างผลประโยชน์ของชาวบ้านที่เชื่อว่าสอดคล้องกับการรักษาระบบนิเวศกับ ผลประโยชน์ของเอกชนในการขยายตัวเศรษฐกิจอุตสาหกรรม ซึ่งต้องอาศัยต้นทุนทางสิ่งแวดล้อม การต่อสู้ระหว่างรัฐ-ประชาชนในกรณีนี้จึงเป็นส่วนหนึ่งของการเมืองภาคประชาชน หรือการ พยายามช่วงชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรระหว่างกลุ่มประชาชนในพื้นที่กับเอกชนที่ได้รับการ สนับสนุนจากรัฐผ่านนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจ

ทั้งหมดนี้อาจหมายความว่า ปัญหาการเสื่อมโทรมของทรัพยากรเป็นปัญหาที่ซับซ้อน และทุกคนมีส่วนในการก่อปัญหาทั้งสิ้น ดังนั้น แนวทางการแก้ปัญหาในระดับการจัดการของ สังคมการเมืองจึงต้องคำนึงถึงในหลายมิติ ทั้งเรื่องปัญหาปากท้องของคนในพื้นที่ ความจำเป็น เร่งด่วนในการจัดการอนุรักษ์ และในระดับนโยบายของรัฐ ดังนั้น การจัดความสัมพันธ์กับธรรมชาติ จึงเป็นสิ่งจำเป็น ซึ่งจากการพิจารณาบทความเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของเสกสรรค์อาจจำแนกการ จัดการกับสิ่งแวดล้อมได้ 2 มิติด้วยกัน คือ ในระดับการจัดการของสังคม และ ในระดับจิต วิญญาณ

1) การจัดความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ในระดับการจัดการของสังคม มีหลักการสำคัญ คือ การอนุรักษ์นั้นต้องกระทำไปเพื่อประโยชน์ของมนุษย์ การกีดกันไม่ให้มนุษย์เข้าไปใช้ ประโยชน์จากป่า ไม่จำเป็นเสมอไป เนื่องจาก “คนกับป่าจะมีความหมายก็ต่อเมื่อมีการถกทอเป็น สัมพันธภาพที่เกื้อกูลกัน ไม่ใช่รักษาป่าเพื่อสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างเดียว รักษาป่าไว้ให้มนุษย์ได้ ยังชีพด้วย”⁷⁰ แต่การนำปามาค้ากำไรก็ไม่สมควร เพียงแต่การอยู่กับป่าจักต้องไม่ทำลายวงจรชีวิต ของป่า ซึ่งอาจนำเทคโนโลยีมาช่วยคำนวณปริมาณการใช้พื้นที่ป่าเพื่อไม่ให้กระทบต่อระบบนิเวศ มากเกินไป การอนุรักษ์จึงให้ความสำคัญกับป่าและคนพร้อมๆ กัน แนวทางป่าชุมชนอาจเป็น

⁷⁰ สัมภาษณ์ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, 24 สิงหาคม 2550.

ตัวเลือกหนึ่งที่น่าสนใจ เช่น เสกสรรค์เคยเสนอให้ประชาชนสามารถใช้ประโยชน์และช่วยดูแลป่าไปพร้อมๆ กัน โดยประชาชนอยู่ห่างจากพื้นที่อนุรักษ์ 5 กิโลเมตร⁷¹ เป็นต้น

นอกจากนี้ ในระดับรัฐบาลการอนุรักษ์ต้องเป็น *นโยบายสำคัญ* ของรัฐบาล หมายถึง รัฐต้องเอาใจใส่ดูแลอย่างจริงจัง ทั้งในเชิงนโยบายและงบประมาณ เช่น นโยบายเกี่ยวกับการใช้ที่ดิน เนื่องจากการแก้ปัญหาป่าต้องอาศัยการแก้ปัญหาที่ดินควบคู่ไปด้วย เพราะการถือสิทธิ์ครองที่ดินอย่างไม่มีขอบเขตของผู้มีรายได้น้อยสูงและการปล่อยให้การจับจองที่ดินเป็นสินค้าเก็งกำไรเสรี ทำให้ผู้คนส่วนใหญ่ที่ต้องอาศัยที่ดินเพื่อการเพาะปลูกขาดแคลนที่ดินจนต้องบุกรุกพื้นที่ป่า

ในระดับประชาชน ชาวนาชาวไร่ที่มีที่ดินแล้วก็ต้องปรับปรุงวิธีการเกษตร เพื่อให้ได้ผลผลิตต่อพื้นที่สูงขึ้น ทั้งยังควรใช้ที่ดินให้เหมาะสมกับพืชพรรณเพื่อให้เกิดการใช้พื้นที่อย่างคุ้มค่าที่สุด อีกทั้งต้องทำความเข้าใจกับมายาคติว่าด้วยเรื่องการปลูกป่า เนื่องจากลักษณะสำคัญของป่าคือความหลากหลายของพืช และสัตว์มีวงจรชีวิต มีความเชื่อมโยงของสัมพันธ์กันเป็นระบบที่เรียกว่าระบบนิเวศ ซึ่งต้องอาศัยเวลายาวนานในการฟื้นฟูเพื่อให้เกิดความสมดุลของระบบนิเวศ ดังนั้น การปลูกป่าที่เกิดขึ้นในปัจจุบันจึงไม่อาจทดแทนผืนป่าที่สูญสิ้นไป

การจัดความสมดุลกับธรรมชาติในระดับการจัดการของสังคม โดยเฉพาะแนวทางการจัดการกับปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ในความคิดของเสกสรรค์มีลักษณะที่อาจเรียกว่า “เขี้ยวแดง” คือ แนวทางการอนุรักษ์จะต้องเล็งเห็นความสำคัญของมนุษย์ที่พึ่งพิงธรรมชาติในการดำรงชีพ และไม่เห็นด้วยกับความอยู่ดีธรรมของรัฐ ในการจัดสรรทรัพยากรให้กับกลุ่มทุนซึ่งในหลายกรณีเป็นตัวการสำคัญในการทำลายสมดุลระบบนิเวศเสียเอง⁷² นอกจากนี้ การอนุรักษ์ป่าโดยไม่อนุญาตให้ใครเข้าไปใช้เลยก็อาจเป็นแนวทางที่ไม่เหมาะสม เนื่องจากป่าจะมีความหมายก็ต่อเมื่อสัมพันธ์กับมนุษย์พึ่งพาและเกื้อกูลประโยชน์ต่อกัน ทั้งการแยกคนออกจากป่ามีที่มาจากวาทกรรมนิเวศวิทยาในศตวรรษที่ 19 ซึ่งได้รับอิทธิพลความคิดทางวิทยาศาสตร์ในการแยกคนออกจากธรรมชาติ อันนำมาซึ่งการประกาศใช้กฎหมายป่าสงวนในหลายพื้นที่ ในขณะที่เดียวกันความคิดการอนุรักษ์ป่าอย่างยั้งยวด หรือที่มักเรียกกันว่า “เขี้ยวเข้ม” มักมาจากกลุ่ม

⁷¹ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “แผ่นดินนี้ของใคร”, ใน *เมื่อโลกไม่มีประวัติศาสตร์*, น.174.

⁷² มีงานเขียนหลายเรื่องที่เชื่อว่าตัวการทำลายป่าที่สำคัญมักมาจากนโยบายรัฐมากกว่ามาจากการใช้ป่าเพื่อการยังชีพของคนพื้นถิ่น เช่น *การเมืองป่าไม้ไทยยุคหลังสัมปทาน*. (กรุงเทพฯ : มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ, 2548) และ *ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ความรู้กับการเมืองเรื่องทรัพยากร*, (กรุงเทพฯ :ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2548)” เป็นต้น

ชนชั้นกลางและผู้มีอำนาจในการผลักดันนโยบายเพื่อใช้ประโยชน์จากป่าไม้ในด้านการท่องเที่ยว พักผ่อนหย่อนใจ

โดยสรุป การจัดการความสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ จึงอยู่ที่การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันในแง่การพึ่งพาและเกื้อกูลประโยชน์ซึ่งกันและกัน

2) *การจัดการความสมดุลระหว่างปัจเจกกับธรรมชาติในระดับจิตวิญญาณ* ของเสกสรรค์ มีลักษณะคล้ายคลึงกับแนวทางของกลุ่ม Green Politics หรือกลุ่มการเมืองสีเขียว ที่ปฏิเสธพื้นฐานปรัชญาที่ว่ามนุษย์เป็นศูนย์กลางของโลกและจักรวาล หากแต่เชื่อว่าเป็นเพียงสมาชิกของโลกธรรมชาติ ธรรมชาติทุกอย่างมีคุณค่าในตัวเองไม่ใช่มีคุณค่าเพราะมีประโยชน์ต่อมนุษย์ และสรรพสิ่งในโลกเป็นหนึ่งเดียวกับการทำลายส่วนหนึ่งย่อมกระทบถึงส่วนอื่น⁷³ ในความคิดระดับจิตวิญญาณของเสกสรรค์ การเห็นคุณค่าความสำคัญของธรรมชาติก็ด้วยเหตุผลที่ว่า ป่าเกี่ยวข้องกับความอยู่รอดของมนุษย์ไม่เพียงในแง่เป็นแหล่งควบคุมอุณหภูมิให้กับโลก ป้องกันน้ำท่วม ฝนแล้ง หรือเป็นแหล่งเพาะพันธุ์อาหาร เช่น ป่าชายเลนเท่านั้น หากแต่ธรรมชาติป่าไม้คือ “แหล่งกำเนิดดั้งเดิมของชีวิต”⁷⁴ และโลกธรรมชาตินั้นเป็นกุญแจสำคัญที่จะนำไปสู่ความเข้าใจกำเนิดของชีวิตทั้งหมดไปจนถึงจักรวาล เสกสรรค์เปรียบเทียบความสำคัญของป่าไม้ไว้ว่าเป็น “มารดาดั้งเดิม” ของมนุษย์⁷⁵ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า นอกจากมนุษย์ต้องอาศัยธรรมชาติเพื่อความอยู่รอดแล้ว ในระดับจิตวิญญาณอาจต้องมองข้ามผลประโยชน์ใช้สอยที่ได้รับไปสู่ความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติ

เสกสรรค์พยายามแสดงให้เห็นนัยของความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งเดียวกับธรรมชาติและสัตว์ป่า ให้กับผู้อ่านงานเขียนของเขา เพื่อให้มองเห็นความเหมือนกันของชีวิตมนุษย์กับสัตว์ รวมไปถึง ธรรมชาติ ป่าไม้ ดวงดาว และจักรวาล อันสอดคล้องกับความคิดความเป็นหนึ่งเดียวกันของสรรพสิ่ง โดยใช้วิธีการให้ความหมายต่อธรรมชาติ ป่า เขา และท้องทะเล หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็น “ภาษาแห่งกวี” ซึ่งพบได้มากในงานเขียนเกี่ยวกับบันทึกการเดินทาง เช่น ในสารคดีคัดสรร พ.ศ.2535-2540

⁷³ โปรดดูเพิ่มเติมใน ประชา หุตานุวัตร, *การเมืองสีเขียว*. (กรุงเทพฯ : มูลนิธิเด็ก, 2541), น.11-22.

⁷⁴ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, *บางอย่างที่หายไป : รวมบทความเกี่ยวกับสัตว์ป่าและธรรมชาติ*, (กรุงเทพฯ : สามัญชน, 2544), น.3.

⁷⁵ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, *ทางทากและสายน้ำเขียว : บันทึกการเดินทางและส่องแก่งต้นน้ำหลังสวน*. (กรุงเทพฯ : สามัญชน, 2539), น.92.

“ทะเลกับเว้าฟ้า จะว่าไปแล้วก็ละม้ายคู่รักในอุดมคติ คือต่างสะท้อนความงาม ความยิ่งใหญ่ของกันและกัน ในห้วงยามเหมาะสม ทั้งสองสิ่งนี้สามารถสร้างสีสัน และม่านอารมณ์ให้กับพื้นที่พิภพได้อย่างเหลือเชื่อ”⁷⁶ หรือ

“ในสายตาของผม ประกายน้ำค้างที่ลือตะวันออกอยู่บนกลีบดอกไม้ป่าจะเป็นสิ่งอื่น ไปมิได้ นอกจากบทเพลงแห่งรุ่งอรุณ เป็นกาพย์กลอนแห่งธรรมชาติที่ร้อยสัมผัส ลงตัว และไม่ขัดแย้งกันระหว่างรูปแบบกับสาระ”⁷⁷ และ

“ฟ้ามีเดทหาหม่น ม่านฝนบังตะวัน ทะเลสะบัดคลื่นประสาน ราวจักรวาล หลังน้ำตา...”⁷⁸

หรือในงาน “บางอย่างที่หายไป” มีการเล่าเรื่องโดยให้ความหมายกับสัตว์ป่าเสมือนหนึ่ง เป็นมนุษย์อาทิ

“...เช่นเดียวกับสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมส่วนใหญ่ ช้างเป็นแม่ที่ดีมาก ถึงแม้ว่าช้าง ตัวผู้จะไม่ค่อยเอาธุระกับครอบครัวนัก แต่ช้างพังจะรักและทะนุถนอมลูกเป็นอย่างดี มันมักจะใช้งวงลูบไล้ลูกช้าง คอยขจัดธุทำความสะอาด ตลอดจนเฝ้าดู ตลอดเวลาว่าเล่นซนจนเกิดอันตรายหรือเปล่า อย่างไรก็ตาม ช้างเป็นแม่ที่ เข้มงวดเอาเรื่องทีเดียว และพร้อมจะเขี่ยลูกด้วยวงอย่างแรงเมื่อเห็นบรรดา น้องพังน้องพลายทั้งหลายออกนอกถิ่นอกทางเกินไป

การลงโทษช้างเด็กที่มีพฤติกรรมดื้อหรือซนเกินขอบเขตนี้ แม่พังแบนทุก เชือกจะทำกับช้างที่ไม่ใช่ลูกของตนด้วยและยอมให้ลูกตัวเองรับการลงโทษจาก คุณป้าคุณน้าเช่นกัน ลักษณะเครือญาติดังกล่าวเป็นหลักประกันว่าลูกช้างทุกตัว

⁷⁶ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “ธรรมชาติคือกาพย์กลอนของชีวิต” ใน สารคดีคัดสรร พ.ศ. 2535 – 2540. (กรุงเทพฯ : สามีญชน, 2542), น.18.

⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 23-24.

⁷⁸ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “ทะเลในสายฝน” ใน ศ คน แมกกาซีน, (เมษายน 2551) : น.5.

จะได้รับการดูแลจากโหลงย้อยที่มันสังกัด ทำให้อยู่รอดได้แม้ว่าบางทีแม่แท้ๆ
ของมันอาจจะถูกจับหรือตายไป”⁷⁹

“เมื่อไข่กลายเป็นตัว บรรดาลูกจะเซ่ทั้งหลายก็จะส่งเสียงร้องระงมอยู่ในเปลือก
ไข่นั้นเอง พอแม่จะเซ่ได้ยีนก็จะออกจากที่ซ่อนมาหาด้วยสัญชาตญาณ และไม่
ว่าจะมีอะไรขวางหน้า เธอก็จะไม่ยอมหยุดยั้งการทำหน้าที่ของมารดาเป็นอันขาด
...”⁸⁰

โดยสรุป จากความคิดเกี่ยวกับการรักษาสมดุลสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติของ
เสกสรรค์ ชี้ให้เห็นว่า เขามีมุมมองในการอนุรักษ์โดยให้ความสำคัญกับมิติวิถีชุมชนควบคู่ไปด้วย
ในขณะที่แนวทางอนุรักษ์โดยไม่ไปแตะต้องทรัพยากรเลย หรือแนวทาง “เขียวเข้ม” นั้น เสกสรรค์
เชื่อว่าเป็นไปไม่ได้ เพราะมนุษย์กับธรรมชาติมีความสัมพันธ์กัน ทั้งพึ่งพา เกื้อกูลอยู่ตลอดเวลา
ดังนั้น การนำทรัพยากรมาใช้เพื่อเป็นประโยชน์แก่มนุษย์จึงยังมีความจำเป็น แต่จุดสำคัญอยู่ตรง
คำถามที่ว่าใช้เพื่อประโยชน์ของใคร ตัวอย่างเช่น นโยบายของรัฐที่ตอบสนองหลักเสรีนิยม
เศรษฐกิจ เปิดช่องทางให้เอกชนเข้ามาลงทุนซื้อขายทรัพยากรได้ ผลประโยชน์ที่ได้จากทรัพยากร
ตามนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐเช่นนี้ จึงตกอยู่ที่กลุ่มนายทุนจำนวนหนึ่งที่ได้รับสัมปทาน
พื้นที่ที่มีจำกัด อาทิ ป่าชายเลนจำนวนมากถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่เศรษฐกิจเลี้ยงกุ้งเพื่อส่งออก
ในขณะที่ประชาชนในชุมชนที่เกิดและเติบโตมาในบริเวณพื้นที่ป่า ไม่สามารถที่จะแข่งขันกับทุน
ดังกล่าวได้เลย ในบางส่วนก็ถูกผลักดันให้ออกจากพื้นที่อนุรักษ์

ดังนั้น คำตอบของคำถามที่ว่า ใช้ทรัพยากรเพื่อประโยชน์ของใครในความเห็นของ
เสกสรรค์ก็คือใช้เพื่อประโยชน์ของคนยากจนที่อาศัยป่าอยู่ร่วมกับป่ามาช้านาน ซึ่งสอดคล้องกับ
ความคิดกระแสหลักของกลุ่มนักอนุรักษ์และองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) แต่แนวทางดังกล่าว
ของเสกสรรค์และกลุ่มนักอนุรักษ์กลับสวนทางกับนโยบายของรัฐบาลที่ให้ความสำคัญกับป่าใน
เชิงพาณิชย์

⁷⁹ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “ข้าง: ผลงาน 60 ปีของธรรมชาติ” ใน บางอย่างที่หายไป : รวม
บทความเกี่ยวกับสัตว์ป่าและธรรมชาติ, น.91.

⁸⁰ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “จะเข้มันมิได้เป็นแค่เครื่องหนัง.” ใน บางอย่างที่หายไป : รวมบทความ
เกี่ยวกับสัตว์ป่าและธรรมชาติ, น.148.

การจัดสรรทรัพยากรตามความคิดของเสกสรรค์ตั้งอยู่บนฐานของความเป็นจริง ในปัจจุบันที่ยังมีชุมชนอีกหลายชุมชนอาศัยป่าเป็นบ้านหรือเป็นแหล่งอาหาร ดังที่ ไสภรัตน์ จารุสมบัติ นักวิชาการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม ให้ความเห็นว่า

“แนวคิดของเสกสรรค์เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมนั้น *Realistic* มาก จุดเด่นก็คือ เสกสรรค์ให้คุณค่ากับธรรมชาติเสมอ มีความละเอียดอ่อนกับเรื่องของธรรมชาติ ป่าเขา มองเห็นความหมายที่ลึกลงไป ในขณะที่เดียวกันก็ยอมรับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น”⁸¹

อย่างไรก็ตาม การอนุรักษ์ธรรมชาติตามแนวคิดของเสกสรรค์อาจกระทำได้ยากลำบาก หากคนไม่เห็นความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับคนอย่างแท้จริง ซึ่งการที่ปัจเจกจะเห็นตนเอง เชื่อมโยงกับธรรมชาติขึ้นอยู่กับการไม่ยึดตัวเองว่าเป็นศูนย์กลางของทุกสิ่ง เป็นความเข้าใจจิตวิญญาณในชั้นสูง อันขึ้นอยู่กับประสบการณ์ชีวิตของแต่ละคน อันที่จริงแล้วการรักษาสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติไม่ใช่เรื่องใหม่แต่อย่างใด เป็นความคิดที่มีอยู่แล้วในหลักธรรมของ แต่ละศาสนา ซึ่งผู้คนก็รับรู้แต่ไม่ได้ถูกนำมาปฏิบัติ เพราะยังเชื่อในการแสวงหาความสะดวกสบาย ความสุขภายใต้กรอบคิดของบริโภคนิยม

ข. ความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับคนอื่น ๆ

ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เป็นกรอบความคิดในระดับกว้าง ซึ่งต้องอาศัยประสบการณ์การเติบโตของแต่ละบุคคล และความกล้าหาญ ในการต้านกระแสความคิดที่ทำให้มนุษย์หลุดออกความสัมพันธ์กับสรรพสิ่งจนขาดความผูกพัน กับส่วนรวม ในระดับต่อมา นี้คือความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับคนอื่น ๆ อันเป็นชั้นความสัมพันธ์ ในระดับที่ใกล้ชิดตัว

ในการจัดสมดุลความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับคนอื่น ๆ มโนทัศน์หนึ่งที่เสกสรรค์ให้ความสำคัญก็คือ *ความรัก* สาเหตุความจำเป็นที่ต้องทำความเข้าใจกับความรัก เนื่องจากความรัก เป็นเครื่องมือในการสร้างสัมพันธ์กับผู้คน และมักเป็นสาเหตุหนึ่งที่อาจนำมาซึ่งความรุนแรงหรือ ความสุขก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าความรักถูกใช้เพื่อสร้างความพึงพอใจให้กับใครระหว่างคนที่รักกับ คนที่ถูกรัก เสกสรรค์ ประเสริฐกุล ได้เขียนถึงประเด็นความรักไว้ในหลายงานเขียน ซึ่งข้อสังเกตที่

⁸¹ สัมภาษณ์ ไสภรัตน์ จารุสมบัติ, 20 พฤศจิกายน 2550.

น่าสนใจประการหนึ่งเกี่ยวกับความรักก็คือ *ความสับสนระหว่างรักตัวเองกับรักคนอื่น* เนื่องจากความรักเป็นสายใยสัมพันธ์พื้นฐานที่สุดระหว่างมนุษย์ ในด้านหนึ่งเมื่อมีความรักมักจะเกิดความคิดการเป็นเจ้าของความรักเหมือนเชือกที่ผูกมัดคนสองคนไว้ด้วยกันผูกแน่นไปพร้อมกัน การผูกมัดด้วยความรักเช่นนี้ หนีไม่พ้นความต้องการถือครองและเรียกร้องกลับคาดหวังให้คนรักสร้างความพอใจให้กับชีวิตของตน เมื่ออยู่ร่วมกันจึงเกิดแต่ความทุกข์ ความกลัว และผิดหวัง ถ้าคนที่รักไม่สามารถสนองความต้องการได้ เสกสรรค์เชื่อว่าในนามของความรักเช่นนี้ได้สร้างปัญหาให้กับผู้คนมากมาย ในหลายกรณีนำไปสู่จุดจบที่โศกเศร้า ก่อให้เกิดความรุนแรงเป็นปัญหาอาชญากรรมตามมา เพราะสับสนระหว่างรักตนเองกับรักคนอื่น

ภาพที่ 1 “LOVE”

ที่มา เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, *ผ่านพบไม่ผูกพัน* (กรุงเทพฯ: สามัญชน, 2548), น. 39.

ความสับสนระหว่างรักตนเองกับรักผู้อื่นแฝงไปด้วยการสร้างอำนาจเพื่อใช้ในการกดดันเรียกร้องต้องการให้คนที่รักตอบสนอง โดยอาศัยข้ออ้างของคำว่ารักเป็นอำนาจในการเรียกร้องให้ทุกคนสนใจและเข้าใจ แม้กระทั่งความรักความห่วงใยของบิดามารดาที่มีต่อบุตร ในบางกรณีภายใต้คำว่าปรารถนาดี อาจเคลือบแฝงไปด้วยการใช้อำนาจให้ลูกทำตามคำสั่งพ่อแม่ โดยไม่มีโอกาสเติบโตทางปัญญาให้ทันกับร่างกาย ในขณะเดียวกันความรักแบบนี้ก็แฝงไปด้วยความกลัว คือ ต้องยอมทำตามคนที่ตัวเองรักเพราะกลัวที่จะถูกทอดทิ้ง กลัวที่จะไม่ถูกรัก ไปจนถึงกลัวการสูญเสียพลัดพราก เช่น เมื่อผิดหวังจากหน้าที่การงาน ก็กลัวว่าคนรอบข้างจะไม่เข้าใจ กลัวจะไม่ได้รับความรักเหมือนเช่นเคย และอาจนำไปสู่จุดจบที่โศกเศร้านั้นคือการทำร้ายตนเองหรือผู้อื่น

ความรักในความคิดของเสกสรรค์ ในงานเขียน “ผ่านพบไม่ผูกพัน” ได้เปรียบเทียบความรักว่า เหมือนการผจญภัยชนิดหนึ่ง เป็นความไม่แน่นอนไม่อาจบอกได้ว่าอะไรจะเกิดขึ้นใน

เบื้องหน้า ไม่รู้จุดสิ้นสุด ดังนั้น เมื่อก้าวเข้าสู่เส้นทางของความรักจึงต้องทำความเข้าใจก่อนว่าจะไม่สับสนระหว่างรักตนเองกับรักผู้อื่น ไม่ัดแปลงคนรักให้เหมือนตนเองและรักษาความแตกต่างของกันและกันได้

ลักษณะของความรักในความหมายของเสกสรรค์จึงเป็นความรักที่ไม่หวังสิ่งตอบแทน ไม่ใช่การถือครองกรรมสิทธิ์เหนือเรือนร่าง ไม่ใช่รักแบบท่อนไม้ที่มัดติดกัน ดังที่เสกสรรค์เรียกว่า “รักแล้วต้องหลอมรวม” หากแต่เป็นความรักในระดับสูงหรือในระดับจิตวิญญาณ คือ มีปรารถนาดี มีเมตตา รักเพราะอยากรัก ไม่เรียกร้องและกดดัน ไม่คาดหวังให้เป็นในสิ่งที่เราต้องการในนามของความหวังดี ไม่สับสนระหว่างรักตนเองกับรักคนอื่น⁸² ความรักเช่นนี้แฝงไปด้วย เมตตา กรุณา และอุเบกขา ซึ่งต้องอาศัยการฝึกฝนตนเองให้รู้จักการให้มากกว่าการรับ จะต้องเอาชนะความคาดหวังต้องการของตนเอง หากทำได้จะกลายเป็นพลังมีอำนาจในการสร้างสรรค์และในการมองโลกเชิงบวก⁸³ เพราะเมื่อรู้จักให้โดยไม่คาดหวังสิ่งตอบแทนไม่มีผลประโยชน์แอบแฝง จะช่วยลดความทุกข์อันเนื่องมาจากความผิดหวัง มีพลังที่จะสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ได้โดยไม่ต้องกลัวความล้มเหลว “...คนเราเมื่อไม่มีข้อเรียกร้อง จิตใจย่อมตั้งอยู่ในความสงบ”⁸⁴ และผลของความรักเช่นนี้จะช่วยลดความรุนแรงที่เกิดขึ้นได้ในหลายกรณี เช่น ความรุนแรงในครอบครัว อาชญากรรม ปัญหาฆ่าตัวตายซึ่งมักมีสาเหตุมาจากความผิดหวัง ความกลัวอันเนื่องมาจากความรัก

ความรักในระดับจิตวิญญาณอันปราศจากขอบเขตและเงื่อนไข คือ ความรักที่ทรงอำนาจในการสร้างสรรค์จรดโลก โดยไม่มีการยึดตัวตนเป็นแก่นแกน ดังนั้น ความรักเช่นนี้จึงเป็นส่วนหนึ่งของการสลายตัวตน

“ทัศนะความรักแบบผ่านพบไม่ผูกพัน” แท้ที่จริงไม่ใช่ทัศนะใหม่ที่เกิดขึ้น โดยความรักเช่นนี้ปรากฏอยู่ในหลักคำสอนหลายแห่งทั้งในปรัชญาตะวันตกและตะวันออก ดังที่เสกสรรค์ได้กล่าวไว้ใน “บันทึกจากผู้เขียน” ของหนังสือ “ผ่านพบไม่ผูกพัน” แต่สิ่งที่น่าสนใจคือ เขาพยายามนำมาปฏิบัติจริง เพื่อลดทุกข์โศก และอันตรายของตัวเอง และนำเสนอในรูปแบบที่ต่างไปจากคัมภีร์

⁸² สัมภาษณ์ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, 24 สิงหาคม 2550.

⁸³ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, ผ่านพบไม่ผูกพัน: ห้วงคำนึงจากการเดินทาง. (กรุงเทพฯ : สามัญชน, 2548), น.12.

⁸⁴ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “เทศกาลแห่งความรัก” ใน โลกเปลี่ยนต้องเปลี่ยนโลก, (กรุงเทพฯ : สามัญชน, 2549), น.195.

ศาสนาใดๆ คือเขียนในลักษณะความเรียงโดยนำเอาการเดินทางท่องเที่ยวมาเป็นภาพแทน นำเสนอประเด็นความคิด

ค. ความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับตัวปัจเจก

ผู้คนจำนวนมากถูกสอนให้ไม่ชอบตัวเอง ไม่พอใจในสิ่งที่ตัวเองมีหรือเป็น โดยเฉพาะแนวคิดตะวันตกที่มีฐานอยู่ที่ปัจเจกชนนิยม ให้ยึดถือตัวตนพัฒนาตนเองตลอดเวลา โดยเชื่อว่ามนุษย์ต้องมีความใฝ่ฝัน ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ผู้คนเกิดความรู้สึกว่ามี 2 คนในเวลาเดียวกันขัดแย้งกัน อยู่ตลอด คือสิ่งที่เป็นกับสิ่งที่อยากเป็น เกิดความสับสนภายในใจหรือความรู้สึกว่าตัวเองยังไม่สมบูรณ์ผลคือนอกจากจะทำให้ไม่มีความสุขแล้ว ยังอาจก่อปัญหาให้ผู้อื่นได้

ความขัดแย้งในตัวเองนี้ เมื่อไม่สามารถจัดการได้ก็มักมีแนวโน้มจะใช้ความรุนแรงทำร้ายตัวเองและอาจกลายเป็นความขัดแย้งกับเพื่อนมนุษย์ เช่น การแก่งแย่งแข่งขันเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตัวเองอยากจะเป็นอยากจะได้ ดังนั้น การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับตัวปัจเจกเองจึงอาจช่วยสร้างสมดุลความต้องการภายในจิตใจมนุษย์ ทั้งนี้ เสกสรรค์เชื่อว่าควรจะเริ่มจาก การสร้างสันติภาพในใจ ไม่อยากมีไม่อยากเป็นในสิ่งที่เราไม่ใช่⁸⁵ ถ้าเราพอใจในสิ่งที่เราเป็นก็ไม่ก่อปัญหาให้ใคร ไม่เบียดเบียนใคร จริงอยู่ที่ความใฝ่ฝัน (Aspiration) จะเป็นพลังผลักดันคนให้บรรลุศักยภาพสูงสุด แต่การยึดติดตัวตน แม้จะช่วยผลักดันคนแต่ก็ไปได้ครึ่งทาง แล้วจะกลายเป็นสิ่งถ่วงรั้ง ก่อให้เกิดความกลัว ห่วงผลประโยชน์ตัวเอง แต่ถ้าไม่ยึดติดอัตตาจนเกินไปจะทำให้มีพลังมหาศาล มีแต่ให้และไม่กังวลกับผลประโยชน์ส่วนตัว⁸⁶

นอกจากไม่อยากมีไม่อยากเป็นในสิ่งที่ต่างจากศักยภาพและสถานภาพของตนแล้ว ประการต่อมาคือ การตระหนักว่าจุดหมายของชีวิตแท้จริงแล้วอยู่ภายใน คือจุดหมายและวิธีการไม่อาจแยกจากกันกิจกรรมที่ดำเนินอยู่ต้องสอดคล้องกับการเติบโตภายในจิตใจ ในประเด็นนี้จะเห็นได้ว่าในขณะที่บริบทแวดล้อมสังคมการเมืองและเศรษฐกิจกำลังมุ่งไปสู่ความเจริญทางวัตถุและความสุขทางกาย แต่ความเลื่อมของจิตใจมนุษย์ก็เพิ่มขึ้นเช่นกัน ลักษณะปัจเจกชนนิยมได้ครอบงำอยู่ในหมู่ชนชั้นกลางซึ่งมีฐานะมั่งคั่งเมื่อเทียบกับคนส่วนใหญ่ในประเทศแม้จะเป็นคนส่วนน้อย หากแต่คนกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีอำนาจต่อรองทางการเมืองสูง เป็นกลุ่มที่มีการศึกษาสูง และเป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นปกครอง การที่คนส่วนนี้ถอยห่างจากคนส่วนใหญ่ทั้งประเทศมากขึ้นทั้งในด้านความเห็นอกเห็นใจ การใช้ชีวิตที่แตกต่างกัน จึงเป็นที่ประจักษ์ชัดว่า กิจกรรมต่างๆ ที่

⁸⁵ สัมภาษณ์ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, 24 สิงหาคม 2550.

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน.

ชนชั้นกลางกระทำอยู่ไม่ได้ช่วยสร้างการเติบโตภายในจิตใจให้เกิดขึ้น เช่น ความรู้สึกในเรื่องสำนึก รับผิดชอบต่อ “ส่วนรวม” ตั้งแต่ครอบครัว ชุมชน ประเทศ ในระดับต่อมาความเจริญทางวัตถุต่างๆ ไม่ได้ทำให้ผู้คนมีความสุขใจอย่างแท้จริง หากแต่ความเจริญทางวัตถุจะมีประโยชน์ก็ต่อเมื่อช่วย จรรโลงหรือยกกระดับจิตใจให้สูงขึ้นไปพร้อมๆ กัน เช่น แม้จะต้องมีความจำเป็นในการแข่งขันก็ต้อง คำนึงถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นว่าจะสร้างความเดือดร้อนให้กับใครบ้างหรือไม่ จะรับผิดชอบต่อ ส่วนรวมที่ได้รับผลกระทบนี้อย่างไร

อย่างไรก็ตาม อุปสรรคสำคัญในการรักษาสมดุลระหว่างตัวตนกับตนเองอยู่ที่ตัวปัจเจก เอง ในการสู้กับความคิดปัจเจกชนนิยมที่สอนให้ยึดถือตัวตนพัฒนาตนเองตลอดเวลา ความคิด ตะวันตกเช่นนี้ครอบงำความคิดของผู้คนมาช้านานผ่านระบบการศึกษา ระบบเศรษฐกิจการ พัฒนา โดยมุ่งหวังจะให้เกิดความเจริญทางวัตถุเทียบเท่าตะวันตก ดังนั้น การจะสู้กับความ คิดครอบงำเช่นนี้จึงเป็นการสู้กับความคิดของตนเอง มากกว่าจะสู้กับโครงสร้างสังคมภายนอก

เสกสรรค์มีความคิดในการจัดการกับความขัดแย้งของมนุษย์โดยอาศัยหลักแก่นแกน ของศาสนาพุทธมาเป็นแนวทาง นั่นคือการมองเห็นว่าทุกสรรพสิ่งล้วนเป็นอนิจจัง ชีวิตมนุษย์คือ การดำรงอยู่เพียงชั่วคราว เนื่องจากหากความงามเป็นสภาวะชั่วคราวเกิดขึ้นมีเมื่อปัจจัยต่างๆ มา สัมพันธ์กันอย่างสมดุล ดังนั้น ความงามจึงแยกไม่ออกกับความเป็นจริงของชีวิต เมื่อชีวิตที่แท้ อยู่ท่ามกลางความขัดแย้ง ซึ่งหากชีวิตที่ดีเป็นการรักษาสมดุลท่ามกลางความขัดแย้ง และชีวิตที่ดีคือ ความงาม เมื่อความงามเป็นสภาวะชั่วคราว ชีวิตเองก็เช่นกันเกิดขึ้นห้วงขณะหนึ่งก่อนจะคลี่คลาย และสลายไปเป็นอื่น ด้วยเหตุนี้ความงามจึงเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป ดังนั้นแล้ว ชีวิตก็ไม่ใช่อื่นใดนอกจากภาวะการดำรงอยู่ในรูปแบบต่างๆ เพียงชั่วคราว ทั้งยังมีลักษณะสัมพันธ์ เชื่อมโยงกับสิ่งอื่นๆ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต

เมื่อชีวิตดำรงอยู่ท่ามกลางความขัดแย้ง 3 ประการ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ชีวิตที่มีความ สุขในเชิงนามธรรม จึงหมายถึงความสามารถในการจัดการกับความขัดแย้งดังกล่าว ซึ่ง เสกสรรค์เข้าใจดีว่าเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก แต่หนทางที่พอทำได้ก็คือ การควบคุมความต้องการให้ได้ใน ระดับที่ไม่ไปสร้างความทุกข์ร้อนให้กับคนอื่น หรือ สิ่งอื่นจนเกินสมควรซึ่งทางออกคือหลักการไม่ มองแยกส่วน เห็นความสัมพันธ์ระหว่างส่วนตัวกับส่วนรวม จัดการกับความขัดแย้งที่เกิดขึ้นของ จิตวิญญาณและในระดับสังคม สุดท้ายใช้ความรักในระดับจิตใจเป็นเครื่องมือในการสร้าง ความสัมพันธ์กับคนรอบข้าง

กระแสคิดการยึดตัวตนเป็นศูนย์กลางในการทำความเข้าใจโลก และการแข่งขันใน ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม และกระแสปัจเจกชนนิยมในภาวะหลังสมัยใหม่โดยเปลือกนอก เหมือน

ทำให้รู้สึกว่าจะไม่ยึดติดในอะไร ทั้งประวัติศาสตร์ จารีตวัฒนธรรม แต่จะพบว่าภาวะหลังสมัยใหม่ กลับถูกทำให้เข้าใจว่าตนเองเป็นแก่นแกนของทุกสิ่ง เช่น บริโภคอย่างไร้ขอบเขต ขยายตัวตนใหญ่กว่า ประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม นิยามสิ่งต่างๆ ตามมาตรฐานที่ตัวเองกำหนดไม่มีพันธะผูกพันกับสังกัดที่ใหญ่กว่า เช่น ชาติ ชุมชน โดยลักษณะเช่นนี้เหมือนกับปลดปล่อยมนุษย์ออกจากกรอบจำกัดของค่านิยมวัฒนธรรมต่างๆ ซึ่งค่านิยมวัฒนธรรมหลายลักษณะอาจกดทับมนุษย์จากการบรรลุศักยภาพสูงสุด แต่ในขณะเดียวกันก็สร้างมนุษย์ที่ยึดตัวเองเป็นศูนย์กลางอย่างยิ่งยวด และพร้อมจะครอบงำ กดทับคนอื่นแม้กระทั่งตัวเอง ในขณะที่ปรัชญาตะวันออกโดยเฉพาะพุทธ อาจไม่ยึดติดกรอบคิดที่เป็นสมมติสังขะ (เช่น เงินทอง ลาภยศ สรรเสริญ) ในทางสังคม ด้วยเห็นว่าเป็นสิ่งสมมติไม่เกิดประโยชน์ แต่สิ่งใดที่เกี่ยวกับการเบียดเบียนผู้อื่นทั้งเพื่อมนุษย์และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมถือเป็นเรื่องต้องใส่ใจ

สรุปแล้วพุทธศาสนามีแนวคิดที่แตกต่างสุดขั้วกับกระแสหลักในปัจจุบัน ดังนั้น การนำหลักการพุทธมาใช้ หรือที่เสกสรรค์เรียกว่า “การปฏิวัติในเชิงจิตวิญญาณ วัฒนธรรม” จึงเป็นสิ่งท้าทายสังคมไทย และอาจเป็น “ภูมิต้านทาน” หรือต้นทุนสังคมในการเผชิญกับโลกเสรีนิยมใหม่ อย่างไรก็ตาม ความพยายามดังกล่าวมิใช่สิ่งใหม่ หากแต่เกิดขึ้นมาแล้วนับพันปีแต่กลับไม่ได้รับความสนใจเนื่องจากจะเข้าใจและสามารถหลุดจากการยึดติดตัวตนได้นั้น ขึ้นอยู่กับความกล้าหาญในการตัดสินใจประกอบกับประสบการณ์ส่วนตัวของแต่ละบุคคล และต้องยอมรับว่าผู้จะก้าวไปถึงสภาพเช่นนั้นได้อาจมีเพียงจำนวนน้อย

โดยสรุปความคิดทางสังคมและการเมืองของเสกสรรค์ ประเสริฐกุล ที่ปรากฏในงานเขียนอาจสรุปได้เป็น 3 ลักษณะคือ 1) การกล่าวถึงสภาพสังคมการเมืองที่เป็นอยู่ หรืองานเขียนในลักษณะศึกษาสภาพปัญหาสังคม การเมืองและการวิพากษ์วิจารณ์รัฐ เช่น ปัญหาโลกาภิวัตน์ อำนาจอธิปไตยรัฐไทย เป็นต้น 2) การหวนคำนึงถึงสิ่งที่สังคมการเมืองไทยเคยมีและหายไป หรือกำลังจะหายไปเช่นศีลธรรม คุณค่าความดีงาม ความเป็นชุมชน วัฒนธรรม ความสมบูรณ์ของธรรมชาติทรัพยากรป่าไม้ 3) ความใฝ่ฝัน สิ่งที่ต้องการให้ปรากฏในสังคมการเมืองไทยเช่น การเมืองที่รัฐมีอำนาจลดลง การรักษาความสมดุลความสัมพันธ์สามประการ การปฏิวัติทางจิตวิญญาณและวัฒนธรรม เป็นต้น

ความคิดทางสังคมการเมืองของเสกสรรค์ เป็นความใฝ่ฝันให้มนุษย์มีอิสระเสรีในการดำรงชีวิตภายใต้บริบทสังคมการเมืองที่ผู้คนให้ความสำคัญกับสายใยความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกัน นั่นก็คือ หลักเสรีภาพ ภราดรภาพ ซึ่งการปกครองที่ประชาชนเป็นแก่นเท่านั้นที่จะเอื้อให้เกิดสิ่งนี้ อันหมายถึงความคิดทางการเมืองของเสกสรรค์นั้นเคารพความเป็นปัจเจกของมนุษย์ แต่

ในขณะที่เดียวกันก็ปฏิเสธจิตวิญญาณบางประการเช่นการแก่งแย่งแข่งขัน ลักษณะปัจเจกชนสุดขั้ว ในอีกด้านหนึ่งเขายังคงชื่นชมสังคมโบราณที่ผู้คนรู้จักการใช้ชีวิตรวมหมู่ เอื้ออาทร เห็นอกเห็นใจ กัน อันเป็นสิ่งที่สังคมไทยกำลังขาดหาย

ในปัจจุบันการเมืองไทยยังมิได้พัฒนาไปถึงจุดความสามารถปกครองตนเองได้โดยตรง หรือการหดตัวของอำนาจปกครองของรัฐ ชั่วร้ายยังเกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชนใน กิจกรรมสาธารณะโดยมิอาจหาฉันทามติได้ ในบางกรณียังนำไปสู่การใช้ความรุนแรงเข้าหากัน ซึ่ง เสกสรรค์เชื่อว่าทางออกอาจอยู่ที่การสร้างการเมืองแบบเปิดให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมมากกว่า จะฝากความหวังทั้งหมดไว้กับการเมืองแบบตัวแทน อันที่จริงแล้วการเมืองภาคประชาชน หรือ การเมืองแบบมีส่วนร่วมมิใช่สิ่งใหม่ แต่เป็นเสรีภาพที่มาพร้อมกับสังคมประชาธิปไตยรัฐสมัยใหม่ โดยเฉพาะในโลกตะวันตก การเสนอความจำเป็นของการเมืองภาคประชาชนในสังคมไทย จึง เท่ากับเป็นการพยายามทำให้ประชาธิปไตยสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ซึ่งทัศนคติทางการเมืองกระแสหลักใน สังคมไทยจะให้ความสำคัญกับประชาธิปไตยเพียงกระบวนการได้มาซึ่งอำนาจ หรือเฉพาะใน การเมืองเชิงสถาบัน แต่การใช้อำนาจหรือการใช้ชีวิตทั่วไปของผู้คนยังคงขาดแคลนความคิด ภาวตรรกภาพและศรัทธาต่อเพื่อนมนุษย์ อีกทั้งยังยึดถือว่าประชาธิปไตยแบบระบบตัวแทนเป็น ช่องทางในการใช้อำนาจของประชาชนเพียงอย่างเดียว อันเป็นวัฒนธรรมการเมืองที่มีอิทธิพลต่อ ความเข้าใจประชาธิปไตยของคนไทยอย่างมาก

สิ่งที่เสกสรรค์พยายามจะทำก็คือการสร้างสังคมประชาธิปไตยที่ผู้คนมีศรัทธา ประชาธิปไตยแท้จริง โดยเริ่มจากการนิยามมโนทัศน์ทางการเมืองเสียใหม่ และยืนยันความสำคัญ ของการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยเฉพาะในโลกโลกาภิวัตน์ และพยายามชี้ให้เห็นว่าแม้ ประชาธิปไตยแบบตัวแทนจะมีความสำคัญ แต่ก็ควรเปิดช่องทางให้ประชาธิปไตยทางตรงด้วยเพื่อ ปิดช่องว่างที่ประชาธิปไตยแบบตัวแทนมีอยู่

ทั้งนี้ สิ่งที่การเมืองภาคประชาชนในความคิดของเสกสรรค์ต้องเผชิญนอกจากกระแส โลกาภิวัตน์แล้ว วัฒนธรรมทางการเมืองของชนชั้นกลาง⁸⁷ ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีพลังผลักดันสังคมก็ถือเป็นอุปสรรคต่อความคิดของเสกสรรค์ เช่น สังคมที่ดีในความคิดของชนชั้นกลางต้องเป็นสังคมที่มี ลำดับชั้นทางสังคม การยอมรับการเคลื่อนไหวทางการเมืองเฉพาะที่มาจากชนชั้นกลางด้วยกัน นิยมสิทธิเสรีภาพแต่ไม่นิยมความเสมอภาค เชื่อถือในอำนาจอาญาสิทธิ์ หรืออำนาจที่ได้รับรอง

⁸⁷ โปรดดูรายละเอียด ลักษณะสำคัญของวัฒนธรรมทางการเมืองของชนชั้นกลางไทย 8 ประการใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, "วัฒนธรรมทางการเมืองไทย," ใน *ศิลปวัฒนธรรม*, มกราคม 2551, น. 80-100.

ทางกฎหมายและอำนาจนิยม หรืออำนาจเฉียบขาดในการแก้ปัญหาโดยไม่สนใจวิธีการว่าจะใช้ความรุนแรงหรือไม่ เช่น อำนาจการฆ่าในนโยบายปราบปรามยาเสพติด วัฒนธรรมการเมืองเช่นนี้เป็นข้อจำกัดของการเมืองภาคประชาชน และการสร้างรัฐที่ดี

นอกจากนี้ความคิดของเสกสรรค์ยังชี้ให้เห็นว่าการเมืองกับเรื่องศาสนาสามารถทำงานควบคู่กันได้ โดยเฉพาะการนำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาเป็นข้อกำกับจิตใจของทั้งผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครอง อีกทั้งยังสามารถนำหลักศาสนาเข้าพิจารณาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมการเมืองไทยได้ ข้อสังเกตประการหนึ่งก็คือหลักธรรมว่าด้วยอนัตตา อาจกำลังเปลี่ยนมุมมองที่มีต่อโลกของเสกสรรค์ซึ่งรวมไปถึงการวิเคราะห์สังคมและการเมืองและวิธีการไปสู่ชีวิตที่ดี รัฐที่ดีในอนาคต ซึ่งจะต้องใช้เวลาพัฒนาต่อไป